

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI**

NAROV ULUG'BEK IRISKULOVICH

IQTISODIY XAVFSIZLIKKA TAHDIDLAR

O'QUV QO'LLANMA

Mutaxassisligi: 70411902 tashqi iqtisodiy faoliyat (tashqi savdo faoliyati)

Toshkent - 2024

Iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlar - o'quv qo'llanma.

Muallif **Narov Ulug'bek Iriskulovich**, iqtisod fanlari doktori, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tashqi iqtisodiy faoliyat kafedrası professori.

Darslikda davlat va xo'jalik yurituvchi sub'ektning iqtisodiy xavfsizligi kontsepsiyasi va strategiyasi ochib berilgan. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini tashkil etuvchi eng muhim elementlar ta'kidlangan va batafsil ko'rib chiqilgan. Texnik-texnologik, axborot, moliyaviy, intellektual, kadrlar va ekologik xavfsizlik batafsil ko'rib chiqilgan. Iqtisodiy ko'rsatkichlar va iqtisodiy xavfsizlik samaradorligini baholash ko'rsatkichlari keltirilgan. Korxona xavfsizlik xizmatini yaratish bosqichlari ko'rsatilgan. Ayrim davlatlarning milliy xavfsizligini ta'minlash tizimi baholandi. O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizlik tizimining tavsifi keltirilgan. Darslikda mustaqil ishlash, testlarni, keyslarni va referatlarni bajarish uchun etarli materiallar mavjud. Ushbu fan bo'yicha bilimlarni baholash uchun talabalar imtihonlarga tayyorgarlik ko'rishlari mumkin, ularning chipta savollari darslikda ham keltirilgan.

Darslik 7041902 tashqi iqtisodiy faoliyat (tashqi savdo faoliyati) mutaxassisligi bo'yicha tayyorlangan

Taqrizchilar: Z.A.Kadirova TDSHU Tashqi iqtisdiy faoliyat kafedrası dotsenti, PhD,
B.A. Ogonyants Belorusiya - O'zbekiston Qo'shma Tarmoqlararo amaliy texnik malakalar institutining Iqtisodiy va matematik modellashtirish kafedrası dotsenti, i.f.n.

ISBN 978-9910-8970-7-8

MUNDARIJA:

	bet
Kirish	4
Mavzu 1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi.....	6
Mavzu 2. Iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi.....	12
Mavzu 3. Korxonaning texnik-texnologik xavfsizligi	19
Mavzu 4. Korxonaning axborot xavfsizligi	23
Mavzu 5. Davlat va xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy xavfsizligi.	35
Mavzu 6. Xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy xavfsizligining ko'rsatkichlari	41
Mavzu 7. Korxonaning intellektual va xodimlar xavfsizligi	50
Mavzu 8. Korxonaning intellektual va xodimlar xavfsizligi indikatorlari.....	55
Mavzu 9. Korxonaning ekologik xavfsizligi	66
Mavzu 10. Korxonaning ekologik xavfsizligi samaradorligini baholash	72
Mavzu 11. Korxonaning xavfsizlik xizmatini tashkill etish	82
Mavzu 12. Davlat iqtisodiy xavsizligini tashkillashtirish tizimi	94
Glossariy	106
Mavzular bo'yicha nazorat savollari	115
Testlar	120
Referat mavzulari	137
Mustaqil ishlar uchun nazorat savollari	141
Mustaqil ishlar uchun topshiriqlar (keysar)	143
Imtihon savollari.....	147
Adabiyotlar ro'yxati	150

KIRISH

Zamonaviy dunyo resurslar uchun keskinlashib borayotgan kurashda namoyon bo'lmoqda. Mineral, xomashyo, energetik va suv resurlar taqchilligi ko'plab mamlakatlarning suverenitet va iqtisodiy xavfsizligiga ma'lum bir tahdid mavjud bo'lishini taqozo etadi. Jahon bozorida ma'lum resurslarning katta qismidan foydalanish, ularni taqsimlash va qayta taqsimlash huquqi uchun tobora kuchayib borayotgan raqobat tashvish va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashga sabab bo'lmoqda. Shu munosabat bilan mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi asoslarini o'rganish, uni tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilish zamonaning dolzarb muammosi hisoblanadi. Ushbu muammoni ham davlat va xo'jalik yurituvchi subyekt miqyosida o'rganilishi bilan bir qatorda, jamiyat va shaxs miqyosida o'rganish ham zarurligi o'z tasdig'ini topmoqda. Keng ma'noda xavfsizlik – bu jamiyat, davlat va inson shaxsining, hamda ularning barcha tizimlarining hayot-mamot darajasidagi manfaatlarining ichki va tashqi tahdidlardan himoyalanganlik holati va rivojlanish tendentsiyasidir. Iqtisodiy xavfsizlik – bu iqtisodiyotning barqaror iqtisodiy o'sishi, ijtimoiy ehtiyojlarning optimal qanoatlantilishini, oqilona boshqaruv, iqtisodiy manfaatlarni milliy va xalqaro miqyosda himoyasi ta'minlanadigan holatidir. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tashkilotning iqtisodiy salohiyatini, uning moliyaviy holatini va bozordagi mavqeini tashqi muhitning salbiy ta'siri bilan bog'liq tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilishni ta'minlaydigan, raqobat va iqtisodiy xavf sharoitida tashkilot faoliyatining maqsadlariga erishishga yordam beradigan shart-sharoitlar to'plamidir.

Ushbu o'quv qo'llanmani o'rganishdan maqsad – davlat va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy va uslubiy asoslari sohasidagi bilimlarni shakllantirishdir. Vazifalari esa iqtisodiy xavfsizlikning kontseptual va strategik yo'nalishlarini o'rganish; xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning xavfsizligi haqida tadqiqot olib borish metodologiyasi va vositalarini o'zlashtirish; iqtisodiy jarayonlarning rivojlanishini tahlil qilish hamda davlat va xo'jalik

yurituvchi sub'ektlarning iqtisodiy xavfsizligi darajasini baholash qobiliyatini egallash; risklarni baholash va iqtisodiy xavfsizlik auditori asosida korporativ himoyani ishlab chiqish ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat.

O'quv qo'llanma iqtisodiy xavfsizlikning genezisini aks ettiruvchi o'n ikkita o'zaro bog'liq bo'limlardan iborat bo'lib, ular kategoriya kontseptsiyasi va strategiyasini tavsiflash, uning eng muhim tarkibiy elementlarining xavfsizligini asoslashdan boshlanadi hamda korxonada va davlatning milliy xavfsizligi tizimini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar berish bilan yakunlanadi. O'quv qo'llanmada iqtisodiy xavfsizlik muammolari nazariyasi va metodologiyasini rivojlantirishga hissa qo'shgan mutaxassislarning materiallari keng qo'llanilgan.

Mavzu 1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi

Xavfsizlikka bo'lgan ehtiyoj inson hayotining eng muhim tarkibiy qismidir. Umuman olganda, ushbu ehtiyoj davlat va jamiyat uchun ham dolzarbdir. Bozor sharoitida iqtisodiyotda raqobatning kuchayib borishi bilan xavfsiz yashashning imkoniyatlar doirasi sezilarli darajada torayib bormoqda. Iqtisodiyotda va hayotning boshqa jabhalarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yana bir global inqiroz xavfsizlik muammosiga yangicha qarash, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlarni qayta ko'rib chiqish, ularni oldini olish mexanizmlarini tayyorlash va xavfsiz yashash sharoitlarini ta'minlash zarurligini taqozo etadi.

Eng umumiy ma'noda xavfsizlik – bu inson, davlat va jamiyatning eng muhim manfaatlarini turli ko'rinishdagi tahdidlardan himoya qilishning statikasi va dinamikasidir.

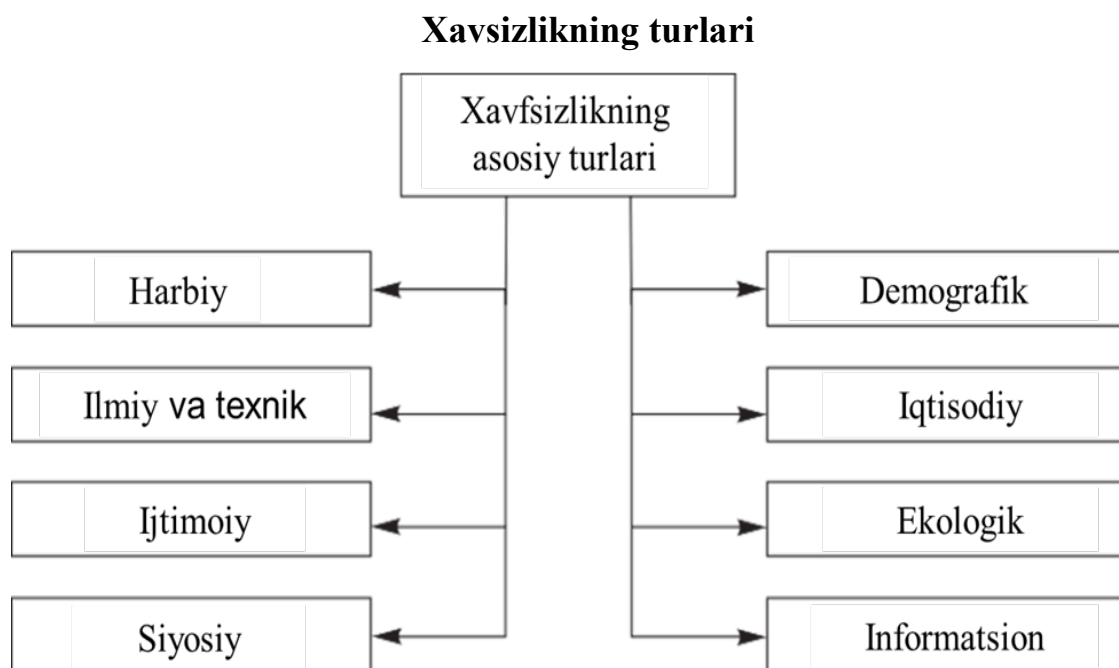
Quyidagi eng keng tarqalgan tahdid turlari mavjud:

- Harbiy;
- Siyosiy;
- Demografik;
- Ijtimoiy;
- Ilmiy-texnik;
- Axborot;
- Iqtisodiy.

Yuqorida qayd etilgan tahdidlar orasida iqtisodiy mazmundagi tahdidlar eng muhimi hisoblanadi. Ushbu mulohaza o'z tasdig'ini topishi uchun, barcha tahdidlar asosida u yoki bu turdagi tahdidlarni oldini olishga zarur bo'lgan sarf-xarajatlarni yetarli darjada moliyalashtirmaslik bilan bog'liq bo'lgan muammolar tashkil etishini yodga olish kifoyadir. Aynan shu o'rinda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash muammolarini o'rganish naqadar dolzarbligi ravshan bo'ladi.

Iqtisodiy xavfsizlik iqtisodiyotning shunday holati va rivojlanish darajasini ifodlaydiki, unda iqtisodiy o'sishning barqarorligi, jamiyat ehtiyojlarining asosiy

zarur mahsulotlar bilan to'yinish holati, iqtisodiyotning barcha sohalarida samarali boshqaruvga erishiladi va iqtisodiy tizimning o'zida ham, undan tashqarida ham milliy manfaatlarining himoyasi ta'minlanadi.

Tabiiy resurslar, ishchilar, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish fondlari, ko'chmas mulk, moliyaviy resurslar, ho'jalik yuritish tuzilmalari, mintaqalar, korxonalar, oila va shaxs kabi mamlakat iqtisodiy tizimining elementlari iqtisodiy xavfsizlikning ob'ektlari hisoblanadi.

Iqtisodiy xavfsizlikning sub'ektlari esa funktsional va tarmoq vazirliklari va idoralari, davlat qo'mitalari, soliq va bojxona xizmatlari, banklar, birjalar, sug'urta kompaniyalari, mahsulotlar, ish va xizmatlarning ishlab chiqaruvchilari va sotuvchilari, shuningdek iste'molchilar jamiyatlari hisoblanadi.

Iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlar jamiyat, davlat va insonning hayotiy manfaatlariga xavf tug'diradi. Tahdidlar o'zaro ichki va tashqi tahdidlarga bo'linadi.

Iqtisodiy xavfsizlikka ichki tahdidlar orasida iqtisodiyotning tarkibiy deformatsiyasining kuchayishi, investitsiya va innovatsion faollikning pasayishi, mamlakatning ilmiy-texnik salohiyatining yo'q qilinishi, mamlakatni rivojlangan mamlakatlarning yoqilg'i-xom ashyo periferiyasiga aylantirishning barqaror

tendentsiyasi, jamiyatning mulkiy tabaqalanishining kuchayishi va iqtisodiyotni kriminallashtirishini ajratib ko'rsatish mumkin.

Iqtisodiy xavfsizlikka tashqi tahdidlar orasida chet elga "aqlning oqishi", chet elga "kapitalning qochishi", davlat qarzining o'sishi, oziq-ovqat va iste'mol tovarlariga bo'lgan import qaramligining kuchayishi, iqtisodiyotning haddan tashqari ochiqligi, tashqi va ichki bozorlarda milliy mahsulotlarni siqib chiqarish maqsadida xorijiy kapital tomonidan korxonalarni sotib olinishi, eksport-import operatsiyalari uchun transport infratuzilmasi rivojlanish darajasining pastligi kabi omillarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Iqtisodiy xavfsizlikning ikki farqli darajasi mavjud. Birinchi darajasi xalqaro xavfsizlik, ikkinchi daraja – milliy xavfsizlik.

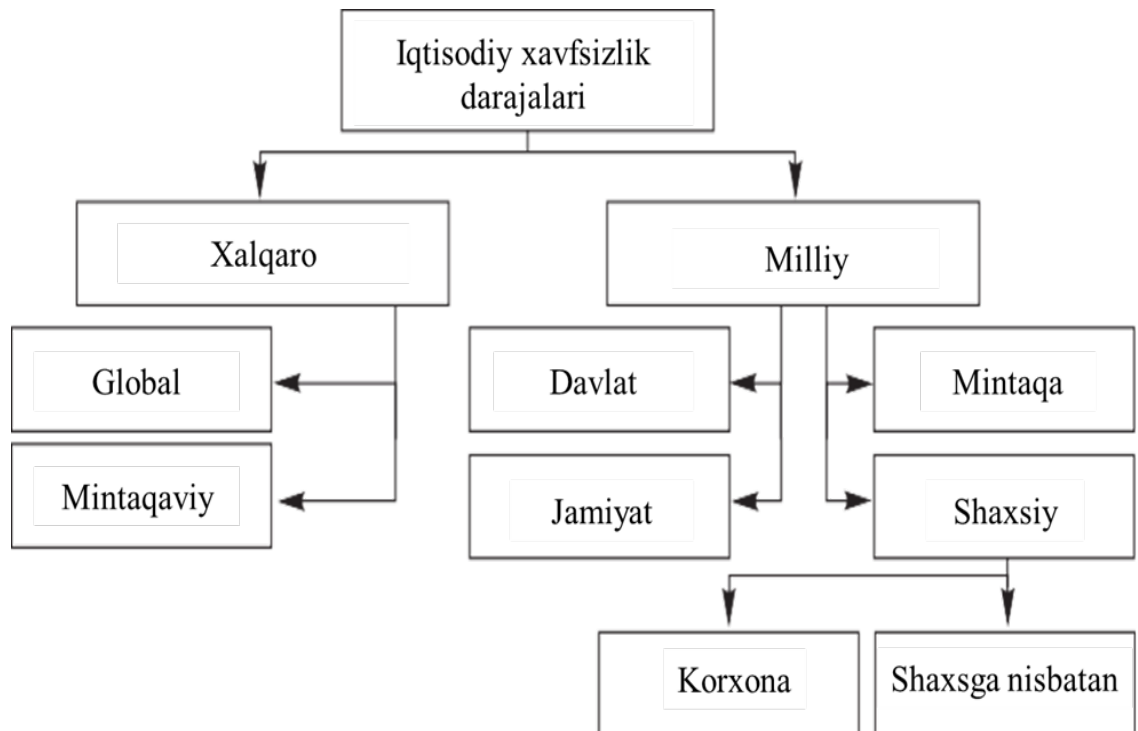
Xalqaro xavfsizlik quyidagilardan iborat:

- global xavfsizlik;
- mintaqaviy xavfsizlik.

Milliy xavfsizlik esa quyidagilardan iborat:

- davlat xavfsizligi;
- mintaqaviy xavfsizlik;
- jamiyat xavfsizligi;
- firma xavfsizligi;
- shaxs xavfsizligi.

Xalqaro xavfsizlik tizimi

Iqtisodiy xavfsizlik uning yaxlitligi va izchilligini ta'minlaydigan ko'plab yo'nalishlar orqali shakllanadi. Ularga quyidagilar kiradi:

- ishlab chiqarish;
- texnologik;
- sanoat;
- oziq-ovqat;
- demografik;
- ekologik;
- moliyaviy;
- axborot;
- tashqi iqtisodiy va boshqalar.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi esa, uning faoliyatiga ichki va tashqi muhitning salbiy ta'siridan himoyalanganligi, shuningdek, salbiy xarakterga ega obyektiv va subyektiv sharoitlar ta'sirida yuzaga kelgan turli tahdidlarni tezkor bartaraf etish yoki yangi iqtisodiy sharoitlarga moslashish qobiliyatini anglatadi. Korxonaning iqtisodiy barqarorligi va ishchilari daromadlarining barqaror o'sishi uning iqtisodiy xavfsizligini belgilovchi omil hisoblanadi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi holatini batafsil bayon qilish mobaynida quyidagi shartlarni alohida ta'kidlash lozim, bular:

- firmaning iqtisodiy salohiyatining himoyalanganligi;
- moliyaviy holatining xavfsizligi;
- bozordagi pozitsiyasining barqarorligi;
- firmaning samarali faoliyatining kafolatlanganligi;
- korxonaning axborot-tahliliy, tashkiliy, huquqiy, rejali, nazorat va boshqa xizmatlarining samarali ishlashini ta'minlash.

Har bir korxona uchun tashqi va ichki tahdidlar individual bo'lsada, biroq deyarli barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlariga xos bo'lgan alohida elementlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, bir qator o'ziga xos tahdidlar ham mavjud. Muayyan korxonaning iqtisodiy tahdidlarini aniqlash uchun uni korxona faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, faoliyat yo'nalishi, uning tarmoq mansubligi, bozorning o'ziga xos xususiyatlari kabi va boshqa omillarga qarab tahdidlarning mavjud tasnifi bo'yicha aniqlash kerak.

Natijalarni tahlil qilgandan so'ng, korxona rivojlanishiga qanday tahdidlar eng katta salbiy ta'sir ko'rsatishini aniqlash mumkin. To'g'ri identifikatsiya qilish tahdidlar sonini kamaytirish, asosiy tahdidlarni ajratish va korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning samarali yo'nalishlarini aniqlashga imkon beradi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi dasturini ishlab chiqish uchun potentsial tahdidlarning obyektlari va subyektlarini aniqlash kerak. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi obyektlariga, ya'ni himoya qilinishi kerak bo'lganlarga mulk va resurslar,

xodimlar va turli xil tarkibiy bo'linmalar kiradi. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi subyektlari, ya'ni xavfsizlikni ta'minlashi kerak bo'lganlar xavfsizlikni ta'minlash bilan shug'ullanadigan mas'ul shaxslar, xizmatlar va bo'linmalarni o'z ichiga oladi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi barqaror rivojlanishni boshqarish sohasida bosqichma-bosqich qaror qabul qilishga imkon beradigan dastur shaklida taqdim etiladigan maxsus vosita orqali ta'minlanadi. Dastur korxona faoliyatining ichki va tashqi muhitidagi o'zgarishlar to'g'risidagi tezkor ma'lumotlarga muvofiq muntazam ravishda yangilanadi va to'ldiriladi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlarining tizimli monitoringiga asoslangan uzluksiz jarayon sifatida ko'rib chiqish kerak, bu esa korxonaning iqtisodiy xavfsizligi holatini ob'ektiv baholashga va uni to'g'irlashning muvofiq mexanizmlarini qo'llashga imkon beradi. Tegishli boshqaruv vositalarini tanlash korxonaning iqtisodiy xavfsizligi holati bilan belgilanadi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi uning bo'linmalari faoliyati bilan ta'minlanadi. Xavfsizlik xizmati faoliyatini rejalashtirish moslashuvchan bo'lishi va korxona ishidagi eng kichik o'zgarishlarga ham tezkor javob berishi kerak.

Mavzu 2. Iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi

Rivojlanish strategiyasi – bu maqsad va vazifalarga erishishga, biznes va bozorning o'zgaruvchan tashqi va ichki muhitiga moslashishga imkon beradigan, biroq usullari va taktik harakatlari hali aniqlashtirilmagan uzoq muddatli rejadir.

Iqtisodiy xavfsizlik doirasida esa strategiya milliy iqtisodiyotni tashqi va ichki tahdidlardan himoyalanganlik holatini anglatadi. Ilmiy adabiyotlarda ushbu kontsepsiya bo'yicha turli xil qarashlar mavjud bo'lsa-da, mamlakatning iqtisodiy suverenitetini "himoya qilish", uning iqtisodiy makonining birligi va strategik milliy ustuvorliklarni amalga oshirish uchun sharoit yaratish g'oyasiga asoslangan ta'rif yetarlicha asoslangan hisoblanadi.

Iqtisodiy xavfsizlik strategiyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida falsafaning asosiy qonunlari namoyon bo'lishi va iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi nazariyalari bilan mustahkamlanishi mumkin. Iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi nazariyasini rivojlantirish uchun mintaqalar, viloyatlar, tumanlar va tarmoqlarning iqtisodiy xavfsizligi nazariyasi sohasidagi tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, iqtisodiy xavfsizlik strategiyasini quyidagicha shakllantirish mumkin. Iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi – bu iqtisodiy sub'ektning qoniqarli darajada xavfsizligini ta'minlaydigan, tahdidlarni lokalizatsiya qiladigan va etkazilgan zararni tezda qoplashni ta'minlaydigan strategik muhim qarorlarni tanlashdir.

Iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi uslubiy, tashkiliy, me'yoriy va huquqiy xarakterdagi bir qator chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ushbu chora-tadbirlar yagona maqsadga erishishga qaratilgan – iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash va uning holatini baholashni monitoring qilish.

Iqtisodiy xavfsizlikka eng muhim tahdidlarni ko'rib chiqamiz. Ular quyidagilar:

1. Mamlakatlar iqtisodiyotlarining rivojlanishidagi kengayib borayotgan tafovutlar;
2. Xorijiy resurs va texnologiyalardan foydalanishdagi cheklovlar;

3. Chet el resurslari va texnologiyalaridan foydalanishni cheklash;
4. Mamlakatlarning iqtisodiy manfaatlari zonalari va chegaralaridagi nizolar;
5. Jahon tovar va moliya bozorlari kon'yunkturasining o'zgaruvchanligi;
6. Energiya manbalariga bo'lgan global talab tarkibidagi o'zgarishlar va yashil texnologiyalarining rivojlanishi;
7. Davlatlararo iqtisodiy birlashmalarning davlatning milliy manfaatlariga zarar etkazishi mumkin bo'lgan faoliyati;
8. Moliyaviy tizim uchun global xatarlar;
9. Moliya-bank tizimidagi axborot infratuzilmasining zaifligi;
10. Iqtisodiy rivojlanishning eksport-xom ashyo modelining nihoyasi;
11. Innovatsion faoliyatning etishmasligi;
12. Iqtisodiyotning real sektoriga investitsiyalar hajmining yetarli emasligi;
13. Yangi texnologiyalarni ishlab chiqishda ortda qolish va mutaxassislarning malakasining quyi darajasi;
14. Yoqilg'i-xomashyo tarmoqlarining resurs bazasining ;
15. Iqtisodiy o'sishning past sur'atlari;
16. Etarli darajada samarali bo'lmagan davlat boshqaruvi;
17. Iqtisodiy sohadagi kriminallashuv va korrupsiyaning yuqori darajasi;
18. Yashirin iqtisodiyot;
19. Aholining daromad darajasi bo'yicha farqlanishi;
20. Ta'lim va tibbiy yordam sifatining pasayishi;
21. Yuqori malakali kadrlar uchun xalqaro raqobat;
22. Mehnat resurslarining etishmasligi yoki ortiqcha bo'lishi;
23. Hududlar fazoviy rivojlanishining notekisligi;
24. Atrof-muhit xavfsizligi sohasidagi ortiqcha talablar va ularni amalga oshirish xarajatlarining oshishi.

Iqtisodiy xavfsizlik darajasini baholash iqtisodiy jarayonlarni monitoring qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Buning uchun iqtisodiyotning joriy holatini tezjor ko'rsatadigan ko'rsatkichlardan foydalanish muhimdir. Iqtisodiy xavfsizlik

ko'rsatkichlari sifatida ma'lum iqtisodiy va boshqa ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin:

- YaIM (yalpi ichki mahsulot) dinamikasi
- Aholi yashash darajasi;
- Inflyatsiya darajasi;
- Ishsizlik darajasi;
- Iqtisodiyot tarkibi;
- Davlat qarzi;
- Mulk asosida jamiyatning tabaqalanishi;
- Iqtisodiyot va jamiyatni kriminallasuvi;
- Ishlab chiqarishning texnik holati;
- Oltin-valyuta zaxiralarining hajmi;
- Iqtisodiyotning raqobatbardoshligi;
- Importga qaramlik darajasi;
- Yashirin iqtisodiyot darajasi.

Zamonaviy korxona o'z faoliyatida ichki va tashqi tahdidlarga muntazam ravishda duch keladigan murakkab texnik, texnologik va moliyaviy-iqtisodiy organizm sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu tahdidlarni bartaraf etish yoki yumshatishni korxonaning keng qamrovli iqtisodiy xavfsizlik dasturidan kelib chiqadigan chora-tadbirlar ta'minlashi mumkin. Iqtisodiy xavfsizlik o'zining texnik va texnologik, intellektual, kadrlar, moliyaviy, ekologik va boshqalar kabi ko'plab tarkibiy elementlari bilan birgalikda nafaqat korxona hayotiyligini ta'minlashning asosiy sharti, balki uning raqobatbardoshligiga erishish omili hamdir.

Korxonaning xavfsizligi, birinchi navbatda, uning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishga bog'liq bo'lganligi sababli, korxonaning iqtisodiy salohiyati, moliyaviy, texnik va texnologik holatini himoya qilishni ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratish muhim ekanligi ayon bo'ladi. Bozordagi barqarorlik va raqobatchilarga qarshi turish, tashqi va ichki tahdidlarni neytrallashtirish, paydo bo'lgan tahdidlarning takrorlanishiga yo'l qo'ymaslik va kelajakda korxonaning yanada barqaror va samarali ishlashiga imkon berish. Ushbu masalaning yechimi korxonada

tahliliy, tashkiliy-ma'muriy, rejali, buxgalteriya hisobi va nazorat ishlarini, me'yoriy-huquqiy va axborot ta'minotini muntazam ravishda amalga oshirishda ko'rinadi.

Har bir xo'jalik yurituvchi sub'ekt ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra individual tahdidlarga duchor bo'ladi. Ba'zi korxonalarda ichki tahdidlar, boshqalarida esa tashqi tahdidlar ahamiyatliroq. Biroq, tahdidlarning barcha ko'rinishlari va turlarini tahlil qilish o'xshashligi ularni guruhlashga imkon beradigan bir xil turdagi tahdidlarni aniqlashga imkon beradi. O'zaro o'xshash tahdidlarni tizimlashtirish ularni iqtisodiy xavfsizlikning eng muhim elementi bo'yicha tasniflashga imkon beradi. Bunday tasniflash turli tahdidlarning funktsional tarkibiy qismlariga asoslanishi mumkin. Ushbu tahdidlar orasida yuqori ahamiyatga ega bo'lganlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Ular birinchi navbatda xo'jalik yurituvchi sub'ekt faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy xavfsizlikning ko'plab turlari orasida turli xil tahdidlarning oldini oladigan axborot, ishlab chiqarish va texnologik, ekologik, kadrlar, intellektual, moliyaviy kabi eng keng tarqalgan turlari ko'rib chiqiladi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi strategiyasi xo'jalik yurituvchi sub'ektning iqtisodiy xavfsizligining kompleks dasturini ishlab chiqish bo'yicha ishlarning konturini yuzaga chiqarishni nazarda tutadi. Bunday dastur korxonani tashqi muhitning salbiy ta'siridan va biznesni beqarorlashtiradigan ichki omillardan himoya qiladi. Dasturni amalga oshirish ishlab chiqarishga salbiy ta'sirlarni tezda bartaraf etish, samaradorlikni tiklash va uning o'sishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradigan yo'l xaritasini ishlab chiqish orqali korxonani tahdidlar yuzaga keladigan sharoitlarga moslashtirish imkoniyatiga olib keladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektning iqtisodiy xavfsizligining kompleks dasturi korxonaning quyidagi kabi mahalliy xavfsizlik dasturlaridan shakllantirilishi kerak:

- texnik va texnologik xavfsizlikning mahalliy dasturi;
- axborot xavfsizlikning mahalliy dasturi;
- moliyaviy xavfsizlikning mahalliy dasturi;
- intellektual va kadrlar xavfsizlikning mahalliy dasturi;
- ekologik xavfsizlikning mahalliy dasturi.

Shu bilan birga, korxona faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan korxona tahdidlarini hisobga olgan holda korxona xavfsizligi strategiyasiga qo'shimcha dasturlarni ishlab chiqish va kiritish imkoni mavjud. Muhim nuqta – bu korxona xavfsizlik xizmati tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan korxona xavfsizligini ta'minlash tizimini tashkil etish zaruratidir.

Keling, yuqorida aytib o'tilgan har bir mahalliy korxona xavfsizlik dasturlarining mohiyatiga oydinlik kiritamiz.

Korxonaning texnik va texnologik xavfsizligining mahalliy dasturi ushbu korxonada ishlatiladigan texnologiyalar darajasi dunyodagi eng yaxshi muqobillarga qanchalik mos kelishini aniqlashni nazarda tutadi. Korxonaning chuqur texnik: uskunalar, texnika va texnologiyalarning holati tahlili asosida korxonaning raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish qobiliyati to'g'risida xulosa chiqariladi. Korxonaning texnik va texnologik jihatdan raqobatchilaridan ortda qolishini bartaraf etish maqsadida ajartilgan investitsiya manbalari va hajmlari asoslab beriladi.

Navbatdagi mahalliy dastur – bu axborot xavfsizligi dasturidir. Ushbu dasturning ahamiyati ravshandir, chunki hozirgi vaqtda ma'lumotlarga talab sezilarli darajada oshdi va axborot texnologiyalarini rivojlangan bir davrda ma'lumotlarning tarqalishi va noqonuniy foydalanish imkoniyatlari esa yanada oshdi. Shu sababli, korxonalarning tijorat ma'lumotlari, axborot tizimlari va axborot resurslarini tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilish, maxfiy ma'lumotlardan ruxsatsiz foydalanishning oldini olish korxona iqtisodiy xavfsizligining muhim vazifasiga aylanadi. Ularning doirasiga axborot tizimlari va axborot resurslariga bo'lgan tahdidlarni aniqlash, baholash va oldini olish; yuridik va jismoniy shaxslarning intellektual mulkka bo'lgan huquqlarini himoya qilish, shuningdek ma'lumotlarni to'plash, jamlash va ulardan foydalanish; xizmat, tijorat va shaxsiy sirlarni himoya qilish vazifalari kiradi.

Iqtisodiy xavfsizlikning muhim poydevori sifatida korxona moliyaviy xavfsizligining mahalliy dasturi namoyon bo'ladi. Mamlakat miqyosida moliyaviy xavfsizlik davlatning o'z milliy manfaatlariga javob beradigan mustaqil moliyaviy

iqtisodiy siyosat olib borish qobiliyati bilan belgilanadi. Bu moliyaviy inqirozlar, soyadagi tuzilmalarning milliy ijtimoiy-iqtisodiy tizimga ta'sirini bartaraf etish, real sektordan chet elga kapitalning chiqib ketishining oldini olish, korruptsiyaga qarshi faol kurash, milliy iqtisodiyot uchun qulay shartlarda xorijiy kapitalni jalb qilish zarurligini nazarda tutadi. Korxona miqyosida moliyaviy xavfsizlik mamlakatning moliyaviy iqtisodiy siyosati doirasida mustaqil moliyaviy strategiyani amalga oshirish imkoniyatini nazarda tutadi. U to'lov qobiliyati, shuningdek aktivlarning likvidligi ko'rsatkichlari bilan baholanadi. To'lov qobiliyati ko'rsatkichlariga moliyaviy barqarorlik, ishbilarmonlik faolligi, rentabellik va boshqal ko'rsatkichlar kiradi. Aktivlarning likvidlik ko'rsatkichlari, o'z navbatida, tez (oraliq) likvidlik, joriy likvidlik va mutlaq likvidlik koeffitsientini o'z ichiga oladi. Korxonaning moliyaviy ko'rsatkichlarini har tomonlama tahlil qilib, korxonaning moliyaviy xavfsizligi bo'yicha mahalliy dasturning asosini shakllantirish mumkin bo'ladi. Iqtisodiy xavfsizlik kontseptsiyasini shakllantirishda ushbu dasturning ahamiyatini baholash qiyin, chunki korxonaning moliyaviy mustaqilligi darajasi, va shuning uchun belgilangan maqsadlarga erishish uchun harakat erkinligini ham uning ixtiyoriyligi belgilaydi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi kompleks dasturining navbatdagi tarkibiy qismi korxonaning intellektual va kadrlar xavfsizligi bo'yicha mahalliy dasturdir. Kadrlar potentsialining yaratilgan innovatsion mahsulotlarni o'zlashtirish, va ayni vaqtda generatsiya qilish, ya'ni ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun o'z yangiliklarini yaratish qobiliyati korxona resurslarining o'ziga xos turi hisoblanadi. Ushbu turdagi resursni yaratish va rivojlantirish kerak, chunki raqobatbardoshlik, va pirovardida bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning omon qolishi ham, asosan unga bog'liq. Korxonaning intellektual salohiyati, uning eng katta qiymati bo'lib, insonning axloqiy asoslari, bilimlari, ta'limi, amaliy ko'nikmalari va tajribasi, odamlarning ijodiy qobiliyatlari, motivatsiyasi, madaniyati, iste'dodi va boshqa fazilatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu shaxsiy fazilatlardan samarali foydalanish korxonaga katta dividendlar keltirishi mumkin. Korxonaning kadrlar xavfsizligi xodimlarning vijdotsiz ishlashi, ularning intellektual salohiyatini rivojlanish darajasining

pasayishi, shuningdek mehnat munosabatlarini tashkil etish tizimining yomonlashishi bilan bog'liq xavflarni bartaraf etish orqali ta'minlanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, korxonaning aynan kadrlar xavfsizligiga tahdidlarni kamaytirish korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tizimida juda muhim nuqta hisoblanadi. Bu iqtisodiy xavfsizlikning barcha elementlariga tahdidlarning 90 foizgacha miqdori kadrlar omili tekisligida o'rin olgani haqidagi faktlardan oydin bo'lmoqda. Kadrlar xavfsizligiga tahdidlarni bartaraf etishga qaratilgan samarali, birinchi navbatda, mehnatni rag'batlantirishdan iborat bo'lgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish korxona atrofidagi ko'plab xavf-xatarlarga to'siq bo'ladi.

Zamonaviy korxonaning faoliyatini atrof-muhitning ifloslanishi muammolaridan ajratilgan holda tasavvur qilish qiyin. Shu sababli iqtisodiy xavfsizlikning kompleks dasturining tarkibiy qismi bo'lgan ekologik xavfsizlikning mahalliy dasturining roli sezilarli darajada oshadi. Bundan tashqari, korxonaning ekologik xavfsizligi deganda nafaqat korxonaning ekologik faoliyatining me'yoriy talablarga muvofiqligini ta'minlash, balki hayotning elementar madaniyati, ya'ni uning yashash muhiti va mehnatini ifloslanishdan himoya qilish ham tushunilishi kerak. Korxonaning ekologik xavfsizligi bo'yicha mahalliy dasturni ishlab chiqish boshqaruvning eng muhim shartidir. Dastur sanitariya me'yorlari va qoidalarining bajarilishini ta'minlashi va ekologik xavfsizlikni kuchaytirishidan tashqari, shuningdek, korxonaning ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishda yuzaga keladigan raqobatbardoshligini oshirishga ham yordam beradi.

Shunday qilib, biz korxona iqtisodiy xavfsizligining umumiy kompleks dasturining ajralmas qismi bo'lishi kerak bo'lgan mahalliy dasturlarning eng muhim jihatlarini bayon etdik. Mahalliy dasturlarni ishlab chiqish korxonaning tegishli ixtisoslashgan tuzilmalari tomonidan amalga oshirilishi kerak. Iqtisodiy xavfsizlikning keng qamrovli dasturi uning monitoringini olib boradigan korxonaning mas'ul bo'linmasi tomonidan tuzilishi va shakllantirilishi kerak. Bunday bo'linmaga moliyaviy menejment boshqarmasi yoki korxonaning iqtisodiy boshqarmasi misol bo'lishi mumkin.

Mavzu 3. Korxonaning texnik va texnologik xavfsizligi

Korxonani iqtisodiy xavfsizligining texnik va texnologik tarkibiy qismining mohiyati korxona texnologiyalarining dunyodagi eng yaxshi muqobillariga muvofiqligi darajasini aniqlashdan iborat. Texnik va texnologik xavfsizlikni ta'minlashga quyidagi vazifalarni bosqichma-bosqich hal etish orqali erishiladi:

Birinchidan, ushbu korxonada ishlab chiqariladigan mahsulotlarni ishlab chiqarishga mo'ljallangan texnologiyalar va texnologik uskunalar bozorini marketing qilish kerak;

Ikkinchidan, korxonaning o'z texnologiyalari va uskunalarning holat va imkoniyatlarini tahlil qilish kerak;

Uchinchidan, korxonada ishlab chiqarish uchun istiqbolli tovarlar ro'yxatini aniqlash kerak;

To'rtinchidan, ushbu istiqbolli tovarlarni ishlab chiqarish va ishlatilgan texnologiyalarni yaxshilash uchun ichki resurslardan foydalanishga mo'ljallangan yangi texnologiyalar rejasini tuzish maqsadga muvofiqdir;

Beshinchidan, korxonaning texnologik rivojlanishini rejalashtirish va yangi texnologiyalarni sotib olish xarajatlarini nazarda tutadigan korxonani rivojlantirishning texnologik strategiyasini ishlab chiqish kerak;

Oltinchidan, rejalarni tezkor amalga oshirish, rejalarning bajarilishini nazorat qilish va korxonaning texnik va texnologik xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar natijalarini tahlil qilish zarur.

Nomoddiy ishlab chiqarish sohasidagi korxonalarning texnik va texnologik xavfsizligini ta'minlash kadrlar va axborot xavfsizligi bilan bog'liq, chunki xavfsizlik choralari xodimlarning kadrlar salohiyatini oshirish va tijorat ahamiyatiga ega bo'lgan korxona ma'lumotlarini himoya qilishdan iborat.

Texnik va texnologik komponent bilan ta'minlash sanoat korxonalari uchun ustuvor vazifadir, chunki bu ularning iqtisodiy xavfsizligi uchun katta ahamiyatga ega. Kapital qo'yilmalar hajmini aniqlash va ularni ushbu sohaga o'z vaqtida taqsimlash faqat korxonaga tahdidlar darajasini baholashga imkon beradigan ko'rsatkichlar mavjud bo'lgandagina mumkin.

Korxonaning texnik va texnologik xavfsizligi indikatorlarlari (ko'rsatkichlar) sifatida ma'lum iqtisodiy ko'rsatkichlarni tanlash mumkin:

- asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi – asosiy vositalarning mahsulot ishlab chiqarish imkoni (fondootdacha) va korxonaning asosiylar bilan kurollanganligi ko'rsatkichlaridan foydalaniladi;
- asosiy vositalarning eskirish darajasi – asosiy vositalar chiqib ketishi koeffitsienti ishlatiladi;
- asosiy vositalar yangilanishi – asosiy vositalar yangilanish koeffitsienti ishlatiladi;
- ishlab chiqarish intensivligi – asosiy vositalarning real darajasida foydalaniladigan quvvatlari;
- amaldagi texnika va texnologiyalarning yangiligi – ilmiy tadqiqot va konstruktorlik ishlarining umumiy harajatlari hajmidagi ulushi ko'rsatkich sifatida ishlatiladi;
- ishlab chiqarilayotgan mahsulotning raqobatbardoshligi – eng yaxshi analoglarga mos keladigan yoki undan yuqori bo'lgan mahsulotlarning foizi ko'rsatkichlaridan foydalanadi va hokazo.

Korxonaning texnik va texnologik xavfsizligi indikatorlari ro'yxati ko'paytirilishi mumkin. U maxsus adabiyotlarda kengaytirilgan ko'rinishda taqdim etilgan. Ko'rsatkichlar tizimiga asosiy vositalarni yangilanish tezligi, ishlab chiqarish dinamikasi (o'sish, pasayish, barqaror holat, o'zgarish tezligi), ishlab chiqarish jarayonining barqarorligi (ritmlik, ma'lum vaqt davomida bandlik- egalik darajasi), ixtisoslashtirilgan uskunalarni yuklash, mashinalar va uskunar parkining yosh bo'yicha tarkibi va texnik resursi, HOY-XAY, korxona tomonidan sotiladigan va sotib olingan litsenziyalar, korxona ixtiyorida bo'lgan patentlar soni, korxona tomonidan olinadigan va to'lanadigan litsenziya to'lovlarining nisbati. Bundan tashqari, korxonada ishlatiladigan texnologik uskunar turlarining jahon analoglariga muvofiqligi ko'rsatkichlari, ushbu korxonaga tegishli patentlar bilan himoyalangan korxona mahsulotlarining foizi, korxonada ishlab chiqilgan va korxona patentlari bilan himoyalangan korxonaning texnologik uskunarining

ulushi, litsenziya shartnomalari asosida sotib olingan uskunalarning ulushi, ilmiy xodimning o'rtacha ish haqi, mahsulotning raqobatbardoshligi va korxonaning texnik va texnologik holatini bevosita yoki bilvosita tavsiflovchi boshqa ko'rsatkichlarni baholash mumkin.

Amaliyotda korxonaning texnik va texnologik xavfsizligi holati to'g'risida ma'lumot beradigan indikatorlardan tashqari, uning texnologik xavfsizligini ta'minlash uchun korxonada qabul qilingan chora-tadbirlar samaradorligi to'g'risida tushuncha beradigan umumlashtiruvchi ko'rsatkich qo'llaniladi. Adabiyotda u xususiy funktsional mezon (XFM) sifatida taqdim etiladi. XFMni hisoblash uchun texnik va texnologik xavfsizlikni ta'minlash choralari tufayli oldini olingan zararlar miqdori va ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish xarajatlarini taqqoslash kerak.

Xususiy funktsional mezon (XFM)ni hisoblash uchun quyidagi formula ishlatiladi:

$$XFM = Z_o / (X + Z_k),$$

bunda XFM – xususiy funktsional mezon;

Z_o – korxonaning texnologik xavfsizligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar majmuini amalga oshirish natijasida oldi olingan zararlarning umumiy miqdori;

X – ushbu chora-tadbirlar majmuini amalga oshirishda korxona tomonidan qilingan xarajatlarning umumiy miqdori;

Z_k – korxona iqtisodiy xavfsizligiga etkazilgan umumiy zararlarning miqdori.

XFM qiymati qanchalik yuqori bo'lsa, korxonaning texnik va texnologik xavfsizligi darajasi shunchalik yuqori bo'ladi.

Texnologik xavfsizlikni har tomonlama baholash uchun ishlab chiqarish vositalarining rivojlanish darajasi va texnologiyalarning progressivligini aks ettiradigan ishlab chiqarishning umumiy texnik darajasini tahlil qilish kerak. Texnologik xavfsizlik darajasining xususiy funktsional mezonining (XFM) qiymati korxonaning iqtisodiy xavfsizligining umumiy mezonini hisoblashda ishlatilishi mumkin.

Korxonaning texnik va texnologik xavfsizligini ta'minlash algoritmi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1) kompaniya faoliyat ko'rsatadigan bozor segmentini, shuningdek, mamlakat, mintaq va shaharda korxona faoliyatiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan siyosiy, iqtisodiy va kriminogen omillarni batafsil o'rganish. Maqsad-korxonaning joriy iqtisodiy holatini tushunish, uning kelajakdagi holatini bashorat qilish va maqsadlarga erishishga xalaqit beradigan tahdidlar ro'yxatini shakllantirish;

2) aniqlangan tahdidlarning oldini olishga yoki ularni amalga oshirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuini, shu jumladan tahdidlarni lokalizatsiya qilish va oqibatlarini bartaraf etish choralarini ishlab chiqish;

3) xavfsizlik tizimining tashkiliy tuzilishini yaratish, shu jumladan iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning maqsad va vazifalarini aniqlash, iqtisodiy xavfsizlik qoidolari va ko'rsatmalarini ishlab chiqish, mansabdor shaxslar va bo'linmalar o'rtasida majburiyatlarni taqsimlash, mas'ul shaxslarni tayinlash, maxsus tarkibiy bo'linmalar va xavfsizlik xizmatlarini yaratish;

4) tashkilotda ishlab chiqilgan metodikalardan foydalangan holda iqtisodiy xavfsizlikning belgilangan rejimiga rioya etilishini nazorat qilishni tashkil etish.

Mavzu 4. Korxonaning axborot xavfsizligi

Axborot – bu ma'lumot yoki bilimdir. Axborotni olish va undan foydalanish uchun quyidagi tushunchalarni bilish kerak: axborot (A), axborot jarayonlari (AJ), axborot tizimlari (AT), axborot resurslari (AR), axborot resurslarining egasi, foydalanuvchisi va fuqarolar to'g'risidagi ma'lumotlar.

- Axborot – bu taqdim etish shaklidan qat'iy nazar odamlar, ob'ektlar, faktlar, hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi ma'lumotlardir. Hujjatlashtirilgan ma'lumotlar (dokument) – bu moddiy muhitda uni aniqlashga imkon beradigan rekvizitlar bilan qayd etilgan ma'lumotlardir.

- Axborot jarayonlari – bu ma'lumotlarni top'lash, qayta ishlash, jamg'arish, saqlash, qidirish va tarqatish jarayonlaridir.

- Axborot tizimlari (AT) – bu hujjatlar va axborot texnologiyalarining, shu jumladan axborot jarayonlarini amalga oshiradigan hisoblash texnikalari va aloqa vositalaridan foydalanishning tashkiliy jihatdan tartibga solingan majmuidir.

- Axborot resurslari – bu axborot tizimlari (kutubxonalar, arxivlar, fondlar, boshqa AT ma'lumotlar banklari)dagi alohida hujjatlar va hujjatlar massivlaridir.

- Axborot resurslari, axborot tizimlari, texnologiyalar va ularni ta'minlovchi vositalarning egasi – bu mazkur ob'ektlarga egalik qilish, ulardan foydalanish va ularni tasarruf etish vakolatlarini to'liq amalga oshiradigan sub'ektdir.

- Foydalanuvchi (axborot iste'molchisi) - bu AT yoki vositachiga kerakli ma'lumotlarni olish va undan foydalanish uchun murojaat qiladigan sub'ektdir.

- Fuqarolar to'g'risidagi ma'lumotlar (shaxsiy ma'lumotlar) - bu fuqarolar hayotidagi faktlar, voqealar va holatlar to'g'risidagi ma'lumotlardir. Shaxsiy ma'lumotlar konfidental ma'lumotlar toifasiga kiradi.

- Axborot xavfsizligi axborot tizimlari va axborot resurslarini jamiyat, davlat va shaxslar tomonidan axborotdan samarali foydalanishga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilishni anglatadi.

Axborot xavfsizligiga erishish uchun bir nechta masalalarni hal qilish kerak:

- Axborot tizimlari va axborot resurslarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlarni aniqlash, baholash va oldini olish.

- Yuridik va jismoniy shaxslarning intellektual mulkka bo'lgan huquqlarini himoya qilish va ma'lumotlarning to'g'ri to'planishi, jamg'arilishi va ishlatilishini ta'minlash.

- Davlat, xizmat, tijorat va shaxsiy sirlarni himoya qilish.

Axborot xavfsizligiga tahdid solishi mumkin bo'lgan turli xil tahdid guruhlari mavjud, shu jumladan:

- Dasturiy tahdidlar – bu "viruslar", dasturiy ta'minot va apparat xatcho'plarini kiritish, shuningdek, axborot tizimlarida ma'lumotlarni yo'q qilish va o'zgartirish.

- Texnik tahdidlar, shu jumladan radioelektron tahdidlar – bu aloqa tarmoqlaridagi ma'lumotlarni qo'lga kiritish, boshqaruv tizimlarida signalni radioelektron tarzda bostirish va boshqalar.

- Jismoniy tahdidlar – bu axborotni qayta ishlash va saqlash vositalarini yo'q qilish, shuningdek, apparat yoki dasturiy parol kalitlarini o'g'irlash va boshqalar.

- Axborot tahdidlari – bu axborot almashinuvi qoidalarini buzish, ma'lumotlarni noqonuniy yig'ish va ulardan foydalanish, axborot resurslariga ruxsatsiz kirish, axborot tizimlarida ma'lumotlarni noqonuniy kodlash, dizinformatsiya, ma'lumotlarni yashirish yoki buzish, ma'lumotlar bazalaridan ma'lumotlarni o'g'irlash.

Axborot xavfsizligini ta'minlaydigan turli xil choralar mavjud, shu jumladan quyidagilar:

- Yuridik chora-tadbirlar – bu axborot va axborot resurslarini himoya qilish uchun huquqiy normalar va qonunlardan foydalanish.

- Tashkiliy-iqtisodiy chora-tadbirlar – bu siyosat va protseduralarni yaratish, xodimlarni o'qitish, ma'lumotlarga kirishni boshqarish va boshqalar kabi tashkiliy va boshqaruv choralarini amalga oshirish.

- Texnologik chora-tadbirlar – bu axborot va axborot resurslarini himoya qilish uchun shifrlash tizimlari, xavfsizlik devorlari, kirishni aniqlash tizimlari va boshqalar kabi texnik vositalar va texnologiyalardan foydalanishdir.

Yuqorida aytib o'tilgan axborot xavfsizligi chora-tadbirlari quyidagi printsiplarga asoslanadi:

- Jamiyatdagi axborot munosabatlarining me'yoriy-huquqiy bazasi fuqarolarning har qanday qonuniy usulda ma'lumotlarga erkin kirish huquqini ta'minlaydigan mexanizmini aniq belgilashi kerak.

- Axborot resurslari haqdorlari, egalari va boshqaruvchilarining manfaatlari qonun bilan himoya qilinishi kerak.

- Ma'lumotni berkitish ma'lumotlarga kirish uchun umumiy qoidadan mustasnodir.

- Axborotni saqlash, uni yopish va oshkor qilish uchun javobgarlik shaxsiylashtiriladi.

- Davlat aholiga va mutaxassislariga ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va maishiy tushdagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan, ularga kirish huquqi kafolatlangan va qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan zamonaviy kompyuter tarmoqlari, axborot bazalari va ma'lumotlar banklari tizimi asosida taqdim etiladigan axborot xizmatlari sohasini rivojlantirishni ta'minlaydi.

Axborot xavfsizligi tarmoqlangan va "axborot sohasi" ni o'z ichiga olgan axborot bozorining faoliyati bilan chambarchas bog'liq, iqtisodiy ma'lumotlar esa ushbu bozorning asosiy sektori hisoblanadi. Umuman olganda, mamlakatning, turli xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning va shaxsning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash axborot xavfsizligi muammolari bilan bevosita bog'liqdir.

Axborotni himoya qilish zarurati quyidagi sabablarga ko'ra yuzaga keldi:

- Axborot texnologiyalarining rivojlanishi ochiq axborotga ega bo'lgan jamiyatning shakllanishiga olib keldi.

- Ma'lumot qiymatga ega, chunki uning uchinchi shaxslarga noma'lumligi tovar hisoblanib, u himoya qilinishi kerak.

- Axborot yangi bilim darajasini shakllantiradi, bu esa korxonalar uchun foyda keltiradigan asosiy omil bo'lib, shuning uchun himoya qilinishi kerak.

- Ma'lumotlar rasmiy va norasmiy kanallar orqali tarqatiladi, bu esa uni himoya qilishni qiyinlashtiradi.

Axborot bugungi kunda huquq va mulk ob'ekti hisoblanadi. Iqtisodiyotni axborotlashtirish jarayonlari fuqarolarning axborotdan foydalanish huquqi va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning huquqlarini himoya qilish uchun ushbu huquqni cheklash zarurati o'rtasidagi ziddiyatni yanada kuchaytiradi. Shu sababli, axborotning huquqiy rejimini o'rnatish va uni himoya qilishni ta'minlash alohida ahamiyatga ega.

Biznesda axborot xavfsizligini ta'minlashning asosiy yo'nalishlariga quyidagilar kiradi:

- Odatda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash deb tushuniladigan moddiy aktivlarning holati va harakati to'g'risidagi ma'lumotlarni himoya qilish.

- Nomoddiy aktivlarning holati va ularning xodimlar kabi tashuvchilari haqidagi ma'lumotlarni himoya qilish axborot xavfsizligi deb ta'riflanadigan.

- Axborotni saqlash, qayta ishlash va uzatish vositalarini himoya qilish.

Ularga kiritish imkoniyati darajasiga qarab turli xil ma'lumotlar mavjud:

- Juda muhim, mutlaq maxfiy va maxfiy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan davlat siri.

- Himoyalangan va cheklangan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan tijorat siri.

- Cheklov huquqsiz, hammaga ochiq ma'lumot.

Axborotni himoya qilishning asosiy maqsadlarini ko'rib chiqamiz:

1. Ma'lumotlarning sizdirilishi, o'g'irlanishi, yo'qolishi, buzilishi va qalbakilashtirilishini oldini olish.

2. Shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligiga tahdidlarning oldini olish.

3. Axborotni yo'q qilish, o'zgartirish, buzish, kodlash yoki blokirovka qilish kabi ruxsatsiz harakatlar, shuningdek, axborot resurslari va tizimlariga noqonuniy aralashishning boshqa shakllarini oldini olish. Mulk sifatida hujjatlashtirilgan ma'lumotlarning huquqiy rejimini ta'minlash ham muhim maqsad hisoblanadi.

4. Axborot tizimlarida saqlanadigan shaxsiy sirlari va ma'lumotlarining konfidentialligini saqlash bo'yicha fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini himoya qilish.

5. Qonun hujjatlariga muvofiq hujjatlashtirilgan axborotning davlat siri va maxfiylikini saqlash.

6. Axborot jarayonlarida, shuningdek, axborot tizimlari, texnologiyalari va ularni ta'minlash vositalarini ishlab chiqish, ishlab chiqarish va qo'llashda sub'ektlarning huquqlarini ta'minlash.

Noqonuniy foydalanish uning egasiga, foydalanuvchisiga yoki boshqalarga zarar etkazishi mumkin bo'lgan har qanday hujjatlashtirilgan ma'lumot uchun himoya ta'minlanishi kerak.

Axborotni himoya qilish rejimi tegishli davlat qonunlari asosida o'rnatiladi:

- Davlat siriga oid ma'lumotlar uchun rejim vakolatli shaxslar tomonidan davlat siri to'g'risidagi davlatlarning tegishli qonunlari asosida belgilanadi.

- Maxfiy hujjatlashtirilgan ma'lumotlar uchun rejim axborot resurslari egasi yoki vakolatli shaxs tomonidan qonun asosida belgilanadi.

- Shaxsiy ma'lumotlar uchun rejim tegishli qonunlar asosida o'rnatiladi.

Yuqoridagilarga asoslanib, korxona (tashkilot) uchun axborot xavfsizligi tizimini shakllantirish shartlarini tashkillashtirish mumkin:

1. "Axborot xavfsizligi tizimi" tushunchasini aniq belgilash va ma'lumotlarning yo'qolishi va tarqalishi tahdidlarini aniqlash, oldini olish, lokalizatsiya qilish va zararsizlantirish, shuningdek, tahdidlarni amalga oshirish natijasida etkazilgan zararni minimallashtirish bo'yicha doimiy faoliyatni amalga oshirish kerak.

2. Mulkdor, aktsiyadorlar va top-menejmentning fikrlari va pozitsiyalarini hisobga olish kerak, chunki ular farq qilishi mumkin.

3. Tashkilotning normal ishlashini buzadigan har qanday harakatni kompaniyaning axborot xavfsizligiga tahdid sifatida ko'rib chiqish mumkinligiga asoslanib, kompaniyaning axborot xavfsizligi tizimini shakllantirish tamoyillari va algoritmgiga rioya qilish kerak.

**Axborot xavfsizligi tahdidlarining asosiy ob'ektlari, axborot tuzimlari,
axborotning o'zi va xodimlardir**

Tahdid ob'ekti			
Tahdid turi	Axborot tizimlari	Axborot	Xodimlar
Axborot tarqalishi	Ommaviy axborot vositalarini o'g'irlash, nusxalash, ulash,	O'g'irlash, nusxalash, ushlash	Qasddan oshkor qilish
Axborot yaxlitligini buzish	Rejimlarni o'zgartirish, maxsus dasturlarni amalga oshirish	Dasturlarni buzish, o'zgartirish	Poraxo'rlik
Tizimning ishlashini buzish	Rejimlarni o'zgartirish, ishdan chiqish, almashtirish, o'g'irlash	Olib tashlash, buzilish	Ishdan bo'shatish, jismoniy yo'q qilish

Axborot tizimlari, ma'lumotlarning o'zi va xodimlar axborot xavfsizligiga tahdidlarning asosiy ob'ektlari hisoblanadi.

Axborot xavfsizligiga tahdidlar odatda inson harakatlari tufayli yuzaga keladi va antropogen asosga ega. Ushbu tahdidlar quyidagilar orqali namoyon bo'lishi mumkin:

- Xodimlar tarkibiga kiritish orqali zarar etkazish;
- Ruxsatsiz shaxs tomonidan tashkilot hududiga ruxsatsiz kirish;
- Tashkilot xodimlarini yollash;
- Masofadan kuzatish.

Tahdidlarni amalga oshirishda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- Saqlash vositalarini nusxalash yoki o'g'irlash;

- Ma'lumotlarga ruxsatsiz o'zgartirishlar kiritish;
- Axborotni yo'q qilish;
- Axborot tizimlarini yo'q qilish va boshqalar.

Axborot texnologiyalarining keng tarqalishi tashkilotlarning axborot xavfsizligiga yangi tahdidlarni keltirib chiqardi, masalan:

- Yolg'on ma'lumotlarni qasddan kiritish yoki ommaviy axborot vositalarida ma'lumotlarni o'zgartirish;
- Ma'lumotni uchinchi shaxslarga uzatish;
- Mashina vaqtidan noqonuniy foydalanish.

Axborot sizdirilishining sabablari quyidagi omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin:

- Ishga qabul qilingan xodimlarning malakasizligi va qobiliyatsizligi, bu qo'rquv, laganbardorlik va xodimlarning ayrim qismlarida mustaqil qarorlar qabul qilishdan qo'rqishga olib kelishi mumkin;
- To'lov tizimining ish miqdori va sifatiga mos kelmasligi, bu xodimlarning noroziligini keltirib chiqarishi va oldindan aytib bo'lmaydigan xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin.

Ushbu sabablar axborot texnologiyalari sohasidagi individual mutaxassislar xatti-harakatlarining etarli emasligiga olib kelishi mumkin, masalan:

- Foydalanuvchilarga nosozliklar va ish hajmi to'g'risida bila turib yolg'on tushuntirishlar berish;
- Rahbariyat ishning mohiyatini to'liq bilmasligidan foydalanib, ishni sabotaj qilish;
- Foydalanuvchilar bu haqda xabardor emas degan umidda ishni sifatsiz bajarish;
- Axborot tizimlariga xizmat ko'rsatish uchun tashkilotning moddiy resurslariga qo'yiladigan talablarni qasddan oshirib yuborish.

Cheklangan tarqatish ma'lumotlarini tarqatish kanallari

Qoidabuzarlar	Mumkin bo'lgan ruxsatsiz harakatlar
Ma'murlar	➤ hisobga olinmagan dasturiy vositalardan foydalanish; ➤ dasturlar va uskunalarning ish rejimlarini noto'g'ri o'zgartirish; ➤ mantiqiy xulosa chiqarish orqali shaxsiy ma'lumotlarni olish qobiliyatiga ega ma'lumotlar bazalarini loyihalash; ➤ himoya vositalarini chetlab o'tish uchun tizimga kirish; ➤ tarmoq topologiyasini noto'g'ri o'zgartirish.

Foydalanuvchilar	➤ kirish chegaralarini oshkor qilish, uzatish, yo'qotish; ➤ tizimda ishlashda tashkiliy cheklovlarni e'tiborsiz qoldirish; ➤ ishlamaydigan xonalarda suhbatlar; ➤ hisobga olinmagan dasturiy vositalarni noqonuniy joriy etish va ulardan foydalanish; ➤ dastur rejimlarini noto'g'ri o'zgartirish; ➤ dasturlarni noqonuniy nusxalash; ➤ resurslardan ruxsatsiz foydalanish.
Raxbarlar	➤ kirish demarkatsiyasi atributlarini oshkor qilish yoki uzatish; ➤ tizimda ishlashda tashkiliy cheklovlarni e'tiborsiz qoldirish; ➤ axborotni manipulyatsiya qilish (noto'g'ri ma'lumotlar, ma'lumotni yashirish yoki buzish); ➤ xodimlarni majburlash va kuch bosimi; ➤ dasturlarni noqonuniy nusxalash; ➤ foydalanuvchi terminallaridan noqonuniy foydalanish

Axborot xatarlarini baholashda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin:

- Tijorat siriga kiritilgan ma'lumotlarning qiymatini baholash;
- Yo'qotilgan ma'lumotlarni tiklash uchun umumiy xarajatlar;
- Noto'g'ri ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish bilan bog'liq moliyaviy yo'qotishlar va yo'qotilgan foyda, va boshqalar.

Tashkilotning axborot xavfsizligini ta'minlash uchun iqtisodiy xavfsizlik dasturi doirasida texnik, texnologik, tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik jihatlarni o'z ichiga olgan chora-tadbirlar majmuini amalga oshirish zarur.

Ushbu choralardan ba'zilari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Xodimlar o'rtasida ma'lumotlarni taqsimlash;
- Xodimlarni ayniqsa muhim ma'lumotlar bilan tanishtirishni hisobga olish;
- Axborotni faqat boshqariladigan kanallar orqali tarqatish;
- Hujjatlarni nazorat qilish uchun mas'ul shaxslarni tayinlash;
- Hujjatlar va yozuvlarning foydalanilmagan nusxalarini yo'q qilish;
- Xodimlarga tijorat sirining aniq ta'rifini berish;
- Tijorat siri bo'lgan ma'lumotlar ro'yxatini tuzish, muntazam baholash va yangilash;
- Tijorat sirlarini oshkor qilmaslik to'g'risidagi nizomni mehnat shartnomasiga, ichki tartib qoidalari va lavozim ko'rsatmalariga kiritish;
- Sirni oshkor qilmaslik to'g'risidagi qoidalarni hamkorlar bilan tuzilgan shartnomalar va shartnomalarga kiritish;
- Ishga qabul qilishda xodimlarning malakasini qo'shimcha tekshirish;
- Xodimlarning dastlabki kasbiy tayyorgarligi.

Axborot texnologiyalari bilan ishlash xavfsizligini oshirish uchun tashkiliy choralar ko'rish mumkin.

1. Xodimlarning malakasini baholash – malaka darajasi uch darajani o'z ichiga olgan shkala bo'yicha baholanadigan attestatsiya o'tkazish:

- nol daraja (boshlang'ich foydalanuvchi): kompyuterni yoqish va o'chirish, shuningdek, asosiy operatsiyalarni bajarish kabi asosiy ko'nikmalarga ega bo'lish.
- bazali daraja (foydalanuvchi): umumiy maqsadli dasturiy ta'minotni erkin boshqara olish.
- maxsus daraja (mutaxassis): qaysi dasturiy ta'minot muammolarni optimal ravishda hal qilishini aniqlash, mustaqil ravishda o'rnatish va sozlash, shuningdek, dasturiy ta'minotga o'rnatilgan vositalar yordamida individual operatsiyalarni avtomatlashtirish qobiliyati.

2. Foydalanuvchilarni quyidagilarni o'z ichiga oladigan axborot texnologiyalari bo'yicha o'qitish:

- foydalanuvchi sertifikati, ma'lum bir malaka darajasi kabi malaka talablarini tayyorlash yoki zarur ko'nikmalarni sanab o'tish va ularni bo'sh lavozim uchun ish tavsifida aks ettirish.

- kasbiy tanlov, intervyu, so'rovnoma va sinovlarni o'z ichiga olgan talablarga javob beradigan xodimlarni tanlash.

- dasturiy mahsulotni o'zlashtirish va axborot texnologiya yordamida professional muammolarni hal qilishda mustaqillik darajasiga erishish uchun sinov muddati.

- natijasi kasbiy muammolarni hal qilish uchun axborot texnologiyadan foydalanish samaradorligini baholash bo'lgan attestatsiya. Ushbu baholash intervyu, kuzatuv va test topshiriqlarini tahlil qilish orqali amalga oshirilishi mumkin.

- dasturlarga, maxsus adabiyotlarga kirishni ta'minlash, foydalanuvchilar o'rtasida tajriba almashish va maxsus kurslar orqali amalga oshirilishi mumkin bo'lgan uzluksiz malaka oshirish.

Xodimni ishdan bo'shatishda va tashkilotning axborot xavfsizligiga tahdid ehtimoli bo'lganda ba'zi xususiyatlarni hisobga olish kerak. Agar xodim ishdan ketmoqchi bo'lgan belgilar mavjud bo'lsa, masalan, ish qidirish saytlariga tashrif buyurish yoki rezyume yuborish kabi, quyidagi amallarni bajarish tavsiya etiladi:

- Ish manzilidagi barcha yozishmalarni va shaxsiy kompyuterdagi ba'zi operatsiyalarni nazoratga olish.

- Xodim ish joyida yo'q bo'lgan paytda barcha fayllarining zaxira nusxasini yaratish.

3. Xodim ishdan bo'shatilganligi to'g'risida e'lon qilganidan keyin axborot xavfsizligi tahdidining oldini olish uchun quyidagi choralar ko'rilishi mumkin:

- barchani xodimning ishdan bo'shatilishi to'g'risida xabardor qilish va ish bilan bog'liq har qanday ma'lumotni ushbu xodimga topshirishni taqiqlash.

- foydalanuvchi fayllarining zaxira nusxasini yaratish.

- ishlarni topshirishni tashkil qilish.

- ishlar topshirilishi davomida ma'lumotlarga kirish huquqlarini birin-ketin cheklab borish.

- zarur bo'lsa, axborot xavfsizligi bo'yicha mutaxassis tomonidan ishdan bo'shatishni kuzatib borishni ta'minlash.

Xodim tomonidan sanoat josusligi aniqlangan holda, quyidagi choralarni ko'rish kerak:

- xodimga axborot texnologiyaga kirish barcha huquqlarini darhol cheklab qo'yish.

- ma'lumotlar bazalari, printerlar, faks kabi umumiy axborot resurslariga kirish huquqlariga darhol tuzatishlar kiritish. Bundan tashqari, tarmoqqa tashqi kirishni blokirovka qilish yoki o'zgartirish kerak.

- barcha xodimlarga quyidagi ma'lumotlarni aytib, parollarini o'zgartirishni buyurish: "xodim N (sana) dan boshlab endi ishlamaydi. Agar u bilan aloqa o'rnatishga urinish bo'lsa, darhol xavfsizlik xizmatiga xabar bering".

- bir muncha vaqt davomida axborot tizimi ustidan nazoratni kuchaytirish.

Mavzu 5. Davlat va xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy xavfsizligi

Moliyaviy xavfsizlik mamlakat, mintaqalar va korxonalar iqtisodiy xavfsizligining ajralmas qismidir. Bu iqtisodiy jihatdan samarali davlatning asosi bo'lib, millat manfaatlariga muvofiq mustaqil moliyaviy-iqtisodiy siyosat olib borishga imkon beradi. Shuningdek, u davlatning mamlakat moliyaviy-iqtisodiy rivojlanishining barqarorligini ta'minlash, moliyaviy inqirozlarni oldini olish, kapital oqishini oldini olish, mamlakat iqtisodiyoti uchun qulay shartlarda xorijiy kapitalni jalb qilish qobiliyatini aks ettiradi.

Hozirgi vaqtda davlat va transdavlat moliyaviy tizimlari davlatlarga ta'sir ko'rsatishning yangi bosqichiga o'tdi. Iqtisodiy tahlilchilar orasida geoiqtisodiyotga asosiy ta'sir geomoliyalar tomonidan amalga oshiriladi va bu davlatlarni tashvishga solishi kerak, chunki ularning suvereniteti xavfi haddan tashqari oshadi, degan fikr mavjud va bu fikr asossiz emas.

Davlat uchun moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash muhim, zero bu uning milliy manfaatlariga muvofiq mustaqil moliyaviy-iqtisodiy siyosatni amalga oshirish uchun zaruriy shartdir.

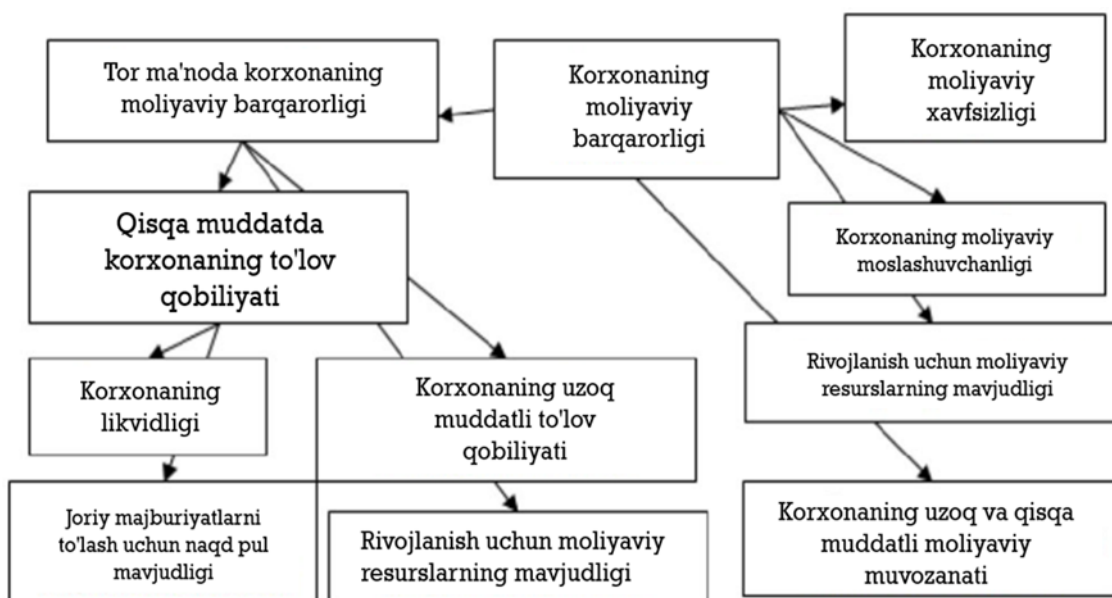
Davlatning moliyaviy xavfsizligi, uning mustaqilligi sharti bilan, uning organlari tomonidan quyidagilarni ta'minlashga imkon beradi:

- barqaror iqtisodiy rivojlanish siyosatini olib borish,
- to'lov balansi va eng muhim moliyaviy parametrlarni shakllantirish;
- jahon inqirozlari, transmilliy, siyosiy, iqtisodiy va moliyaviy tuzilmalar (TMK, MTK, sub-davlat guruhlar va boshqalar), soyali tuzilmalarning mamlakat milliy iqtisodiyotiga ta'sirini yumshatish,
- kapitalning chet elga, iqtisodiyotning real sektoridan chiqib ketishiga mone'lik qilish,
- milliy manfaatlar uchun xorijiy mablag'larni jalb qilish va ulardan foydalanish imkoniyati,

- moliya sohasidagi jinoiy va ma'muriy huquqbuzarliklarning oldini olish.

Korxona moliyaviy xavfsizligining mohiyati uning raqobatbardosh va noaniq muhitda umumiy korporativ strategiyaga mos keladigan moliyaviy strategiyani ishlab chiqish va amalga oshirish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Korxonaning moliyaviy xavfsizligini ta'minlashning asosiy sharti moliyaviy yo'qotishlarga, kapital tuzilishining o'zgarishiga yoki korxonaning tugatilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan xavf va tahdidlarni engish qobiliyatidir. Bunga erishish uchun korxona moliyaviy barqarorlikni saqlashi, muvozanatni, etarli moliyaviy mustaqillikni va moliyaviy qarorlarni qabul qilishda moslashuvchanlikni ta'minlashi kerak.

Korxonaning moliyaviy xavfsizligining mohiyati

Kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va moliyaviy xavfsizligi bir-biri bilan chambarchas bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Ular bir tanganing ikki tomonini ifodalaydi. Moliyaviy barqarorlik firmaning moliyaviy xavfsizligini ta'minlash uchun zarur, ammo etarli bo'lmagan shartdir. Agar kompaniya moliyaviy xavfsizlikka ega bo'lsa, unda u moliyaviy barqarorlikka ham ega bo'lishi kerak. Biroq, teskari fikr har doim ham to'g'ri bo'lavermaydi. Moliyaviy xavfsizlik va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash so'nggi paytlarda juda dolzarb muammolarga aylandi. Bu nafaqat moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar, beqarorlikning kuchayishi,

balki iqtisodiy makonning globallashuvi bilan ham bog'liq bo'lib, moliyaviy bozorlarning beqarorligi va energiya narxlarining, xususan, neft va gaz narxlarining g'ayriodatiy o'zgarishi kabi tahdidlarning ko'payishiga olib keladi. Bunday sharoitda davlatlar, mintaqalar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar xavfsizlik va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun tubdan yangi yondashuvlardan foydalanishga majbur bo'lmoqdalar. Moliyaviy barqarorlik korxonani moliyaviy boshqarish samaradorligini belgilaydigan muhim xususiyatdir. U korxonaning moliyaviy holatini tahlil qilishda va uning investitsion jozibadorligini aniqlashda keng qo'llaniladi. Korxonaning moliyaviy barqarorligi – bu korxonaga qo'shimcha xatarlar sharoitida moliyaviy xavfsizlikni barqaror rivojlantirish va saqlashga imkon beradigan moliya holatini aks ettiruvchi murakkab tushunchadir. Tor ma'noda korxonaning moliyaviy barqarorligi korxona tomonidan jalb qilingan turli xil moliyaviy resurslar va ulardan foydalanishning optimal nisbati bilan belgilanadi. Korxonaning moliyaviy barqarorligi moliyaviy xavfsizlik, moslashuvchanlik, barqarorlik va muvozanat kabi boshqa moliyaviy xususiyatlar bilan chambarchas bog'liq. Shubhasiz, kompaniyaning moliyaviy xavfsizligini ta'minlash faqat ichki va tashqi muhitning o'zgaruvchan sharoitlariga moslasha oladigan moliyaviy mexanizmni yaratishni ta'minlaydigan moliyaviy barqaror rivojlanish sharoitida mumkin. Shu bilan birga, moliyaviy barqarorlik darajasi alohida ahamiyatga ega, chunki kompaniyaning moliyaviy xavfsizligini ta'minlash uchun mutlaq emas, balki moliyaviy barqarorlikning optimal darajasi muhimdir.

Kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va moliyaviy xavfsizligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'sir omillari, ya'ni ularni birlashtiradigan narsa – bu moliyaviy moslashuvchanlik, moliyaviy barqarorlik, moliyaviy muvozanatdir. Keling, ushbu tushunchalarga oydinlik kiritamiz.

Kompaniyaning moliyaviy moslashuvchanligi uning o'zgaruvchan tashqi va ichki sharoitlarga muvofiq moliyalashtirish hajmi va tuzilishini, shuningdek, moliyaviy resurslarni investitsiya qilish yo'nalishlarini o'zgartirish qobiliyatini anglatadi. Bu korxonada boshqaruv opsiyonlari mavjudligi bilan baholanishi mumkin bo'lgan sifat xususiyatidir.

Kompaniyaning moliyaviy barqarorligi – bu kompaniyaning moliyaviy siyosatini qanoatlandiradigan maqbul moliyaviy ko'rsatkichlarni saqlash.

Kompaniyaning moliyaviy muvozanati rentabellik va xavfning maqbul kombinatsiyasi bilan belgilanadi va kompaniya rivojlanishining muvozanatini tavsiflaydi.

Kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va moliyaviy xavfsizligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'siriga oid yuqoridagi omillarining paydo bo'lishi so'zsiz firmaning moliyaviy xavfsizligi va moliyaviy barqarorligiga ta'sir qiluvchi umumiy tahdidlarga olib keladi.

Korxonaning (kompaniyaning) moliyaviy mustaqilligi har xil tahdidlarga duch keladi. Tahdidlarning ikkita asosiy turi alohida ahamiyatga ega. Bular moliyaviy xavfsizlikka ichki va tashqi tahdidlardir.

Ichki tahdidlar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Strategiya tanlash, aktivlar va passivlarni boshqarish va optimallashtirish bilan bog'liq firma moliyasining menejmenti sohasidagi boshqaruv xatolari;
2. Debitorlik va kreditorlik qarzlarni professional bo'lmagan nazorat qilish va boshqarish;
3. Investitsiya loyihalarini tanlashda va ularni moliyalashtirish manbalarini asoslashdagi xatolar;
4. Asosiy vositalarni amortizatsiyasi (AVA) va soliq imtiyozlari bo'yicha noto'g'ri siyosat.

Korxona moliyaviy xavfsizligining tashqi tahdidlarga quyidagilar kiradi:

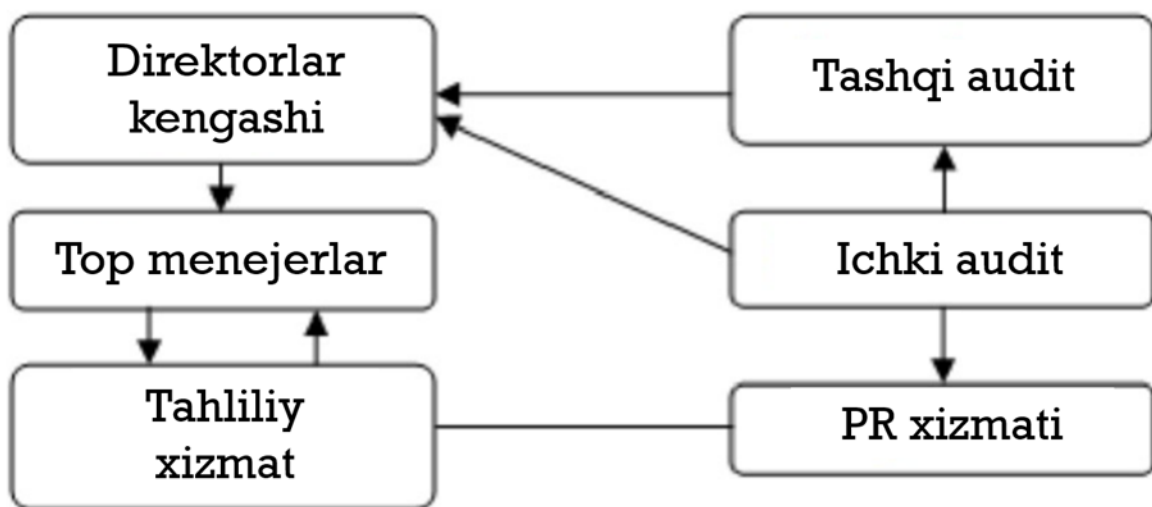
1. Korxona aktivlarini (aktsiyalar va qarzlarni) qo'lga kiritish;
2. Normativ miqdordan oshadigan moliyaviy qarzlarni (majburiyatlarni) shakllantirish;
3. Kapital bozorlarining etishmasligi yoki ularning etarli darajada rivojlanmaganligi;
4. Bozor infratuzilmasi elementlarining etarli darajada rivojlanmaganligi;
5. Investorlarni huquqiy himoya qilish va qonunlarning bajarilishining yetarli darajada emasligi;

6. Moliyaviy va pul-kredit tizimidagi inqiroz;
7. Iqtisodiyotning beqarorligi, yuqori inflyatsiya;
8. Monopoliya va korruptsiyaning urchishi;
9. Davlatning iqtisodiy, moliyaviy va bank siyosatini shakllantirish va nazorat qilish mexanizmlarining samarasizligi.

Kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va xavfsizligini har tomonlama monitoring qilish kerak, chunki ular o'zaro bog'liqdir. Firmaning moliyaviy barqarorligiga erishish uchun uning moliyaviy xavfsizligini ta'minlash muhimdir. Shu sababli, kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash ustidan samarali nazorat tuzilmasini yaratish tahdidlarning ta'sirini kamaytirish uchun juda muhimdir.

Kompaniyaning tahliliy xizmati – bu kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va xavfsizligini tezkor ravishda kuzatib borishi, vaziyatning o'zgarishiga tezkor javob berishi, direktor va direktorlar kengashi uchun muammolarni hal qilish maqsadida hujjatlarni muntazam ravishda tayyorlashi va ularning bajarilishini nazorat qilishi kerak bo'lgan organ.

Firmaning moliyaviy barqarorligi va xavfsizligini ta'minlashni nazorat qiluvchi asosiy yo'nalishlar.

Kompaniya moliyaviy barqarorligining samarali tizimini yaratish uchun tegishli hujjatlarni ishlab chiqish talab etiladi. Ushbu hujjatlar ichki va tashqi tahdidlarni, shuningdek firmaning moliyaviy barqarorligi va xavfsizligi buzilganligini aniqlash mezonlarini belgilashi kerak.

Boshqacha qilib aytganda, kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va xavfsizligi talablariga muvofiqligini baholaydigan mezonlarni aniqlash kerak. Tahlil xizmati ushbu mezonlarga muvofiqligini baholaydi va firmaning eng yuqori boshqaruvini xabardor qiladi. Shuningdek, qarzдорlarga qo'yiladigan talablar printsiplarini ham ishlab chiqish kerak, toki ular kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va xavfsizligi talablariga javob beradigan bo'lsin. Shu bilan birga, tahliliy xizmat kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, korxonaning moliyaviy manfaatlarini nazorat qilish uchun taqdim etilgan hisobotlarning ahamiyati to'g'risida o'z nuqtai nazarini bildirishi kerak.

Kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va xavfsizligini har tomonlama va ob'ektiv monitoring qilish uchun ichki va tashqi tahdidlarni aniqlash va bashorat qilishga imkon beradigan axborot tizimini yaratish kerak. Olingan ma'lumotlar asosida salbiy omillarga qarshi kurashish, shuningdek yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlar va ularning oqibatlarini oldini olish bo'yicha tezkor va uzoq muddatli chora-tadbirlar majmui ishlab chiqilishi kerak.

Nazariya va amaliyotga tayangan holda ishonch bilan aytish mumkinki, kompaniyaning moliyaviy barqarorligiga erishish uchun uning moliyaviy xavfsizligini ta'minlash zarur va etarlidir. O'z navbatida, moliyaviy xavfsizlikka erishish faqat kompaniyaning moliyaviy barqarorligini ta'minlash orqaligina mumkin.

Mavzu 6. Xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy xavfsizlik ko'rsatkichlari.

Oldingi mavzuda firmaning analitik xizmati operativ rejimda firmaning moliyaviy barqarorligi va moliyaviy xavfsizligini nazorat qilishi lozim bo'lgan organ ekanligi aytilgan edi. Buning uchun analitik xizmat samarali monitoring mexanizmiga ega bo'lishi kerak. Ushbu mexanizm moliyaviy ko'rsatkichlar tizimidan shakllantirilgan bo'lib, uning umumiyliги korxona moliyaviy xavfsizligi indikatorlari bilan ifodalanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda moliyaviy ko'rsatkichlarning eng ommalashgan guruhlarі keltirilgan bo'lib, ularda korxonaning moliyaviy salohiyati holati aks ettirilgan.

Korxona moliyaviy salohiyatining holati ko'p sonli moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan belgilanadi. Ulardan ikkitasini ajratib ko'rsatishga harakat qilamiz.

Korxonaning moliyaviy xavfsizligini aniqlashning birinchi yo'nalishi moliyaviy xavfsizlik ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Korxonaning moliyaviy salohiyatini aniqlashning ikkinchi yo'nalishi aktivlarning likvidiligi hisoblanadi.

Birinchi yo'nalish – moliyaviy xavfsizlik ko'rsatkichlarini ularning maqsadiga ko'ra quyidagi to'rt guruhga tasniflash va birlashtirish mumkin. Bular to'lov qobiliyati ko'rsatkichlar guruhi, moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari guruhi, biznes faoliyati ko'rsatkichlari va ishlab chiqarish rentabelligi ko'rsatkichlari.

Keling, umumiy miqdori korxonaning moliyaviy xavfsizligini baholaydigan moliyaviy ko'rsatkichlarning ushbu guruhlarini tafsilotlari bilan ko'rib chiqaylik. Birinchi guruh: to'lov qobiliyati ko'rsatkichlari:

- o'z mablag'lari bilan ta'minlanganlik koeffitsienti;
- to'lov qobiliyatini tiklash koeffitsienti;
- to'lov qobiliyatini yo'qotish koeffitsienti;
- avtonomiya koeffitsienti;
- o'z kapitalining manevrlik koeffitsienti.

Ikkinchi guruh: moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari:

- mulkga egalik (mustaqillik) koeffitsienti;
- qarz mablag'larining ulushi;
- qarz va o'z mablag'larining nisbati.

Uchinchi guruh: ishbilarmonlik faoliyati ko'rsatkichlari:

- umumiy aylanma koeffitsienti;
- aylanma tezligi;
- o'z mablag'larining aylanmasi.

To'rtinchi guruh: rentabellik ko'rsatkichlari:

- korxona mulki;
- o'z mablag'lari;
- ishlab chiqarish fondlari;
- uzoq muddatli va qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar;
- xususiy va uzoq muddatli qarz mablag'lari;
- balans foyda normasi;
- sof foyda normasi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi moliyaviy tarkibini birlamchi tahlil qilish bo'yicha dastlabki ma'lumotlar buxgalteriya balansi va 2-sonli shakl bo'yicha taqdim etiladi. Ushbu tahlil nafaqat korxonaning hozirgi moliyaviy ahvolini baholash uchun, balki uning moliyaviy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlash maqsadida samarali boshqaruv uchun ham zarurdir.

1. To'lov qobiliyati ko'rsatkichlari. To'lov qobiliyati ko'rsatkichlari korxonaning moliyaviy yil davomida barcha qisqa muddatli qarz majburiyatlarini qaytarish imkoniyatini aks ettiradi. Korxonaning barqaror moliyaviy rivojlanishi uning kreditga layoqatliligining ko'rsatkichlaridan biridir. Korxonaning to'lov qobiliyati koeffitsientlari va ularning dinamikasi korxonaning kelgusi davrdagi kredit majburiyatlarini qoplash uchun o'z mablag'lari va ularni shakllantirish manbalarining mavjudligini aniqlash imkonini beradi.

1) O'z mablag'lari bilan ta'minlanganlik koeffitsienti korxonaning moliyaviy

barqarorligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan o'z aylanma mablag'larining mavjudligini xarakterlaydi. Ushbu ko'rsatkich uchun 1 dan ortiq bo'lgan qiymat tavsiya etiladi.

$$T_{o'm} = K_{sh} - A_{na} / A_a ,$$

bunda:

$T_{o'm}$ – o'z mablag'lari bilan ta'minlanganlik koeffitsienti;

K_{sh} – shaxsiy kapital;

A_{na} – noaylanma aktivlar;

A_a – aylanma aktivlar.

2) To'lov qobiliyatini tiklash koeffitsineti korxonaning belgilangan muddat ichida o'z to'lov qobiliyatini qayta tiklay olish imkoniyatlarini aks ettiradi.

$$TQT = [L_{joriy} + 6 / T(L_{joriy} - 2)]/2 ,$$

bunda:

TQT to'lov qobiliyatini tiklash koeffitsineti;

L_{joriy} – joriy likvidlik koeffitsienti;

T – vaqt muddati (odatda 12 oy).

3) To'lov qobiliyatini yo'qotish koeffitsienti korxonaning belgilangan muddat ichida to'lov qobiliyatini yo'qotish imkoniyatini aks ettiradi:

$$TQY = [L_{joriy} + 3 / T(L_{joriy} - 2)]/2 ,$$

bunda:

TQY to'lov qobiliyatini yo'qotish koeffitsineti;

L_{joriy} – joriy likvidlik koeffitsienti;

T – vaqt muddati (odatda 12 oy).

4) Avtonomiya koeffitsienti yoki shaxsiy kapital kapitalining kontsentratsiyasi koeffitsienti moliyaviy-iqtisodiy faoliyatda foydalaniladigan mablag'larning umumiy hajmida korxona egalari (mulkdorlari)ning ulushini aks ettiradi. Koeffitsient qiymati qanchalik yuqori bo'lsa, korxona tashqi kreditorlardan shunchalik barqaror va mustaqildir. Avtonomiya koeffitsienti yoki shaxsiy kapital kontsentratsiyasi koeffitsientini hisoblash formulasi quyidagicha:

$$AK = K_{sh} / B_v ,$$

bunda:

AK – avtonomiya koeffitsienti;

K_{sh} – shaxsiy kapital;

B_v – balans valyutasi.

5) Kapitalning moslashuvchanlik koeffitsienti shaxsiy kapitalning qancha qismi joriy faoliyatni moliyalashtirish uchun ishlatilishini va qancha qismi kapitallashtirilganligini aks ettiradi. Kapitalning moslashuvchanlik koeffitsientini hisoblash formulasi:

$$KM = M_{ash} / K_{sh}$$

bunda:

KM – kapitalning moslashuvchanlik koeffitsienti;

M_{ash} – shaxsiy aylanma mablag'lar, ya'ni joriy operatsion faoliyatga kiritilgan mablag'lar;

K_{sh} – shaxsiy kapital.

2. Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari qarzga olingan kapitalning himoya darajasini aks ettiradi. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) Asosiy vositalarning umumiy qiymatidagi o'z mablag'larining ulushini ko'rsatadigan mulk (mustaqillik) koeffitsienti:

$$MK = M_{sh} / Q_{AV} ,$$

bunda:

M_{sh} – shaxsiy mablag'lar;

Q_{AV} – asosiy vositalar qiymati.

2) Qarzga olingan mablag'lar koeffitsienti (M_q) n

3) Qarzga olingan va shaxsiy mablag'lar koeffitsienti ($M_{q/sh}$).

Ikkala ko'rsatkich ham bir xilda hisoblab chiqiladi: suratda qarzga olingan mablag'lar yoki qarzga olingan va o'z mablag'lari miqdorini ko'rsatiladi, maxrajda esa asosiy vositalar qiymati ko'rsatiladi.

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda ushbu ko'rsatkichlar uchun chegara qiymatlari belgilangan: $MK > 0,7$; $M_q < 0,3$; $M_{q/sh} < 1$.

3. Ishbilarmonlik faolligi ko'rsatkichlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) umumiy aylanma koeffitsienti (UA),
- 2) aylanma tezligi
- 3) shaxsiy mablag'lar aylanmasi.

$$UA = D_r / Q_m$$

bunda:

D_r – mahsulot realizatsiyasidan tushgan daromad;

Q_m – mulk qiymati (balans natijasi).

Korxonaning ishbilarmonlik faoliyatini baholash uchun boshqa ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda umuman va tarmoqlar bo'yicha ishbilarmonlik faolligining eng muhim ko'rsatkichlari uchun normativlar belgilanadi. Odatda, bunday normativlar ushbu koeffitsientlarning o'rtacha haqiqiy qiymatlarini aks ettiradi. Masalan, aksariyat mamlakatlarda quyidagi normativlar mavjud:

- zaxiralar aylanmasi normativi – uch aylanma, 120 UA – 122 kunga to'g'ri keladi;
- debitor qarzdorlik aylanmasi normativi 4,9, bu taxminan 74 kunga to'g'ri keladi.

Ma'lum davr uchun aktivlar va majburiyatlarning o'rtacha qiymatini hisoblash uchun oylik ma'lumotlar asosida xronologiyali o'rtacha qo'llaniladi. Moliyaviy tahlilchida yillik balansgina mavjud bo'lsa, hisoblashda soddalashtirilgan usul: davrning boshi va oxiridagi ma'lumotlar orasidagi o'rtacha qiymat qo'llaniladi.

4. Rentabellikni baholash ko'rsatkichlariga korxonaning mulki, shaxsiy mablag'lari, ishlab chiqarish fondlari, uzoq muddatli va qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar, o'zining va uzoq muddatli qarzga olingan mablag'lar, shuningdek balans foyda normasi kiradi. Mol-mulkning rentabelligini hisoblash formulasi:

$$R_m = (F_s / A) * 100\%$$

bunda:

R_m – mulk rentabelligi,

F_s – sof foyda,

A – mulk (aktiv)ning o'rtacha qiymati.

Korxonaning iqtisodiy salohiyatini doimiy ravishda kuzatib borish uchun boshqaruvga o'zgarishlarni tezda baholashga imkon beradigan indikatorlar zarurdir. Amalda eng aniq ma'lumot beruvchi sifatida har chorak, oylik yoki hatto kunlik oraliq hisobotlar bo'lib, ular yillik bilan bir xil metodika yordamida baholanadi. Etarli zichlik va o'zaro bog'liqlikka ega bo'lganda qisqa muddatli tahlillar korxona holatining kuchli va zaif tomonlarini tezda aniqlab, tuzatish choralarini ko'rish uchun zarur tavsiyalarni berishi mumkin. Tahlil qilish uchun ma'lumotlar ommaga ochiq bo'lgan yillik va yakuniy hisobotlardan olinishi kerak, jumladan:

- bankrotlikdan oldingi yoki uning jadal rivojlanishini ta'minlagan kompaniya faoliyatining parametrlari;
- ma'lum muddat ichida to'lov qobiliyatini tiklash (yoki yo'qotish) imkoniyatining mavjudligi;
- korxonaning to'lovga qobiliyatsiz holatiga olib kelgan moliyaviy beqarorlik sabablari;
- aktivlarning likvidligi holati va ularning tuzilishi.

Moliyaviy barqarorlik budjet, ishchilar va moddiy resurslarni etkazib beruvchilar oldidagi to'lov majburiyatlarining o'z vaqtida bajarilishi, shuningdek, vaziyatni beqarorlashtirishi mumkin bo'lgan omillarning saqlanishini anglatadi.

Ayniqsa, bugungi jadal rivojlanayotgan dunyoda yanada rivojlanish va takomillashish uchun ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, xodimlarning kasbiy, ta'lim va madaniy darajasini oshirish, ishlab chiqarishni kengaytirish, faoliyatni diversifikatsiya qilish va ichki investitsiyalarni kiritish zarur. Bu korxona faoliyatining mustahkam va barqarorligini ta'minlashning zarur sharti bo'lib bormoqda.

**Korxonaning moliyaviy xavfsizligini baholaydigan
moliyaviy ko'rsatkichlarning yo'nalishlari**

BIRINCHI YO'NALISHI	IKKINCHI YO'NALISHI
Moliyaviy xavfsizlik ko'rsatkichlari	Aktivlar likvidliligining ko'rsatkichlari
Birinchi guruh: to'lov qobiliyati ko'rsatkichlari	1). OLK - tez (oraliq) likvidlik koeffitsienti
1). $T_{o'm}$ - o'z mablag'lari bilan ta'minlanganlik koeffitsienti	2). JLK - joriy likvidlik koeffitsienti
2). TQT- to'lov qobiliyatini tiklash koeffitsinenti	3). MLK - mutlaq likvidlik koeffitsienti
3). TQY-to'lov qobiliyatini yo'qotish koeffitsinenti	
4). AK - avtonomiya koeffitsienti	
5). KM - kapitalning moslashuvchanlik koeffitsienti	
Ikkinchi guruh: moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari	
1). MK - mulkga egalik (mustaqillik) koeffitsienti	
2). M_q - Qarzga olingan mablag'lar koeffitsienti	
3). $M_{q/sh}$ - Qarzga olingan va shaxsiy mablag'lar koeffitsienti	
Uchinchi guruh: ishbilarmonlik faoliyati ko'rsatkichlari:	
1). UA - umumiy aylanma koeffitsienti;	
2). aylanma tezligi	
3). shaxsiy mablag'lar aylanmasi	
To'rtinchi guruh: rentabellik ko'rsatkichlari:	
1). R_m – mulk rentabelligi	
2). o'z mablag'lari	
3). ishlab chiqarish fondlari;	
4). uzoq muddatli va qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar	
5). xususiy va uzoq muddatli qarz mablag'lari;	
6). balans foyda normasi	
7). sof foyda normasi	

Korxona moliyaviy xavfsizligini aniqlashning ikkinchi yo'nalishi aktivlar likvidliligining ko'rsatkichlari hisoblanadi. Korxonaning moliyaviy xavfsizligi va barqarorligi to'g'risida qo'shimcha ma'lumot olish uchun korxonaning qarz majburiyatlarini qisqa vaqt ichida qaytarish imkoniyatini baholash imkonini beradigan aktivlarning likvidlik koeffitsienti hisoblab chiqiladi. Asosiy koeffitsientlari:

1. Tez (oraliq) likvidlik koeffitsienti (OLK) korxona joriy aktivlari evaziga qisqa muddatli majburiyatlarini qay darajada qaytarishi mumkinligini ko'rsatadi. Koeffitsient formula ushbu yordamida hisoblanadi:

$$OLK = A_a - Z / P_q,$$

bunda:

OLK - tez (oraliq) likvidlik koeffitsienti,

A_a – aylnama aktivlar;

Z – zaxiralar;

P_q – qisqa muddatli majburiyatlar.

Tez (oraliq) likvidlik koeffitsientining tavsiya etilgan qiymati 0,7 dan 1,5 gacha.

2. Joriy likvidlik koeffitsienti (JLK) korxonaning yil davomida qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash uchun yetarli mablag'ga ega yoki yo'qligini ko'rsatadi. U ushbu formula yordamida hisoblab chiqiladi:

$$JLK = A / P,$$

bunda:

JLK - joriy likvidlik koeffitsienti,

A_a – aylnama aktivlar;

Z – zaxiralar;

P_q – qisqa muddatli majburiyatlar.

Joriy likvidlik koeffitsientining tavsiya etilgan qiymati 1 dan 2 gacha bo'lib, bu korxonaning yil davomida joriy majburiyatlarini qoplash uchun etarli mablag'ga ega ekanligini ko'rsatadi.

3. Mutlaq likvidlik koeffitsienti (MLK) korxona darhol to'lashi mumkin bo'lgan kreditorlik qarzlarning ulushini o'lchaydi:

$$MLK = M_{pul} + I_q,$$

bunda:

MLK - mutlaq likvidlik koeffitsienti,

M_{pul} – pul mablag'lari;

I_q – qisqa muddatli moliyaviy sarmoyalar.

Mutlaq likvidlik koeffitsienti - MLK tavsiya etiladigan qiymati 0,2 dan ko'proq bo'lishidir.

Mavzu 7. Korxonaning intellektual va xodimlar xavfsizligi

Zamonaviy korxonaning intellektual salohiyati innovatsiyalarni rivojlantirish va yaratish uchun imkoniyatlar ochadi. Umuman olganda, intellektual salohiyat-bu intellektual tabiat tomonidan birlashtirilgan resurslarni o'z ichiga olgan korxonaning intellektual kapitali.

Tadqiqotlarga ko'ra, inson kapitali zamonaviy xo'jalik sharoitda korxona uchun eng katta qiymatdir. U korxona faoliyati jarayonida foyda olish uchun foydalaniladigan ta'lim, bilim, amaliy ko'nikmalar, ijodiy va fikrlash qobiliyatlari, motivatsiya, madaniy daraja va axloqiy qadriyatlarni o'z ichiga oladi.

Tezkor texnologik taraqqiyot, axborot texnologiyalarini joriy etish bilan birga, inson salohiyati sifatiga qo'yiladigan talablarning oshishiga olib keladi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, korxonaning raqobatbardoshligini ta'minlash uchun moddiy qadriyatlarga egalik huquqi emas, balki innovatsion rivojlanishga, intellektual salohiyat darajasini oshirishga yordam beradigan omillar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Intellektual va kadrlar salohiyati nafaqat korxonaning samarali ishlashiga hissa qo'shadigan harakatlantiruvchi kuch, balki tashkilotning iqtisodiy xavfsizligiga ham tahdid solishi mumkin.

Iqtisodiyotni rivojlantirishning zamonaviy sharoitida korxonalarning moddiy aktivlariga etkazilgan zararning qariyb 80% o'z xodimlari tomonidan etkaziladi. Ushbu statistika faqat qasddan etkazilgan zararni hisobga oladi, ammo katta yo'qotishlarga xatolar, resurslardan savodsiz foydalanish, rahbarlarning ham, quyi darajadagi xodimlarning ham malakasi va harakatsizligi va boshqa sabablar bo'lishi mumkin.

Korxonaning kadrlar xavfsizligi-bu iqtisodiy fanda turli ma'nolarda ishlatiladigan murakkab tushuncha. Xavfsizlikning asosiy tushunchasi sifatida foydalanish uchun ushbu toifadagi tarkibni sanoat yo'nalishidagi turli xil ilmiy yondashuvlarning kombinatsiyasi orqali ochib berish maqsadga muvofiqdir.

Korxonaning kadrlar xavfsizligi xodimlarning vijdotsiz ishlashi, ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish darajasining pasayishi va umuman mehnat munosabatlarini tashkil etish natijasida yuzaga keladigan xavflarni bartaraf etishdan iborat. Shuni ta'kidlash kerakki, kadrlar xavfsizligi korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash tizimining boshqa elementlariga nisbatan ustuvor ahamiyatga ega bo'lishi kerak.

Iqtisodchilar orasida korxonaning kadrlar xavfsizligining yagona ta'rifi yo'qligiga qaramay, ushbu toifaning iqtisodiy xavfsizlikning hosilasi, ya'ni korxonalarning iqtisodiy xavfsizligining elementi ekanligini qabul qilish kerak. Bunga korxonaning zararsiz faoliyatini ta'minlaydigan mehnat va ijtimoiy-madaniy munosabatlarni o'rnatishga qaratilgan xodimlarni tashkil etish va boshqarishning barcha bosqichlari mavjud bo'lganda erishiladi. Shu sababli, korxonaning kadrlar xavfsizligini kasbiy xavfsizlik, mojaroga qarshi xavfsizlik, hayot xavfsizligi, ijtimoiy-motivatsion xavfsizlik kabi tarkibiy qismlar to'plami deb hisoblash mumkin. O'z navbatida, kasbiy xavfsizlik bu mehnat xavfsizligi, axborot xavfsizligi, intellektual xavfsizlik, pensiya va sug'urta xavfsizligi. Mojaroga qarshi xavfsizlik psixologik, vatanparvarlik va aloqa xavfsizligidan iborat. Hayot faoliyati xavfsizligi bu sog'liq xavfsizligi, jismoniy xavfsizlik. Ijtimoiy-motivatsion xavfsizlik biroz kengroq. Bu moliyaviy, mansap (karyera), texnologik, ma'muriy va estetik xavfsizlik.

Korxonaning kadrlar siyosati ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojni miqdori va sifati bo'yicha aniqlashga, shuningdek uni jalb qilish va undan foydalanish shakllarini tanlashga asoslanishi kerak. Bunga malaka oshirish, xodimlarni doimiy ravishda rivojlantirish, yuqori samarali mehnatni rag'batlantirish uchun sharoit yaratish va ishonchsiz xodimlarning paydo bo'lishining oldini olish kiradi. Ishonchsizlik-bu tashqi va ichki omillar ta'siri ostida vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadigan va shaxsning ijtimoiy-madaniy muhitida mavjud me'yorlar va an'analarni buzish deb hisoblanishi mumkin bo'lgan harakatlarni qabul qilishga tayyorligini aks ettiruvchi dinamik jarayon.

Kadrlar xavfining pasayishi intizomning yuqori darajasi, malakali kadrlar sonining ko'payishi, kadrlar almashinuvining pasayishi, yuqori ta'lim darajasiga erishish va rahbarlarning malakasi bilan bog'liq. Ushbu omillar korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlaydigan yo'nalishlardir. Shu sababli, bugungi kunda xodimlarning ma'lumot darajasi iqtisodiy xavfsizlikning ko'rsatkichlaridan biridir.

Korxonaning kadrlar xavfsizligini ta'minlash uchun ichki va tashqi tahdidlar va xavflarning ta'sirini bartaraf etish yoki kamaytirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish kerak.

Tashqi tahdidlar-bu tahdidlarning toifasi, unga qarshi kurashish va unga qarshi turish deyarli mumkin emas. Shunga qaramay, tashqi tahdidlarni o'z vaqtida aniqlash tezkor qarorlar qabul qilishga va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarni minimallashtirishga yordam beradi. Masalan, agar raqobatdosh korxona yanada samarali kadrlar siyosatiga va yuqori darajadagi motivatsiyaga ega bo'lsa, unda qimmatli xodim ushbu korxonaga borishi mumkin, bu esa xodimni yo'qotishdan ko'ra ko'proq zarar etkazishi mumkin. Bundan tashqari, raqobatchi korxona tomonidan tijorat sirlari va xodimlarni maqsadli jalb qilish tahdidlari paydo bo'lishi mumkin. Inflyatsiya jarayonlari, shuningdek, ish haqi darajasini aniqlashda va kelajakda uning darajasini bashorat qilishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan tashqi tahdiddir.

Korxonaning kadrlar xavfsizligiga eng keng tarqalgan ichki tahdidlar qatoriga quyidagilar kiradi: o'quv tizimining zaif tashkil etilishi, xodimlarning malaka darajasining talablarga mos kelmasligi, yangi xodimlarni nazorat qilishning past darajasi va korxonaning samarasiz korporativ siyosati.

Alohida yoki birgalikda ichki va tashqi tahdidlar korxonaga jiddiy moddiy zarar etkazishi mumkin. Korxonada kadrlar xavfsizligini ta'minlash nafaqat individual korxona yoki korxonalar guruhining, balki davlatning iqtisodiy tizimining barqarorligi va farovonligiga erishishning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Hozirgi vaqtda turli xil mulkchilik shaklidagi korxonalar o'z xodimlari

tomonidan tahdidlarning kuchayishiga duch kelmoqdalar, bu esa xodimlarni boshqarish xavfining oshishi tufayli ularning iqtisodiy xavfsizligini yomonlashtirmoqda. Ushbu xatarlar korxonaning moliyaviy yo'qotishlariga, shuningdek mulk egalarining to'liq yo'qolishiga olib kelishi mumkin.

Korxonaning kadrlar xavfsizligiga tahdid solishi mumkin bo'lgan omillarni tizimlashtirish tashqi tahdidlarga quyidagilar kiradi:

- raqobatchilarda eng yaxshi sharoitlar va motivatsiya;
- raqobatchining xodimlarni "jalb qilish" urinishlari;
- xodimlarga tashqi bosim va ularni turli xil bog'liqliklarga jalb qilish;
- ish haqini hisoblashda ham hisobga olinishi kerak bo'lgan inflyatsiya jarayonlari.

Korxonaning kadrlar xavfsizligiga ichki tahdidlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- xodimlarning egallab turgan lavozimdagi malakasiga mos kelmasligi;
- xodimlarning malakasi etarli emas;
- xodimlarni baholash tizimining etishmasligi;
- o'quv tizimining zaif tashkil etilishi;
- samarasiz motivatsiya tizimi;
- kadrlar resurslarini rejalashtirishda xatolar;
- ishda ijodiy elementlarning etishmasligi;
- malakali xodimlardan noto'g'ri foydalanish.

Korxonada samarali kadrlar ishi kadrlar xavfsizligi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, bu barcha ishlab chiqarish bo'g'inlarining muvaffaqiyatli ishlashining kalitidir. Asosiy vazifa inson omilini minimallashtirish, xodimlarning korxona samaradorligiga salbiy ta'sir qilish xavfini zararsizlantirishdir. Buning uchun korxonada quyidagi qoidalarini o'z ichiga olgan kadrlar xavfsizligini ta'minlash mexanizmini yaratish kerak:

- moddiy mukofotni axloqiy rag'batlantirish bilan birlashtirish;
- xodimlarning munosib mehnat va dam olish sharoitlarini yaratish;
- xodimlarning martaba (karyera) o'sishini ta'minlash;
- korxonaning kadrlar va intellektual salohiyatini strategik rejalashtirish va nazorat qilish;
- xodimlarning korxona faoliyatining yuqori yakuniy natijalariga qiziqishini ta'minlash;
- biznesni rivojlantirishning bozor sharoitlari va korxona xodimlarining manfaatlarini muvofiqlashtirish;
- ish haqi miqdorining korxonada ishlab chiqarish innovatsiyalari, НИОКР va nou-xau natijalariga bog'liqligini aniqlash.

Mavzu 8. Korxonaning intellektual va xodimlar xavfsizligi indikatorlari

Xodimlarning intellektual va kasbiy darajasi korxonaning iqtisodiy xavfsizligining tegishli darajasiga erishishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kadrlar xizmati va bosh muhandis korxonada iqtisodiy xavfsizlikning intellektual tarkibiy qismi uchun javobgardir.

Kadrlar xavfsizligi mezonlarini muhokama qilish uchun kompaniyaning iqtisodiy xavfsizligining ba'zi miqdoriy parametrlarini ko'rib chiqish muhimdir.

Iqtisodiy xavfsizlik konsepsiyasi va strategiyasini amalga oshirish sifat va miqdoriy mezonlar monitoringi natijalarini tahlil qilish asosida chora-tadbirlar va mexanizmlar tizimini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Ba'zida iqtisodiy va kadrlar xavfsizligidagi salbiy tendentsiyalarning oldini olishga yordam beradigan chegara qiymatlari bilan signal ko'rsatkichlari o'rnatiladi. Ushbu signal ko'rsatkichlari indikatorlari deb ataladi.

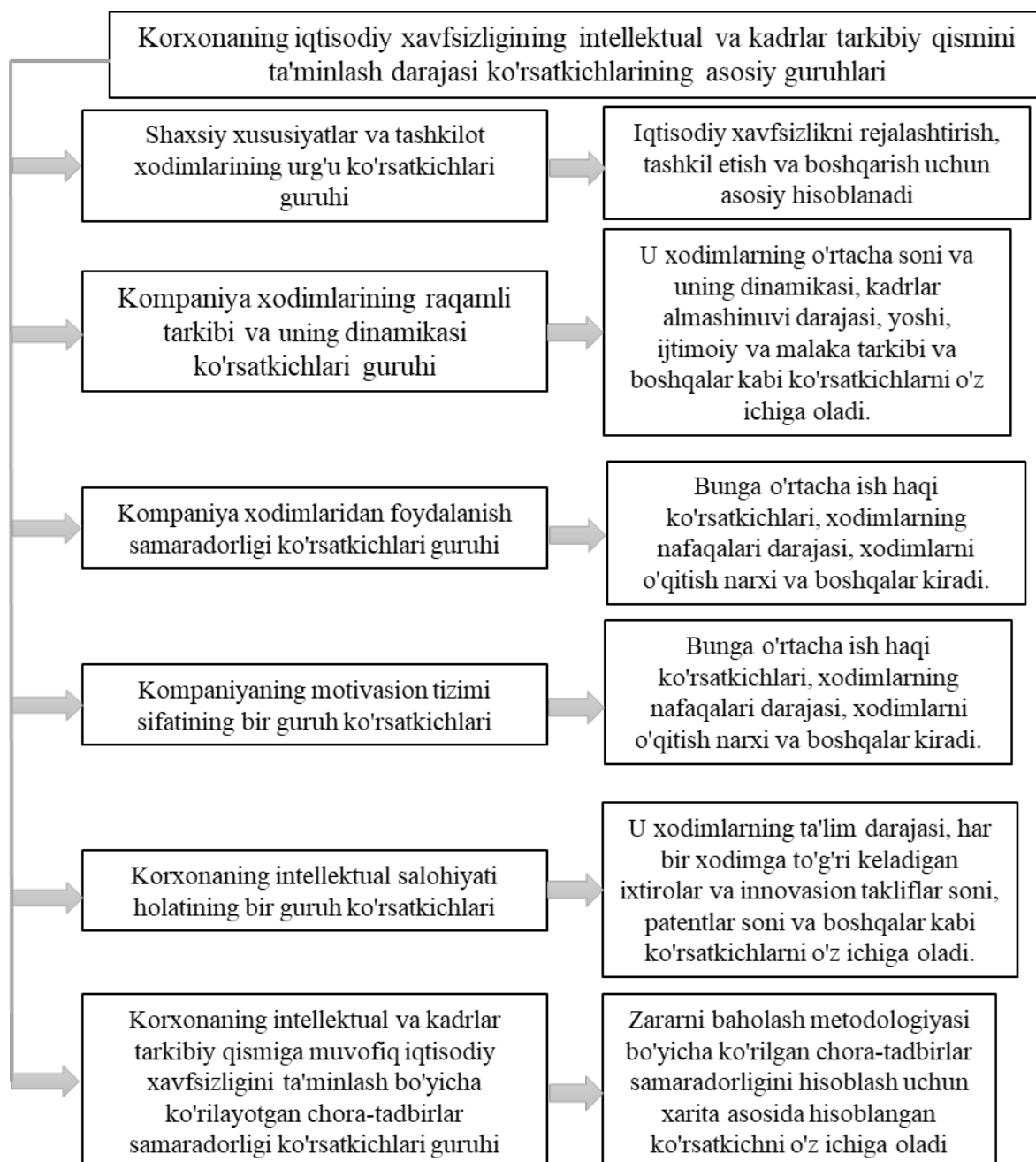
Indikatorl - bu aniq ob'ektning miqdoriy yoki sifat jihatidan baholash holati. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi indikatorlari-bu korxonaning iqtisodiy xavfsizligi darajasini baholashga va uning muammoli joylarini aniqlashga yordam beradigan ko'rsatkichlar. Shuningdek, ular korxona samaradorligini oshirish yo'llari va usullarini aniqlashga imkon beradi.

Tadbirkorlikning iqtisodiy xavfsizligi darajasining indikatorlari-ko'rsatkichlari tahdid darajasini miqdoriy aks ettirishi va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavfni oldini olish uchun sezilarli sezgirlikka ega bo'lishi kerak. Alohida ko'rsatkichlar o'rniga indikatorlarlar tizimidan foydalanish tavsiya etiladi. Bu ob'ektning ichki va tashqi tahdidlari darajasini eng aniqlik va ehtimollik bilan aniqlaydi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tizimini baholashda indikatorlardan foydalanishning ishonchliligi o'rganilayotgan mavzu indikatorlarini keng qamrab olish orqali erishiladi. Bunday ko'rsatkichlar to'plamining raqamli parametrlarini to'plash tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy xavfsizligini kuzatish va prognoz qilish, muayyan o'ziga xos tahdidlarning ahamiyatini baholash uchun zarurdir.

Dastlabki ko'rsatkichlarning kritik qiymatlari minimal ruxsat etilgan xavfsizlik darajasi asosida aniqlanadi, chunki bu darajadan oshib ketish iqtisodiy xavfli zonaga o'tishga olib kelishi mumkin.

Korxonaning intellektual va kadrlar xavfsizligini ta'minlash darajasi ko'rsatkichlarining asosiy guruhlari

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning intellektual va kadrlar tarkibiy qismiga kelsak, korxona faoliyati samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan indikatorlarning asosiy guruhlarini ajratish tavsiya etiladi. Bu:

1. Korxonaning motivatsion tizimining sifat indikatorlari guruhlari (ish haqi ko'rsatkichlari, xodimlarga imtiyozlar darajasi, xodimlarni o'qitish xarajatlari va boshqalar).,
2. Korxonaning intellektual salohiyati holati indikatorlari guruhi (xodimlarning ta'lim darajasi ko'rsatkichlari, har bir xodim uchun ixtirolar va ratsionalizatorlik takliflari soni, patentlar soni va boshqalar).,
3. Korxonaning intellektual va kadrlar komponenti bo'yicha iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ko'rilyotgan chora-tadbirlar samaradorligi indikatorlari guruhi (zararni baholash metodologiyasi bo'yicha ko'rilyotgan chora-tadbirlar samaradorligini hisoblash xaritasi asosida hisoblangan ko'rsatkich).

Intellektual va kadrlar tarkibiy qismining korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ta'sirini aniqlash uchun ishlatiladigan turli xil indikatorlarlar guruhlarini tahlil qilishda nafaqat ko'rsatkichlarning qiymatlarini, balki ularning dinamikasini ham hisobga olish kerak. Agar salbiy tendentsiya mavjud bo'lsa, unda ko'rsatkichlarning o'zgarishiga eng katta ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillarni aniqlash kerak. Bu kamchiliklarni bartaraf etish va muayyan omillarning salbiy ta'sirini bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqishga imkon beradi.

Sanoat xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan turli xil faoliyat turlari bo'yicha korxonalar uchun tahlil talablarining farqlarini hisobga olgan holda, korxonaning intellektual va kadrlar xavfsizligining mumkin bo'lgan indikatorlarlari spektrini o'zgartirish mumkin.

Korxonaning kadrlar xavfsizligini oshirish bir qator muhim tadbirlarni o'z ichiga oladi:

* iqtidorli yoshlarni korxonaga jalb etish;

- * istiqbolli lavozimlarni egallash uchun universitet bitiruvchilari o'rtasida har yili o'tkaziladigan tanlovlarni o'tkazish;
- * istiqbolli xodimlarni birlashtirish mexanizmini ishlab chiqish;
- * mentorlik institutini tashkil etish;
- * xodimlarning martaba boshqaruvi;
- * funktsional rahbarlar sonining ko'payishi;
- * ish haqi darajasini har bir xodimning korxona samaradorligini oshirishga qo'shgan hissasiga moslashtirish;
- * istiqbolli xodimlarni rag'batlantirish tizimini joriy etish va boshqa choralar.

Agar ko'rsatkichlarning qiymatlari chegaradan oshsa, bu tahdidning oldini olish, zararni kamaytirish yoki zararli hujumlarni to'xtatish uchun harakat qilish uchun signaldir. Maksimal xavfsizlik darajasiga erishish uchun barcha ko'rsatkichlar ularning chegaralarining ruxsat etilgan chegaralarida bo'lishi kerak. Kadrlar xavfsizligi bilan bog'liq mezonlarning asosiy guruhlar:

- * xodimlarning soni va ularning dinamikasi;
- * xodimlarning malakasi va intellektual salohiyati;
- * xodimlardan foydalanish samaradorligi;
- * motivatsion tizimning sifati.

Kadrlar xavfsizligini ta'minlash uchun xodimlar xizmati mezonlarni belgilab, ularning parametrlarini aniqlagandan so'ng quyidagilarni bajarishi kerak:

- 1) strategik va operatsion rejalashtirish uchun kadrlar xavfsizligi ko'rsatkichlarining joriy va rejalashtirilgan qiymatlarini ishlab chiqish;
- 2) javobgarlik sohasidagi belgilangan ko'rsatkichlarni doimiy ravishda kuzatib borish;
- 3) o'z mezonlarining holati to'g'risida turli xil chastotalar va ma'lum miqdordagi ma'lumotlar bilan hisobot berish;
- 4) ko'rsatkichlar qiymatlarining standart qiymatlardan salbiy og'ishlari to'g'risida darhol tegishli xizmatlarni xabardor qiling;

5) parametrlar va stsenariylarni barqarorlashtirish bo'yicha tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish.

Monitoring iqtisodiy xavfsizlik ob'ektlariga salbiy ta'sirlarni aniqlash va bashorat qilish uchun zarurdir. Salbiy hodisalar va jarayonlar o'zini namoyon qilishi mumkin:

- ko'rsatkichlarning chegara qiymatlaridan salbiy tomonga og'ishi;
- belgilangan ko'rsatkichlar dinamikasini ruxsat etilgan qiymatlardan oshib ketish;
- tushunarsiz moliyaviy, texnologik va axborot hodisalari va jarayonlari;
- fors-major holatlarining paydo bo'lishi;
- individual xodimlar va guruhlarining salbiy xatti-harakatlari;
- ichki va tashqi biznes sub'ektlari o'rtasidagi ziddiyatli vaziyatlar;
- kompaniya, uning xodimlari, rahbariyati, axborot, moddiy va pul mablag'lari faoliyatiga tashqi sub'ektlarning shubhali qiziqishi;
- o'g'irlik, mulkka zarar etkazish, pul va hujjatlarning yo'qolishi, boshqa noqonuniy xatti-harakatlar faktlari;
- korporativ ma'lumotlarga noqonuniy kirish va ulardan foydalanishga urinishlar;
- korxona rahbariyati va xodimlarining xavfsizligi muammolarining paydo bo'lishi.

Shuni ta'kidlash kerakki, barcha mansabdor shaxslar va xodimlar xavfsizlik xizmatiga aniqlangan og'ishlar to'g'risida darhol xabar berishlari kerak va ba'zi hollarda ichki hujjatlarda ko'rsatilgan to'g'ridan-to'g'ri rahbariyatga xabar berishlari shart. Qabul qilingan tegishli choralarning yo'qligi ma'lum bir javobgarlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Korxonaning intellektual va kadrlar xavfsizligini ta'minlash bir-biriga bog'liq, ammo ayni paytda mustaqil faoliyat yo'nalishlarini o'z ichiga oladi.

Birinchi yo'nalish kompaniya xodimlari bilan ishlashga va uning faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Ikkinchi yo'nalish intellektual salohiyatni saqlash va rivojlantirishga qaratilgan (intellektual mulk huquqi, xodimlarning bilimlari va kasbiy tajribasi).

Intellektual mulkning quyidagi asosiy ob'ektlari ko'rib chiqilishi kerak:

1. Ixtirolar;
2. Texnik va tashkiliy yangiliklar;
3. Know-how;
4. Dizayn va savdo belgilari;
5. Usullar;
6. Audio va video mahsulotlar;
7. Kompyuter dasturlari;
8. Boshqa ishlanmalar va intellektual mulk ob'ektlari.

Korxonaning intellektual salohiyatini saqlash va rivojlantirish va kompaniyaning iqtisodiy xavfsizligining axborot tarkibiy qismini ta'minlash bo'yicha faoliyatning kuchli o'xshashligi sababli, iqtisodiy xavfsizlikning ushbu jihatlarini himoya qilish choralarini rejalashtirish va amalga oshirish korxonaning barcha xodimlari bilan yaqin aloqada va hamkorlikda amalga oshirilishi kerak.

Kadrlar xavfsizligi deganda tashkilotning inson kapitalini rivojlantirish va yaxshilashga qaratilgan manfaatlarini himoya qilish, xodimlarni boshqarishning samarali tizimini ta'minlash va kompaniyaning kadrlar tarkibi bilan bog'liq xavflarni kamaytirish tushuniladi. Kadrlar xavfsizligi deganda tashkilotning ijtimoiy va individual jihatlaridagi holati tushuniladi, bunda tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy muhit, shuningdek insonning ichki muhiti ta'siri zarar etkaza olmaydi.

Hozirgi vaqtda intellektual va kadrlar xavfsizligini baholash uchun indikator usuli ham keng qo'llaniladi, bu foydalanish qulayligi bilan ajralib turadi va vizual natijalarga erishishga imkon beradi. Bu to'g'ri boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon beradi. Indikator -bu miqdoriy shaklda ifodalanishi mumkin bo'lgan va uni baholash uchun ishlatiladigan ob'ektning xarakteristikasi yoki xususiyati.

Kadrlar xavfsizligini baholashning indikator usulining mohiyati korxonaning kadrlar xavfsizligi holatining indikatorlarini aniqlash va ularning ruxsat etilgan maksimal qiymatlarini belgilashdan iborat. Ushbu me'yorlardan chetga chiqish kadrlar xavfsizligi tizimining noto'g'ri ishlashiga olib kelishi mumkin.

Xavfsizlikning eng yuqori darajasiga barcha indikatorlar ruxsat etilgan chegaralar sifatida belgilangan chegaralar ichida bo'lsa erishiladi.

Kadrlar xavfsizligi darajasini baholash sifati baholash uchun tanlangan ko'rsatkichlarning chegaralarini to'g'ri aniqlashga bog'liq. Chegara qiymati indikatorning ruxsat etilgan maksimal qiymatini anglatadi, uning oshib ketishi kadrlar xavfsizligini ta'minlash jarayonining buzilishini ko'rsatadi. Chegara qiymati standart bo'lib, ushbu me'yordan chetga chiqish qiymati tahdidlari darajasini aks ettiradi.

Ilmiy hamjamiyatda kadrlar xavfsizligi chegaralari tarkibi va darajasi qanday bo'lishi kerakligi to'g'risida hali ham kelishuv mavjud emas, chunki ularni me'yorlash uchun turli xil usullar qo'llaniladi. Eng keng tarqalgan usullardan biri bu qabul qilinmaydigan zarar tushunchasiga asoslangan chegara qiymatlarini normalizatsiya qilish usuli. Biroq, ushbu yondashuvni qo'llashdagi asosiy muammo-bu kadrlar xavfsizligi ko'rsatkichlari bilan belgilangan ruxsat etilgan chegaralardan oshib ketish bilan bog'liq mumkin bo'lgan iqtisodiy yo'qotishlarni baholashning murakkabligi.

Indikatorlarning chegaralarini bir nechta usullar yordamida aniqlash mumkin. Bu:

1. funktsional munosabatlar usuli,
2. analogiya usuli,
3. o'rnatish usuli,
4. ekspert usuli.

Funktsional munosabatlar usuli yanada qat'iy me'yorlarni belgilaydi. Analogiya usuli bilan ma'lum bir korxonadagi chegara qiymatlari ushbu sohada o'tgan yillarda ishlaydigan mahalliy va xorijiy korxonalardan olingan qiymatlarni tahlil qilish asosida aniqlanadi. O'rnatish usuli korxona oldida turgan maqsadlarga

qarab chegaralarni aniqlashni o'z ichiga oladi. Ekspert usulida me'yoriy qiymatlar ekspertlarning fikri asosida aniqlanadi.

Kadrlar xavfsizligi chegaralarini aniqlash usullarini qo'llash juda qiyin, chunki barcha indikatorlarni aniq matematik usullar bilan hisoblash mumkin emas. Bundan tashqari, turli xil ko'rsatkichlar mazmuni va tabiati bilan ajralib turadi, bu ularning chegaralarini hisoblash uchun ko'plab usullardan foydalanishni talab qiladi.

Kadrlar xavfsizligi chegaralarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi bir qancha omillar mavjud, jumladan:

- Korxonaning moliyaviy barqarorligi.
- Mehnat resurslarining sifat va miqdoriy tarkibi.
- Kadrlar harakati ko'rsatkichlari, masalan, kadrlar almashinuvi va doimiylik koeffitsientlari.
- Kadrlar siyosati, shu jumladan xodimlar sonini optimallashtirish, rivojlanish, moslashish va motivatsiya quyi tizimlari.
- Menejrlarning kasbiy tayyorgarligi darajasi.
- Mintaqaviy mehnat bozorining holati.
- Ilmiy-texnik taraqqiyot va axborot texnologiyalarining rivojlanish darajasi.
- Mehnat, ma'muriy va jinoyat huquqi sohasidagi normativ-huquqiy baza.

Kadrlar xavfsizligi indikatorlari chegaralarini aniqlashda har bir aniq vaqtda davlat iqtisodiyotining holatini hisobga olish kerak. Inqiroz va tarkibiy o'zgarishlar davrida xavfsizlik muammolari yanada keskinlashadi, shuning uchun ruxsat etilgan maksimal ko'rsatkichlar o'zgarishi mumkin.

Shuning uchun, kadrlar xavfsizligi darajasini ob'ektiv aks ettiradigan yagona chegaralarni yaratish maqsadga muvofiq emas.

Bir korxonada kadrlar xavfsizligining yuqori darajasini tavsiflovchi chegara qiymatlari nisbatan past bo'lishi mumkin va boshqa korxonada kadrlar xavfsizligining tegishli darajasiga javob bermasligi mumkin. Kadrlar xavfsizligi indikatorlari chegaralaridagi mumkin bo'lgan farqlarga qaramay, ularni aniqlash algoritmi barcha korxonalar uchun bir xil bo'ladi.

Kadrlar xavfsizligi indikatorlarining chegaralarini aniqlash uchun quyidagi algoritm qo'llaniladi:

1. Korxonaning tashqi muhitini va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlarni baholash.
2. Korxonaning ichki muhitini va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlarni tahlil qilish.
3. Xavfsizlik ko'rsatkichlarining haqiqiy qiymatlari to'g'risida statistik ma'lumotlarni to'plash.
4. Bilvosita baholash va oraliq ko'rsatkichlarni aniqlash.
5. Dinamik qatorlarni qurish.
6. Yuqoridagi usullardan biri bilan ko'rsatkichlarni baholash va naqshlarni aniqlash.
7. Kadrlar xavfsizligi ko'rsatkichlari chegaralarini belgilash.

Kadrlar xavfsizligi ko'rsatkichlarining chegaralarini belgilash ikki yondashuv bilan amalga oshirilishi mumkin:

1. mumkin bo'lgan minimal qiymatni aniqlash va
2. mumkin bo'lgan maksimal qiymatni belgilash.

Birinchi holda, indikator qiymatini optimallashtirish vektori yuqoriga, ikkinchi holatda esa pastga yo'naltiriladi. Biroq, amalda, baholash indikatorlarining etarliligi va zarurligini ta'minlash uchun ikkala yondashuvdan ham foydalanish yaxshidir.

Kadrlar xavfsizligining asosiy indikatorlari va tavsiya etilgan chegaralar quyidagilar:

1. Xodimlar tarkibi va harakati ko'rsatkichlari

Indikatorlarlar:

- * Kadrlar almashinuvi koeffitsienti,
- * Xodimlarning ta'lim tarkibi

Optimallashtirish yo'nalishi-min

Tavsiya etilgan chegara-10%

2. Xodimlarga investitsiya ko'rsatkichlari

Indikatorlarlar:

Kadrlar xarajatlarining umumiy hajmida o'qitish xarajatlari

Optimallashtirish yo'nalishi-max

Tavsiya etilgan chegara-100%

3. Xodimlarni rag'batlantirish ko'rsatkichlari

Indikatorlarlar:

- * Ish haqidan qoniqish darajasi,

- * Tashkilot xarajatlarining umumiy hajmidagi ish haqining ulushi

Optimallashtirish yo'nalishi-min, max

Tavsiya etilgan chegara 10%, 100%.

4. Mehnat sharoitlari ko'rsatkichlari

Indikatorlarlar:

- * Kasbiy kasalliklarning mavjudligi

- * Mehnatni avtomatlashtirish darajasi

Optimallashtirish yo'nalishi-min, max

Tavsiya etilgan chegara 3%, 70%.

5. Shaxsiy ko'rsatkichlar

Indikatorlarlar:

- * Mehnat intizomini buzmagani xodimlarning ulushi

- * Tijorat sirlarini saqlash ehtimoli

Optimallashtirish yo'nalishi-max, max

Tavsiya etilgan chegara -100%, 100%.

Korxonaning kadrlar xavfsizligini baholash muntazam ravishda amalga oshirilishi kerak va vaqt o'tishi bilan indikatorlarning haqiqiy qiymatlari dinamikasini kuzatish kerak. Korxonaning kadrlar xavfsizligini tahlil qilishda shuni esda tutish kerakki, aksariyat ko'rsatkichlar ruxsat etilgan chegaralar ichida bo'lishi kerak, faqat bu holda biz kadrlar xavfsizligining barqaror darajasi haqida gapirishimiz mumkin.

Agar bir yoki bir nechta ko'rsatkichlar ruxsat etilgan maksimal qiymatga yaqinlashsa, bu kadrlar xavfsizligiga tahdidlarning ko'payishini ko'rsatadi va agar chegara qiymati oshib ketgan bo'lsa, u holda kompaniya yuqori xavf zonasiga kiradi. Agar korxona chegaradan oshib ketsa, u normal ishlash, dinamik rivojlanish va raqobatchilarga qarshi turish qobiliyatini yo'qotadi.

Shuningdek, ichki va tashqi muhitning turli omillarining korxona faoliyatiga ta'sirini hisobga olgan holda, kadrlar xavfsizligi indikatorlarini ham, ularning chegaralarini ham muntazam ravishda sozlash zarur.

Kadrlar xavfsizligini baholash natijalari asosida korxonaning kadrlar xavfsizligi strategiyasi ishlab chiqilgan bo'lib, u tashkilotni o'z faoliyatining kadrlar yo'nalishi bilan bog'liq barcha tahdidlardan himoya qilishni ta'minlaydigan ustuvor maqsadlar va boshqaruv yondashuvlarini o'z ichiga oladi.

Ushbu kadrlar xavfsizligi strategiyasi iqtisodiy xavfsizlikning tashkiliy strategiyasining muhim qismidir va korxonaning kadrlar siyosatini shakllantirishda hisobga olinishi kerak.

Mavzu 9. Korxonaning ekologik xavfsizligi

Ekologik muammolarni hisobga olgan holda, hozirgi vaqtda insoniyatning er yuzida omon qolishi masalasi keskin ko'tarilmoqda. Ushbu muammo nafaqat siyosatchilarga, balki iqtisodchilarga, sotsiologlarga, huquqshunoslarga ham ta'sir qiladi. Ko'p qirralarga ega bo'lgan holda, ekologiya muammosi, hech bo'lmaganda, inson faoliyati natijasida tabiatga zarar etkazishni ko'paytirmaslik shaklida atrof-muhitni muhofaza qilish muammosini hal qilish bilan bog'liq. Butun dunyoni qamrab olgan ekologik inqiroz sharoitida ushbu maqsadga erishish qiyin vazifadir. Shu munosabat bilan ekologik xavfsizlik tushunchasi muammosiz va tabiiy ravishda qo'llanila boshlandi. Bu erdagi hayotni saqlab qolish xavf ostida bo'lganligi sababli, ko'plab xavfsizlik turlari orasida asosiy narsaga aylandi.

Ko'pgina ekologlar va tegishli profillar mutaxassislari ekologik xavfsizlikni jarayon sifatida belgilaydilar inson va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni muvofiqlashtirish. Bunday kelishuvning muhim tarkibiy qismi inson faoliyatiga ekologik tarkibiy qismlarni kiritish va inson hayoti uchun maqbul yashash muhitini yaratish shartidir. Ekologik xavfsizlikning ushbu ta'rifi muammoning ko'p jihatlarini oshkor etmasa ham-yuqori tolerantliklar bilan iqtisodiy xavfsizlikning yuqoridagi ta'rifiga rozi bo'lish mumkin.

Ekologik xavfsizlikning umumiy ta'rifini inson va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni muvofiqlashtirish jarayoni sifatida qabul qilib, korxonaning ekologik xavfsizligini uning (korxona) atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyatining ma'lum me'yoriy talablarga muvofiqligi sifatida shakllantirish mumkin. O'sib borayotgan ekologik javobgarlikni hisobga olgan holda, korxonaning ekologik xavfsizligi atrof-muhit va aholi uchun katta ahamiyatga ega va korxonaning raqobatbardoshligi uchun muhim omil hisoblanadi.

Atrof-muhit xavfsizligi atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi nazorat bilan chambarchas bog'liq yoki atrof-muhitni nazorat qilish, bu atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi qonun hujjatlari buzilishining oldini olish, aniqlash va oldini olishga, shuningdek xo'jalik yurituvchi subyektlar va boshqa faoliyat sub'ektlari tomonidan talablarga, shu jumladan atrof-muhitni muhofaza qilish

sohasidagi standartlar va me'yoriy hujjatlarga rioya etilishini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimidir.

Hozirgi vaqtda ekologik xavfsizlik mustaqil va juda muhim xavfsizlik turi bo'lib, korxonalarning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ekologik vaziyatning keng miqyosda yomonlashishi insoniyat uchun jiddiy muammo bo'lib, uni innovatsion (chiqindisiz yoki kam chiqindisiz) ishlab chiqarish texnologiyalariga o'tish orqali hal qilish mumkin. Iqtisodiy va boshqa faoliyatga yangi texnologiyalarni joriy etish bilan bir qatorda atrof-muhitga etkazilgan zarar ham ko'paymoqda. Bular atmosferaning ifloslanishi, tuproqning eroziyasi va ifloslanishi, o'rmonlarning kesilishi, ozon qatlamining yo'q qilinishi, ko'plab hayvon turlarining nobud bo'lishi va yo'q bo'lib ketishi, jahon okeanining ekologiyasining buzilishi, yirik suv havzalari va boshqa falokatlarning o'limi.

Odamlarning tabiatga nisbatan buzg'unchi faoliyatining bu va boshqa ko'plab oqibatlari nafaqat insoniyat, balki er yuzidagi barcha tirik mavjudotlar uchun haqiqiy tahdiddir.

Atrof-muhit ifloslanishining asosiy manbalari:

- * ishlab chiqarish jarayonida ifloslangan chiqindilarni chiqaradigan sanoat kompaniyalari;

- * har xil turdagi qurollarni sinovdan o'tkazish;

- * atrof-muhit jihatidan salbiy yon ta'sirlarni etarlicha hisobga olmaydigan davlat texnologik rivojlanish dasturlari.

Ekologik xavfsizlik muammosini milliy iqtisodiyot darajasida va korxonalar faoliyati darajasida ko'rib chiqish mumkin. Har ikki darajadagi ekologik xavfsizlik muammosini hal qilish global atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalari va standartlarini ishlab chiqishni talab qiladi. Shaxsiy, mintaqaviy yoki milliy tizimlar o'rniga zararli moddalar va ishlab chiqarish chiqindilarining yagona me'yorlarini, shuningdek ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning ekologik parametrlarini ishlab chiqish talab etiladi. Buning sababi shundaki, sanoat lobbilari ta'siri ostida zararli chiqindilarning ekologik me'yorlariga rioya etilishi va ishlab chiqarilayotgan

mahsulotlarning tozaligi ustidan nazoratni zaiflashtirish mumkin. Shuning uchun zararli moddalarning minimal miqdori normalarini majburiy xalqarolashtirish zarur.

Jahon standartlarini joriy etish va qo'llash maqsadga muvofiqligini tasdiqlash bu sohadagi mutaxassislarning malaka darajasi xalqaro miqyosda milliy darajadan ancha yuqori ekanligi.

Bir yoki bir nechta mamlakatlarning ekologik me'yorlarini buzish qo'shni mamlakatlarning ekologiyasiga zarar etkazishi mumkin.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, korxonalar ishlab chiqarish jarayoni va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar ustidan ekologik nazoratni ta'minlash uchun ixtiyoriy ravishda choralar ko'rishni xohlamaydilar. Kompaniyalarning bunday xatti-harakatlari ekologik qoidalarga rioya qilish, masalan, kanalizatsiya tozalash inshootlarini o'rnatish yoki texnologiyani ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishga yo'naltirish bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlarni talab qilishi bilan izohlanadi.

Tijorat manfaatlari odatda korxonalar faoliyatida ustun bo'lganligi sababli, aksariyat mamlakatlar atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalariga rioya qilinishini ta'minlash uchun milliy ekologik qonunchilikni buzganlik uchun jarima tizimlaridan foydalanadilar.

Shuni ta'kidlash kerakki, O'zbekistondagi mahalliy korxonalar uchun amal qiladigan zararli moddalar normalari Evropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarga nisbatan kamroq qat'iydir. Bu ob'ektiv va sub'ektiv holatlarning mavjudligi bilan bog'liq. Ob'ektiv sabablarga ko'ra, respublikaning ishlab chiqarishlarida energiya sarflaydigan va samarasiz bo'lgan jismoniy va ma'naviy jihatdan eskirgan uskunalari hali ham ishlamoqda. Shubhasiz, bunday texnik salohiyatga ega sanoat korxonalari ishlab chiqarish chiqindilarida zararli moddalar miqdori bo'yicha yuqori ekologik me'yorlarning bajarilishini ta'minlay olmaydilar. Bundan tashqari, ekologlarning yuqori malakali mutaxassislari ishtirokida ekologik xavfsizlikni ta'minlash mumkin.

Tabiatdan foydalanish sohasida mahalliy yuqori malakali iqtisodchi-menejerlarni tayyorlash va tabiatdan foydalanish sohasida iqtisodchi-menejer lavozimini korxonalar shtat jadvaliga kiritish zarurati tug'ildi. Agar korxonaning

ishlashi va me'yoriy talablarga muvofiq ekologik faoliyatni amalga oshirish korxonaning raqobatbardoshligini oshirish bilan birga kelishini eslasak, bu juda muhimdir.

Ekologik ekspertiza korxonalarning ekologik xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu shuni anglatadiki, taxmin qilingan iqtisodiy va boshqa faoliyatning ekologik talablariga muvofiqligi baholanadi va ushbu korxonaning keyingi faoliyatiga yo'l qo'yilishi aniqlanadi.

Ekologik ekspertizaning asosiy talablarini sanab o'tamiz. Ular quyidagi qoidalarga asoslanadi:

- Har qanday iqtisodiy yoki boshqa faoliyat potentsial ekologik xavf tug'diradi deb taxmin qilinadi;
- Obyektni amalga oshirish to'g'risida qaror qabul qilish davlat ekologik ekspertizasini o'tkazishdan oldin bo'lishi kerak;
- Iqtisodiy va boshqa faoliyatning atrof-muhitga ta'siri va uning oqibatlarini har tomonlama baholash amalga oshiriladi;
- Ekologik xavfsizlik talablari ekologik ekspertizani o'tkazishda hisobga olinadi;
- Ekologik ekspertizaga taqdim etilgan ma'lumotlar ishonchli va to'liq bo'lishi kerak;
- Ekologik ekspertiza ekspertlari o'z vakolatlarini amalga oshirishda mustaqil bo'lishlari kerak;
- Ekologik ekspertiza xulosalari ilmiy asoslangan, ob'ektiv va qonuniy bo'lishi kerak;
- Jamoat tashkilotlari va birlashmalari ekologik ekspertizada ishtirok etishlari kerak;
- Ekologik ekspertiza ishtirokchilari va manfaatdor shaxslar ekologik ekspertizani tashkil etish, o'tkazish va sifati uchun javobgar bo'lishi kerak.

Xolislik va xolislik maqsadida ekologik ekspertizaning ikki turini - davlat va jamoatchilikni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Atrof - muhitni boshqarish atrof-muhitni ifloslanishdan himoya qilish va tabiatdan maqbul foydalanishni ta'minlash maqsadida sanoat korxonalarining ishlab chiqarish faoliyatini boshqarish uchun ishlatiladi.

Atrof-muhitni boshqarish tabiatni muhofaza qilishni tartibga solish tizimining ajralmas qismi bo'lib, atrof-muhitni muvaffaqiyatli va tez tozalash uchun muhim shartdir. U boshqaruvning barcha darajalarida, shu jumladan korxonalar, mintaqalar, mamlakatlar va jahon hamjamiyatida davlat, jamoat va bozor atrof-muhitni tartibga solishni o'z ichiga oladi.

Korxonada ekologik menegmenti (atrof-muhitni boshqarish) uch bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich-ishlab chiqarish faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini aniqlash va baholash;

2-bosqich-korxonada atrof-muhitni muhofaza qilish strategiyasi va dasturini ishlab chiqish;

3-bosqich-dasturni amalga oshirishning maqsadlari, usullari va muddatlarini aniqlash (masalan, zararli moddalar chiqindilarini kamaytirish, resurslardan foydalanishni yaxshilash, kam chiqindilar va chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish va boshqalar).

Atrof-muhitni boshqarish - ekologik menegmenti mexanizmining joriy etilishi korxonaga atrof-muhitga zararli chiqindilarni kamaytirish jarayonida xom ashyo, energiya, suv, chiqindilarni yo'q qilish, mahsulot tannarxini pasaytirish zaxiralarini aniqlash va bir necha bor ta'kidlanganidek, korxonaning raqobatbardoshligini oshirishga imkon beradi.

Korxonalarning atrof-muhitni boshqarish - ekologik menegmenti tizimidagi ixtiyoriy ishtiroki tajribasi bunday ishtirok etishning iqtisodiy rentabelligini tasdiqlaydi. Korxonada atrof-muhitni boshqarish global ekologik muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Evropa Ittifoqi tomonidan tizimda ishtirok etadigan korxonalarga qo'yiladigan talablar, kelib chiqish mamlakatidan qat'i nazar, ularning sheriklari va etkazib beruvchilariga nisbatan qo'llaniladi, bu esa atrof-muhitni

boshqarish tizimiga ko'plab korxonalarni jalb qilish va shu bilan atrof-muhitni yaxshilashga imkon beradi.

Korxonada atrof-muhitning ekologik holatini nazorat qilish uchun ekologik audit qo'llaniladi.

Ekologik audit (ekoaudit) atrof-muhitni boshqarish ekologik menegmenti tizimining ajralmas qismi bo'lib, korxonada atrof-muhit holatini ob'ektiv, tizimli, hujjatlashtirilgan va vaqti-vaqti bilan tekshirishdir. Bu korxona tomonidan ekologiya sohasida erishilgan natijalarni taqqoslashga asoslangan. Ekologik audit odatda ishlab chiqarish texnologiyalari bo'yicha mustaqil tadqiqotlarni o'z ichiga oladi.

Ekologik auditda ishtirok etish korxona faoliyatining barcha darajalarida atrof-muhitni muhofaza qilishni tashkil etishni nazarda tutadi:

- energiya xarajatlari;
- xom ashyolardan foydalanish;
- ishlab chiqarishning texnologik jarayonlari;
- mahsulot ishlab chiqarish;
- etkazib berish va sotish;
- transport;
- barcha turdagi chiqindilarni boshqarish.

Korxonada ekologik audit o'tkazish kontseptsiyasi AQShda birinchi marta 1970-yillarning o'rtalarida taklif qilingan. Biroq, ushbu g'oyani amalda qo'llash Evropa Ittifoqida 1993 yil iyul oyida boshlangan.

Korxonada ekologik audit jarayoni bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1-bosqich-atrof-muhit holatini muntazam tekshirib turish va natijalarni korxonaning atrof-muhitni muhofaza qilish dasturi bilan taqqoslash;

2-bosqich-atrof-muhit holatining ekologik qonunchilik, jamoatchilik va belgilangan maqsadlar talablariga muvofiqligini aniqlash.

3-bosqich-ekologik deklaratsiyada e'lon qilingan tekshiruv natijalarini jamoatchilikka etkazish;

4-bosqich-mustaqil audit tomonidan butun atrof-muhitni boshqarish tizimini tekshirish;

5-bosqich-ekologik audit ijobiy natija bergan taqdirda, korxonaga atrof-muhitni boshqarish tizimi - ekologik menegmenti ishtirokchisining sertifikatini berish. Sertifikat korxonaning obro'sini oshirishga yordam beradi, bir qator imtiyozlar va imtiyozlarni olishga imkon beradi (foydali kreditlardan foydalanish, sug'urtalashning eng yaxshi shartlari, bozorda raqobatbardoshlikni oshiradi).

Mavzu 10. Korxonaning ekologik xavfsizligi

samaradorligini baholash

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlaydigan korxona ijtimoiy-iqtisodiy xarakterdagi ko'plab parametrlar bilan baholanadi. Bu hozirgi holat rasmini va korxona rivojlanishining asosli istiqbollarini aniqlash maqsadida amalga oshiriladi. Korxonaning ekologik jihatlari, uning faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ko'rsatkichlar tizimi bilan ham baholanishi kerak, bu esa korxonaning ekologik faoliyati samaradorligini aniqlashga imkon beradi. Korxonaning ekologik xavfsizligini baholash uchun ko'rsatkichlar tizimini qurish tamoyillarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladigan kompleks yondashuv zarur. Ko'rsatkichlar tizimining asosiy maqsadi har xil turdagi ma'lumotlarni (me'yoriy, rejalashtirilgan, moliyaviy, huquqiy, buxgalteriya) jarayonning mohiyatini tushunishga va undagi o'zgarishlar ko'lamini baholashga imkon beradigan mezonlarga aylantirishdir.

Korxonaning ekologik xavfsizligini baholash vositalarining samarali tizimini yaratish uchun ushbu tizimga kiritilgan ko'rsatkichlar va mezonlar uchta shartni qondirishi kerak:

Birinchi shart. Ko'rsatkichlar foydalanishga yaroqli bo'lishi kerak, ya'ni oddiy, tushunarli, jismoniy ma'noga ega va miqdoriy shaklda yoki mantiqiy tavsif orqali ifodalanishi kerak.

Ikkinchi shart. Ko'rsatkichlar samarali bo'lishi kerak, ya'ni indikatorning foydasi uni olish xarajatlaridan oshib ketishi kerak. Statistik ma'lumotlarga asoslangan ba'zi mezonlar nazariy jihatdan to'g'ri bo'lishi mumkin, ammo murakkab hisob-kitoblar va uzoq muddatli tajribalarni talab qiladi, bu esa ularni amaliy emasligini korsatadi.

Uchinchi shart. Ko'rsatkichlarni olish mumkin bo'lishi kerak, ya'ni tahlil qilish imkoniyatini ta'minlash uchun ularni ma'lum hisobot shakllari, ichki ma'lumotlar va mavjud tashqi ma'lumotlardan olish mumkin.

Atrof-muhitni boshqarish korxona xavfsizligini ta'minlash va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishga qaratilgan. Korxonaning ekologik xavfsizligini baholashning birinchi bosqichida korxonaning atrof-muhitga ta'sirini umumiy miqdoriy baholash tavsiya etiladi. Bu aniqlash sifatida xizmat qilishi mumkin:

1. ishlab chiqarishning ekologik toza darajasi,
2. mahsulotlarning ekologik toza darajasi.

Ishlab chiqarishning ekologik tozalik darajasini aniqlash uchun ishlab chiqarishning ekologik tozalik koeffitsiyentidan foydalanish mumkin, bu formula bo'yicha hisoblanadi:

$$K_{\text{эк.нр.}} = 3_{\text{охр}} / 3_{\text{общ}},$$

bu erda:

$K_{\text{эк. нр.}}$ –ishlab chiqarishning ekologik xavfsizligi koeffitsienti;

$3_{\text{охр}}$ - bu kompaniyaning atrof-muhitni muhofaza qilish xarajatlari (atmosfera havosi, suv resurslari, erlarni muhofaza qilish);

$3_{\text{общ}}$ - bu ma'lum bir vaqt oralig'idagi umumiy xarajatlar.

Mahsulotlarning ekologik tozaligini aniqlash uchun formula bo'yicha hisoblanadigan mahsulotlarning ekologik toza koeffitsientidan foydalanish mumkin:

$$K_{\text{эк.нр.од}} = П_{\text{серм}} / П_{\text{общ}},$$

bu erda:

$K_{\text{эк. нр.од.}}$ –mahsulotlarning ekologik xavfsizligi koeffitsienti;

$П_{\text{серм}}$ - bu barqarorlik va xavfsizlik sertifikatiga ega mahsulotlar hajmi;

$П_{\text{общ}}$ - bu ishlab chiqarilgan mahsulotlarning umumiy hajmi.

Agar korxona tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar ekologik toza bo'lsa, bu unga xaridorlar va mijozlar uchun raqobatda ustunlik beradi.

Bugungi kunda G'arb korporatsiyalari "barqarorlik kontseptsiyasi" ga ko'ra, hisobot davrining boshida va oxirida atrof-muhit holati bir xil bo'lishi kerak, ya'ni yomonlashmasligi kerak, deb hisoblashadi. "Ekologik samaradorlik" atamasi birinchi marta barqaror rivojlanish bo'yicha Jahon iqtisodiy forumi tomonidan kiritilgan. Eko korxonaning samarali ishlash tartibi atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishi va shu bilan birga uning rentabelligini oshirishi mumkin.

Ekologik samaradorlikni atrof-muhitni hisobga olish va tahlil qilish orqali aniq o'lchash mumkin, bu atrof-muhitni muhofaza qilish xarajatlari, tejash va iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga ta'siri to'g'risida aniq ma'lumot beradi.

Ekologik samaradorlik formulada ekologik samaradorlik koeffitsienti bilan o'lchanadi:

$$K_{\text{эк.эф.}} = \Phi_{\text{ин.рез}} / \text{Экол.р.},$$

bu erda:

$K_{\text{эк.эф.}}$ – ekologik samaradorlik koeffitsienti;

$\Phi_{\text{ин.рез.}}$ - bu ishlab chiqarish faoliyatida erishilgan moliyaviy natija, ya'ni sotishdan olingan foyda (yoki ishlab chiqarish natijasi - mahsulot sotishdan tushgan daromad);

Экол.р. - bu ma'lum bir ishlab chiqarish jarayonidan olingan ekologik natijadir (sarflangan energiya miqdori, atmosferaga chiqarilgan gazlar, iste'mol qilingan suv va boshqalar).

Ekologik samaradorlik-bu tabiiy resurslarning samaradorligini aks ettiruvchi ekologik va iqtisodiy jihatlarni teng ravishda hisobga oladigan samaradorlik. Ekologik samaradorlik tushunchasi korxonaning foyda yoki ishlab chiqarilgan mahsulotga nisbatan atrof-muhitga ta'sirini anglatadi, masalan, ishlab chiqarish birligiga energiya sarfi yoki atmosferaga chiqarilgan karbonat angidridning

tonnasiga foyda miqdori. Ekologik samaradorlik-bu ekologik va moliyaviy samaradorlik o'rtasidagi munosabatni aks ettiruvchi nisbiy murakkab qiymat. Ekologik samaradorlik printsipli shundan iboratki, korxona atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish va tabiiy resurslardan foydalanishni kamaytirish orqali iqtisodiy foyda olishga intiladi.

Tashkilot faoliyatining ekologik jihatlarini baholashda moliyaviy va ekologik parametrlarni hisobga olish kerak. Tabiatni muhofaza qilish faoliyatining moliyaviy parametrlarini baholashga quyidagi miqdoriy mezonlar yordamida erishiladi:

1. Atrof-muhitni muhofaza qilishning joriy xarajatlari,
2. Ekologik to'lovlar,
3. Amalga oshirilayotgan ishlab chiqarish va texnologik echimlarning ekologik samaradorligini oshirishga qaratilgan xarajatlar,
4. Atrof-muhitni yaxshilashdan olinadigan foyda.

Atrof-muhitni muhofaza qilishning joriy xarajatlari bu suv resurslarini, atmosfera havosini, atrof-muhitni ishlab chiqarish va iste'mol chiqindilaridan himoya qilish va ulardan oqilona foydalanish, erlarni melioratsiya qilish va atrof-muhitni muhofaza qilishning asosiy vositalarini kapital ta'mirlash xarajatlari. Ekologik to'lovlarga ifloslantiruvchi moddalarning ruxsat etilgan va ortiqcha emissiyasi uchun to'lovlar, shuningdek, atrof-muhit to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish natijasida etkazilgan zararni qoplash uchun undirilgan mablag'lar va jarimalar kiradi.

Ekologik parametrlarni sifat mezonlari bilan tavsiflash mumkin, shu jumladan:

- Odamlarning salomatligi va xavfsizligi;
- Potentsial ekologik xavflar;
- Ekologik baxtsiz hodisalar;

- Atrof-muhitga yuk (chiqindilar, qochqinlar, chiqindilar), shuningdek vaqt o'tishi bilan ushbu ko'rsatkichlarning o'zgarishi tendentsiyalari;
- Qonunchilik va normativ hujjatlarning ekologik talablariga muvofiqligi;
- Moddiy resurslardan oqilona foydalanish.

Agar korxonaning ekologik xavfsizligini batafsil baholashni amalga oshirish zarur bo'lsa, korxonaning ekologik xavfsizligi to'g'risidagi ma'lumotlarning samaradorligi ko'rsatkichlari va korxonaning ekologik xavfsizligiga ta'sir qilish uchun rahbariyat tomonidan amalga oshirilgan harakatlar to'g'risida ma'lumot berish boshqarmasi samaradorligi ko'rsatkichlaridan foydalanadigan yondashuvdan foydalanish mumkin.

Korxona faoliyati va boshqaruvining ekologik samaradorligini baholashda muayyan vaziyatga bog'liq bo'lgan muhim jihatlar ajralib turadi. Bu sizga atrof-muhit ko'rsatkichlari ro'yxatini tuzishga imkon beradi. Bunday ko'rsatkichlarning nomenklaturasi texnik jihatdan asoslanishi va texnologik jarayonni aks ettirishi kerak.

Muayyan atrof-muhit holatini tavsiflash uchun mutlaq, o'ziga xos, nisbiy va umumlashtirilgan qiymatlardan foydalanish kerak. Bunday ko'rsatkichlarni tanlashda ular qisqa vaqt oralig'idagi o'zgarishlarni ko'rsatishi, atrof-muhitning yomonlashuv tendentsiyalarini ko'rsatishi va aniq maqsadlarga erishishga e'tibor qaratishlari kerakligini hisobga olish kerak.

Korxonaning ekologik xavfsizligini batafsilroq baholash uchun korxonaning imkoniyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga muvofiq ko'plab ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin. Buning uchun atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadigan ishlab chiqarish omillarini aniqlash kerak bo'ladi.

Ushbu omillar ro'yxati quyidagicha:

1. *Tabiiy resurslardan foydalanish omili,*
2. *Erdan foydalanish omili,*
3. *Atmosferadan foydalanish omili,*

4. *Suv resurslaridan foydalanish omili,*
5. *Chiqindilarni joylashtirish faktori,*
6. *Landshaft jamoalari uchun texnogen yuk chegarasi omili,*
7. *Insonga ta'sir qilish omili,*
8. *Estetik omil,*
9. *Hayvonot dunyosini saqlash uchun sharoit omili.*

Atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadigan ishlab chiqarish omillari ro'yxati har bir korxona uchun alohida belgilanadi. Bu erda korxonaning imkoniyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari, ishlab chiqarish ko'lami va turlari, ishlatiladigan materiallar va energiya manbalari, atrof-muhitga chiqindilarning mavjudligi, ekologik xavf darajasi, favqulodda vaziyatlar ehtimoli va majburiy qonunchilik va me'yoriy hujjatlar talablari hisobga olinadi va boshqa shartlar.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, korxonaning ekologik xavfsizligini boshqarish uchun axborot ta'minoti tizimi murakkab mexanizmdir. U me'yoriy, rejalashtirilgan va bashoratli ma'lumotlarni, ma'lumotnoma va ma'lumot bazasini, buxgalteriya tizimining bazasini o'z ichiga oladi. Axborot tizimining samarali ishlashini ushbu jarayonlarni avtomatlashtirmasdan va tegishli kompyuter dasturlarini amalda qo'llamasdan tasavvur qilib bo'lmaydi. Ma'lumotlarni olish, miqdoriy ko'rsatkichlarni hisoblash va sifat mezonlarini qayta ishlash jarayonlari korxonalar tomonidan avtomatlashtirilgan rejimda qo'llaniladi. Dunyodagi ko'plab zamonaviy korxonalarda ushbu jarayonlarning barchasi raqamlashtirildi va ish masofadan turib amalga oshiriladi. Ko'p vaqt talab qiladigan joylar haqida ma'lumot to'plash va qayta ishlash uchun natijalarni butun o'rganilayotgan ob'ektga ekstrapolyatsiya qilish bilan tanlangan usul qo'llaniladi.

Ekologik xavfsizlik ko'rsatkichlari tizimidan foydalanish korxonaning ekologik muammolarini aniqlash va bartaraf etishga imkon beradi. Muntazam tahlil ekologik xavfsizlikning asosiy jihatlarini tezkor monitoringini ta'minlaydi. Bu atrof-muhitga zarar etkazilishining oldini olish uchun korxonaning ekologik siyosatini tezda boshqarish imkonini beradi.

Korxonaning ekologik xavfsizligiga ta'sir qilish uchun rahbariyat tomonidan qilingan sa'y-harakatlar haqida ma'lumot beruvchi boshqaruv samaradorligi ko'rsatkichlari qollanadi.

Korxona rahbariyatining ekologik faoliyati ko'rsatkichlari

Sanoat jihat	Ko'rsatkichlar nomi
Xom ashyo, yordamchi materiallar	– tarkibi xom ashyo, shu jumladan mavjud bo‘lgan zararli moddalar; – texnologik jarayonda zararli va zaharli materiallar va moddalar mavjudligi; - ishlab chiqarish birligiga to'g'ri keladigan materiallar soni; - qayta ishlatiladigan materiallar miqdori; - mahsulot birligiga sarflangan suv miqdori
Energiya tashuvchilar	– energiya tashuvchilar nomenklaturasi; – energiya tashuvchilarni iste'mol qilish; - ishlab chiqarish birligiga sarflangan energiya miqdori
Texnologik ob'ektlar va uskunarlar	- uskunaning yiliga ish soatlari soni; - yiliga favqulodda vaziyatlar yoki g'ayritabiiy holatlar soni; - ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan yer maydoni
Yetkazib berish va yetkazib berish	-avtomobillar parkining o'rtacha yoqilg'i sarfi; – bir sutkada transport vositalari orqali yuk tashish soni;

	- zararli chiqindilarni kamaytirish uchun texnologik qurilmalar bilan jihozlangan avtoparkdagi avtotransport vositalari soni
Mahsulotlar	- atrof-muhit uchun xavfsizlik; - qayta ishlash texnologiyasi
Ishlab chiqarish	- baxtsiz hodisa darajasi; – texnika xavfsizligi holati; - texnologik reglamentlar
Gazsimon, suyuq chiqindilar, qattiq chiqindilar, radiatsiya	-atmosferaga chiqindilarning tarkibi va miqdori; - qayta o'rnatishlar sonini to'ldirish; – qattiq maishiy chiqindilarning tarkibi va miqdori; - radiatsiya darajasi; - shovqin darajasi; – chiqindilarni qayta ishlash darajasi; - ozon qatlamining emirilishiga potentsial ta'sir ko'rsatadigan ifloslantiruvchi moddalarning chiqindilari miqdori;
Mintaqa boshqaruv	Ko'rsatkichlar nomi

Normativ muvofiqlik	– ekologik siyosatning maqsadlari; – normativ-huquqiy hujjatlar bilan ma'lumotlar bazalari, ularni yangilash; - ekologik standartlarning mavjudligi; - ekologik me'yorlarni buzganlik uchun jarimalar mavjudligi; – erishilgan maqsadli va rejalashtirilgan ko'rsatkichlar soni; - ekologik maqsad va ko'rsatkichlarni bajargan birliklar soni; – ifloslanishning oldini olish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar soni; – o'qishni tamomlagan xodimlar soni; – javob vaqti yoki ekologik hodisalar bilan bog'liq harakatlarni tuzatish; - o'tkazilgan xavfsizlik mashqlari soni;
Aloqa jamoatchilik bilan	– atrof-muhit bilan bog'liq ishlar bo'yicha tekshiruvlar yoki sharhlar soni; – tashkilot faoliyati bilan bog'liq bo'lgan nashrlar soni; – aholini ekologik tarbiyasi bo'yicha dastur yoki o'quv materiallari soni; - ekologik dasturlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni ta'minlash uchun jalb qilingan resurslar; - tabiatni tiklash bo'yicha mahalliy tadbirlar dasturlari
Ishni tashkil etish	- ish va mas'uliyatni taqsimlash; – ekologik faollikni rag'batlantirish; - xodimlar uchun ekologik ta'lim dasturlari

Mavzu 11. Korxona xavfsizlik xizmatini tashkil etish

Moddiy boyliklar va ma'lumotlarni, shu jumladan tijorat sirlarini saqlash xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun muhim vazifadir. Intellektual mulkni o'g'irlash ommaviy hodisaga aylandi, raqobatchilarning sirlarini egallash uchun maqsadli harakatlar, shu jumladan o'z xodimlarini pora berish va o'g'irlash. Ma'lumotlarning tarqalishi va ruxsatsiz kirish, xodimlar tomonidan ma'lumotlarning oshkor etilishi, uchrashuvlar yoki tashrif buyuruvchilarni qabul qilish, reklama va ko'rgazma faoliyati paytida ma'lumotlarning oshkor etilishi muammoni yanada kuchaytiradi. Ushbu harakatlardan himoya qilish korxonada xavfsizlik xizmatlari tuzilmalarini yaratish va tashkil etish orqali ta'minlanishi mumkin.

Korxona xavfsizlik xizmati-bu tadbirkorlik va ishlab chiqarish faoliyatini jismoniy yoki yuridik shaxslarning Real yoki potentsial harakatlaridan himoya qilish maqsadida tashkiliy-huquqiy asosda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar majmui bo'lib, bu kompaniyaning axborot xavfsizligini buzish natijasida sezilarli iqtisodiy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Xavfsizlik choralari korxona uchun mumkin bo'lgan tahdid va xavflarning oldini olishga qaratilgan kuch va vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

To'g'ridan-to'g'ri korxona rahbariga bo'ysunadigan mustaqil tashkiliy birlik xavfsizlik xizmati (XX) sifatida taqdim etilishi kerak. Xavfsizlik tizimini boshqarishning bunday tuzilishi aniq vertikalga ega bo'lib, xavfsizlik sohasiga xos bo'lib, unda aniqlik, aniq chegaralar va barcha darajadagi munosabatlarni tartibga solish talab etiladi - oddiy xodimdan tortib yuqori darajadagi menejerlargacha. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, faqat xavfsizlik muammolari rahbarning doimiy nazorati ostida bo'lgan korxonalar xavfsizlikni ta'minlashda eng yuqori natijalarga erishishlari mumkin.

Xavfsizlik xizmati (XX) boshlig'i korxona rahbarining xavfsizlik bo'yicha o'rinbosari lavozimini egallashi kerak. Shu bilan birga, xavfsizlik xizmati rahbari, agar kerak bo'lsa, xavfsizlikni ta'minlash uchun korxonaning boshqa bo'linmalari va turli sohalariga ta'sir o'tkazish uchun maksimal vakolat doirasiga ega bo'lishi kerak.

Xavfsizlik xizmati tuzilishini shakllantirishning yagona usuli yo'q, ammo uni qurish algoritmini tasavvur qilish mumkin. Bu:

Birinchi qadam-mos yozuvlar nuqtasini tanlash,

Ikkinchi qadam xavfsizlik tahdidlarini aniqlashdir,

Uchinchi qadam-xatarlarni tahlil qilish,

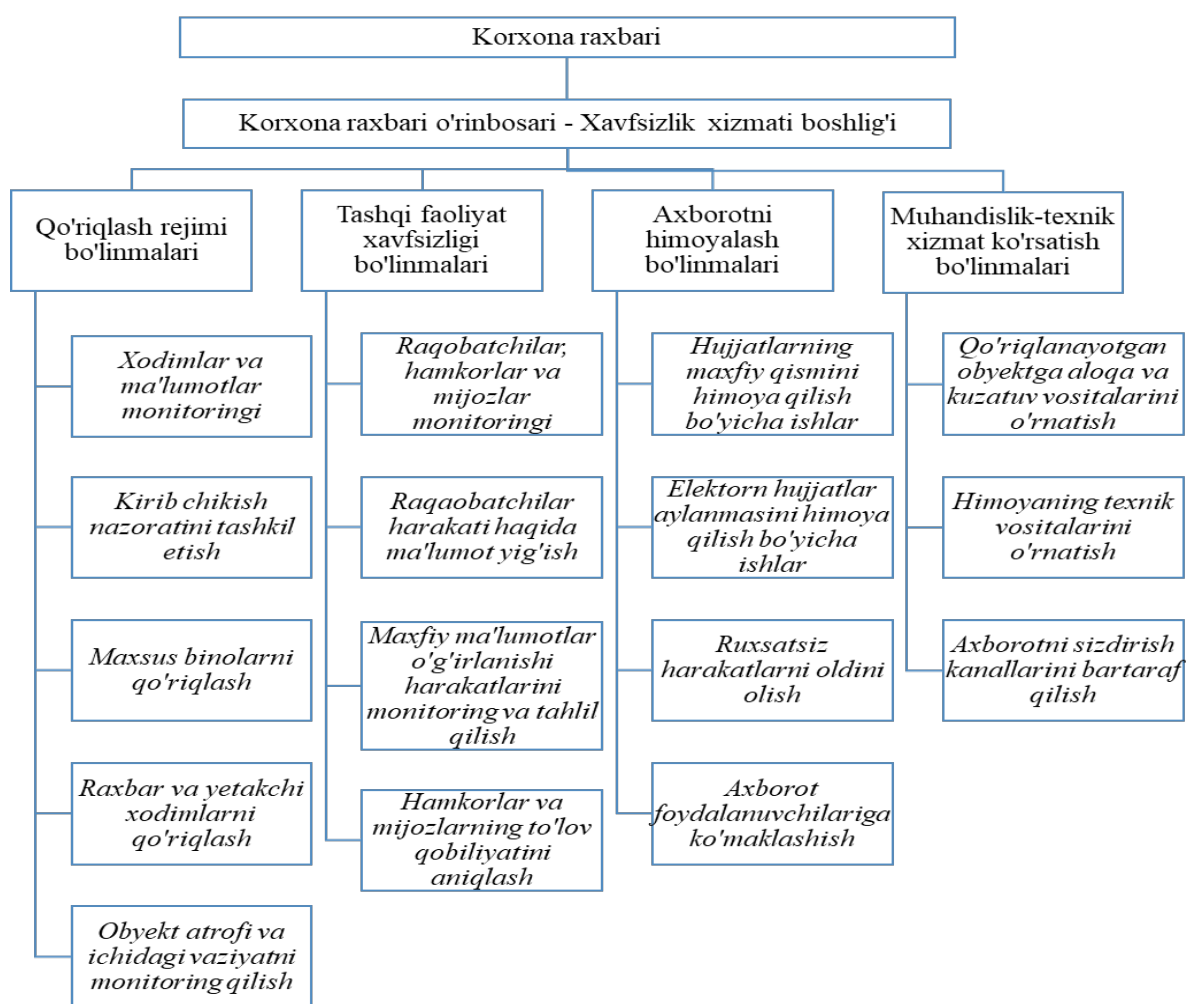
To'rtinchi qadam-tahdidlarni mahalliyashtirish choralari rejalashtirish,

Beshinchi qadam-xavfsizlik xizmatini yaratish,

Oltinchi qadam-xavfsizlik tizimining ishlashini ta'minlash.

Xavfsizlik xizmatining tuzilishi va soni turli omillarga bog'liq, masalan, korxonaning mulkchilik shakli, uning ishlab chiqarish faoliyati turi, tovarlar va xizmatlar bozoridagi o'rni, xodimlar soni, katta moddiy boyliklarning mavjudligi, ishlab chiqarishning portlash va yong'in xavfi, tijorat sirini tashkil etuvchi ma'lumotlar, shuningdek raqobatchilar va jinoiy tuzilmalar faoliyati. Shu sababli, xavfsizlik xizmatining universal tuzilishini tasavvur qilishning iloji yo'q, ammo aksariyat hollarda yirik sanoat davlatlarida, aktsiyadorlik jamiyatlarida, sanoat va moliyaviy guruhlarda, xoldinglarda va boshqalarda xavfsizlik xizmatini (XX) yaratishda mavjud bo'lishi kerak bo'lgan asosiy tarkibiy bo'linmalarni ajratish mumkin.

Xavfsizlik xizmatining taxminiy tuzilishi

Yuqorida keltirilgan xavfsizlik tuzilmasi universal bo'lishi mumkin emas va ma'lum bir tashkilotga moslashtirilishi kerak. Yong'in xavfsizligi bo'limi, xodimlarni boshqarish guruhi yoki yuklarni kuzatib borish guruhi kabi yangi bo'limlar kerak bo'lganda kiritilishi mumkin. Ko'pgina hollarda, XX tuzilishini shakllantirish yoki isloh qilish ob'ektni himoya qilish darajasi va hozirgi paytda hal qilinishi kerak bo'lgan vazifalarni tushunish bo'yicha tahliliy tadqiqotlar o'tkazilgandan so'ng amalga oshiriladi. Shuni esda tutish kerakki, xavfsizlik xizmatini yaratish har qanday ob'ekt uchun himoyani yaratishda faqat birinchi qadamdir va keyingi xavfsizlik choralarining samaradorligi bu jarayon qanchalik ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishiga bog'liq.

Muhim nuqta - tijorat sirlarini himoya qilishni tashkil etish. Tijorat siri, umumiy ma'noda, maxsus taktik yoki potentsial ahamiyatga ega bo'lgan nozik ma'lumotlarni anglatadi.

Tijorat siri bo'lgan ma'lumotlar har qanday xarakterdagi ma'lumotlarni (ishlab chiqarish, texnik, iqtisodiy, tashkiliy va boshqalar), shu jumladan ilmiy va texnik sohadagi intellektual faoliyat natijalari, shuningdek, haqiqiy yoki potentsial tijorat qiymatiga ega bo'lgan kasbiy faoliyatni amalga oshirish usullari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Noma'lum uchinchi shaxslar qonuniy kirish huquqiga ega bo'lmagan va bunday ma'lumotlarning egasi tomonidan tijorat sirlari rejimi o'rnatilgan.

Tijorat siri-bu tadbirkorlik sub'ekti uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lgan va oshkor etilishi kompaniyaga zarar etkazishi mumkin bo'lgan davlat siri bo'lmagan maxfiy ma'lumotlar.

Tijorat xarakteridagi sir rejimini o'rnatish choralariga quyidagilar kiradi:

1. Tijorat sirini tashkil etuvchi ma'lumotlar ro'yxatini aniqlash;
2. Bunday ma'lumotlardan foydalanishning individual tartibini belgilash va ushbu rejimga rioya etilishini nazorat qilish orqali ularga kirishni cheklash;
3. Maxfiy ma'lumotlarga kirish huquqi berilgan shaxslarning jurnalini yuritish;
4. Tashkilot uchun tijorat ma'lumotlarining ahamiyatini aniqlash;
5. Xodimni tashkilotga qabul qilishda tijorat ma'lumotlarini oshkor qilmaslik to'g'risidagi bitimni majburiy imzolash;
6. Barcha ommaviy axborot vositalarida "tijorat siri" muhri va bunday ma'lumotlarning egasi ko'rsatilishi kerak.

Tijorat sirini tashkil etuvchi ma'lumotlarni oshkor qilish firmaning moliyaviy yo'qotishlariga va hatto bankrot bo'lishiga olib kelishi mumkin. Bugungi kunda nafaqat raqobatchilarning xatti-harakatlari, balki xakerlik hujumlari va virusli infektsiyalar ham xavf tug'dirsa, tijorat sirlarini himoya qilish muvaffaqiyatli biznes yuritishning asosiy shartidir. Tijorat sirlarini himoya qilishning maqsadi maxfiy ma'lumotlarga ruxsatsiz kirishni oldini olish va biznesga zarar etkazishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarning tarqalishi xavfini minimallashtirishdir.

Tijorat ma'lumotlarini himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlar bir vaqtning o'zida bir nechta vazifalarni bajaradi:

1. Raqobatdagi mavqeini mustahkamlashga, bozor segmentini va mijozlarni saqlashga yordam berish.
2. Strategik muhim ma'lumotlarni ma'lum vaqt davomida himoya qilish.
3. Mumkin bo'lgan oqish kanallarini tekshirish.
4. Kadrlarning aylanishi (ротациз кадров) bilan bog'liq xavflarning oldini olish.

Maxfiy tijorat ma'lumotlarini himoya qilish tizimi samarali ishlashi uchun bir nechta shartlarga rioya qilish kerak.

Avvalo, kompaniya ichida faoliyatning moliyaviy, ishlab chiqarish, operatsion va tijorat jihatlari bo'yicha kelishuvga erishish kerak.

Axborot xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, kompaniyaning barcha tarkibiy bo'linmalari o'rtasida o'zaro munosabatlarni talab qiladi. Muvaffaqiyatli himoya qilishning asosi himoyaga muhtoj bo'lgan ma'lumotlar va ob'ektlarni ob'ektiv baholash, shuningdek, ushbu choralar joriy etilishidan oldin ularni himoya qilish choralarini ishlab chiqish va muvofiqlashtirishdir.

Tarkibiy bo'linmalar rahbarlari va maxfiy ma'lumotlar bilan ishlaydigan xodimlarning shaxsiy javobgarligi himoyani kuchaytirishi mumkin. Tijorat siri bo'lgan ma'lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligi shartlarini buzganlik uchun sanksiyalarning hujjatli konsolidatsiyasi.

Maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish vositalarini amalga oshirishdan oldin, himoya ob'ekti va mavzusini aniqlash muhimdir. Qoida tariqasida, himoya ob'ekti kompaniya faoliyati bilan bog'liq va raqobatchilar uchun moliyaviy va strategik qiziqish, ya'ni tijorat siri bo'lgan ma'lumotdir.

Himoya mavzusi tijorat sirining bir qismi bo'lgan ma'lumotlarni, shu jumladan qog'oz va elektron hujjatlarni, tashqi ma'lumotlarni saqlash moslamalarini, shuningdek ma'lumotlarni saqlash va uzatish uchun boshqa qurilmalarni o'z ichiga olgan saqlash vositalaridir.

Tijorat sirlarini sifatli himoya qilish uchun turli sohalaridagi choralar zarur. Agar siz kompleks yondashuvdan foydalanmasangiz, boshqa kompaniyalar uchun

raqobatbardosh ma'lumotlar bo'lgan ma'lumotlarni o'g'irlash, oqish, qalbakilashtirish, ruxsatsiz tarqatish orqali strategik muhim ma'lumotlarning maxfiyligini buzish mumkin.

Moliyaviy ma'lumotlarning maxfiyligi va kompaniyaning tijorat sirlarini himoya qilish amalda foydalanish asosida amalga oshiriladi:

1. Huquq asosida himoya qilish;
2. Tashkiliy vositalar;
3. Ijtimoiy-psixologik usullar.

Ichki me'yoriy hujjatlarni qabul qilish va tijorat qiymati bo'lgan ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya qilish huquqiy xarakterdagi choralardir.

Tijorat sirlarini himoya qilishning qonunchilik asoslari nizomlarda, buyruqlarda, ichki mehnat qoidalari, shartnomalar va mehnat shartnomalarida mustahkamlangan. Xodimning ish paytida olingan ma'lumotlarning xavfsizligi qoidalariga rioya qilish majburiyati jamoa shartnomasida yoki mehnat shartnomasida alohida ko'rsatilishi mumkin.

Aslida, ma'lumotni huquqiy himoya qilish firma tomonidan tanlangan, firma faoliyatiga bog'liq bo'lgan usullar orqali amalga oshiriladi.

Tijorat sirlarini himoya qilishning ma'muriy va tashkiliy choralari ikkita asosiy komponentdan foydalanishni o'z ichiga oladi:

1. Axborot xavfsizligini ta'minlash bilan shug'ullanadigan maxsus tarkibiy bo'linmaning mavjudligi va
2. Yuqori himoyani talab qiladigan korxona ob'ektlarida nazorat punktlari va xavfsizlik postlarining mavjudligi.

Xavfsizlik xizmati tashriflarni nazorat qilish va ruxsatnomalarni rasmiylashtirish, shuningdek tashkilot hududida bo'lish vaqtini belgilash uchun javobgardir. Boshqa tomondan, axborot xavfsizligi xizmatining vazifalari himoya ostida bo'lgan ma'lumotlarni maxfiylashtirish va yo'q qilish tartibini belgilash, e'lon qilingan ma'lumotlarni nazorat qilish, ofis binolari va axborot bilan ishlash uskunalari uchun texnik xavfsizlik vositalarini ta'minlash, elektron axborot

vositalarini himoya qilish tizimini shakllantirish va foydalanuvchi ish stantsiyalarini boshqarish uchun texnik vositalardan foydalanish va ularga qarshi profilaktika choralarini ko'rishni o'z ichiga oladi. yopiq ma'lumotlarga ruxsatsiz kirish.

Kadrlar xizmati tijorat siri xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Axborot xavfsizligi bo'yicha mutaxassislar (axborot xavfsizligi) bilan birgalikda xodimlar bilan ishlash bo'yicha mutaxassislar tijorat siri bo'lgan ma'lumotlar bilan ishlashda xavfsizlik choralariga rioya qilish bo'yicha ko'rsatmalar berishadi.

Tijorat siri xavfsizligini ta'minlash uchun nafaqat huquqiy va tashkiliy choralar, balki ijtimoiy-psixologik choralar ham qo'llaniladi. Xodimlar bilan ishlash ikki yo'nalishda amalga oshiriladi:

1. Kasbiy va axloqiy fazilatlariga asoslangan ishga qabul qilishda nomzodlarni sinchkovlik bilan tanlash va abituriyentlarni baholash.
2. Maxfiy ma'lumotlar bilan ishlash qoidalariga muntazam rioya qiladigan xodimlarni moddiy rag'batlantirish.

Tijorat sirlarini muvaffaqiyatli himoya qilishning 80% gacha xodimlarni malakali tanlash, shuningdek xodimlarni o'z vaqtida va adolatli rag'batlantirish ta'minlanadi.

Hozirgi vaqtda barcha korxona rahbarlari ishonchli iqtisodiy xavfsizlik tizimini yaratish zarurligini anglamaydilar. Aksariyat rahbarlar hali ham firma xavfsizligini davlat ta'minlashi kerak bo'lgan stereotiplarga ega. Kompaniya egasi o'z manfaatlarini himoya qilishi va biznes xavfsizligini ta'minlashi kerak. Korxona xavfsizligini ta'minlashning usullaridan biri bu kompaniya asosida o'zingizning xavfsizlik xizmatingizni yaratishdir.

Xavfsizlik xizmatini yaratishdan oldin siz maqsadlar, tuzilish va funktsiyalarni o'rganishingiz kerak. Korxonada qaysi ob'ektlar himoya qilishni talab qilishini aniqlash ham muhimdir. Korxonada himoya qilishni talab qiladigan ob'ektlar:

- Ob'ektlar va
- Maxsus ob'ektlar.

Ob'ektlar:

1. korxona hududi;

2. hududda joylashgan ob'ektlar (binolar, inshootlar);
3. maxfiy axborot tashuvchilar (hujjatlar, mahsulotlar);
4. moddiy boyliklar (yuklar).

Maxsus ob'ektlarga quyidagilar kiradi:

1. korxona rahbariyati;
2. maxfiy ma'lumotlarga ega bo'lgan xodimlar.

Korxonada rahbariyat va xodimlarni himoya qilish bo'yicha xavfsizlik choralari korxona rahbari tomonidan tasdiqlangan maxsus Nizom (yo'riqnoma) bilan tartibga solinadi. Agar kerak bo'lsa, ushbu qoida hududiy ichki ishlar organlari va xavfsizlik organlari bilan kelishiladi.

Korxonada menejment va xodimlarni himoya qilishning asosiy maqsadlari kundalik sharoitda va favqulodda vaziyatlarda ularning shaxsiy xavfsizligini ta'minlashdir. Shuningdek, tajovuzkorlarning ushbu odamlarga jismoniy yoki boshqa zo'ravonlik ta'siridan foydalangan holda himoyalangan ma'lumotlarga ega bo'lish urinishlarining oldini olish va turli vaziyatlarda to'g'ri xatti-harakatlar uchun himoyalangan shaxslar uchun tavsiyalar ishlab chiqish kerak.

Korxonaning hajmi va quvvatiga qarab, xavfsizlik va axborotni himoya qilish vazifalari abonent xizmatini ko'rsatadigan ixtisoslashtirilgan xavfsizlik markazlari xizmatlari yoki rivojlangan xodimlar bilan kompaniyaning o'zi tomonidan yaratilgan to'liq xavfsizlik xizmati yordamida hal qilinishi mumkin.

Xavfsizlik xizmatining eng muhim maqsadlari quyidagilardan iborat::

- korxona hududiga tajovuzkorlarning ruxsatsiz kirib kelishiga urinishlarning oldini olish;
- qo'riqlanadigan hududga kirishga uringan shaxslarni tezkor aniqlash va ushlash;
- muhofaza etiladigan hududda joylashgan maxfiy axborot va moddiy boyliklar tashuvchilarining saqlanishini ta'minlash;
- qo'riqlanadigan ob'ektdagi baxtsiz hodisalarning oldini olish va ularning oqibatlarini bartaraf etish.

Korxona ob'ektlarini himoya qilish vazifalari orasida quyidagilarni ajratish mumkin:

- a. ruxsatsiz shaxslarning ularga ruxsatsiz kirishga urinishlarini aniqlash va oldini olish maqsadida ob'ekt va qo'riqlanadigan hududni, shu jumladan maxsus o'tish rejimiga ega bo'lgan hududni nazorat qilish;
- b. korxonada (uning obyektlarida) yopiq tadbirlar o'tkazish faktlari, shuningdek muhokama qilinayotgan yoki ko'rib chiqilayotgan masalalarning maxfiyligi va sir saqlanishini ta'minlash;
- c. maxfiy axborot tashuvchilarni, shu jumladan korxonaning rasmiy hujjatlarini, moddiy boyliklar va yuklarni tashish va tashish (etkazib berish) paytida saqlash va himoya qilish;
- d. maxsus o'tish rejimiga ega bo'lgan ob'ektlar va hududlarni korxonaga zarar etkazishi mumkin bo'lgan zo'ravonlik va qurolli hujumlardan himoya qilish;
- e. maxfiy ma'lumotlarga ega bo'lgan korxona rahbariyati va xodimlarining shaxsiy himoyasini ta'minlash bo'yicha maxsus vazifalarni bajarish;
- f. tashrif buyuruvchilarning shaxsini aniqlash va hisobga olish, maxfiy ma'lumotlar, tovarlar, moddiy boyliklar tashuvchilarining olib kirilishini, olib chiqilishini nazorat qilish, ularning ruxsatsiz harakatlanishini oldini olish, shuningdek korxonaning boshqa mulkini O'g'irlashga urinishlarni aniqlash maqsadida qo'riqlanadigan hududda (korxona ob'ektlarida) tashrif buyuruvchilar, transport vositalari va yuklarning o'tish rejimini ta'minlashda ishtirok etish;
- g. korxona ob'ektlarini muhofaza qilish va maxfiy ma'lumotlar, moddiy boyliklar va yuklarni tashuvchilarning xavfsizligini ta'minlash bo'yicha mansabdor shaxslar tomonidan ko'riladigan xavfsizlik tizimining samaradorligini tizimli tahlil qilish va xavfsizlik tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Korxonani (uning ob'ektlarini) himoya qilishning asosiy maqsad va vazifalariga erishish uchun xavfsizlik tizimi yaratiladi, unga quyidagilar kiradi:

1. xavfsizlik bo'linmalari xodimlari (qo'riqchilar);
2. texnik himoya vositalari;
3. xavfsizlik vazifalarini bajaradigan va texnik vositalardan foydalanadigan xodimlar joylashgan joylar;
4. ob'ektlarni himoya qilish usullari.

Xavfsizlik xodimlarining joylashuvi kirishni (локация персонала) boshqarish tizimining elementlaridan birini-nazorat punktlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Korxonalarni himoya qilishda foydalaniladigan texnik himoya vositalarini ikki guruhga bo'lish mumkin:

- aniqlash vositalari (masalan, yong'in va xavfsizlik signallari, xavfsizlik televideniesi, xavfsizlik yoritgichlari, pochta yozishmalarini tekshirish uskunalari, radioaloqa, to'g'ridan-to'g'ri ichki aloqa, militsiya bilan to'g'ridan-to'g'ri telefon aloqasi va boshqalar);
- aniqlash va yo'q qilish vositalari (masalan, yong'inga qarshi vositalar, individual himoya vositalari, gaz tuzoqlari, transport vositalari, qurollar, muhandislik va texnik vositalar va boshqalar).

Agar kompaniya o'zining shaxsiy xavfsizlik bo'linmalarini tashkil qilsa, ular xavfsizlik xizmatiga birlashtirilishi mumkin. Xavfsizlik xizmatiga xavfsizlik postlari, xavfsizlik xodimlari guruhlari (shu jumladan menejment va xodimlarning shaxsiy xavfsizlik bo'limi), moddiy boyliklar va yuklarni himoya qilish va qo'llab-quvvatlash guruhi, tezkor javob guruhi ("bezovta qiluvchi" guruh) va kerak bo'lganda qo'riqchi itlar bo'linmalari kiradi. Xavfsizlik xizmati, qoida tariqasida, korxona rahbariga bo'ysunadigan mustaqil tashkiliy birlikka aylanadi. Xavfsizlik xizmati boshlig'i korxona rahbarining xavfsizlik bo'yicha o'rinbosari hisoblanadi.

Xavfsizlik xizmatini maqbul tashkil etish uchun quyidagi tarkibiy bo'linmalar kiritilishi kerak:

1. Rejim va xavfsizlik bo'limi, bu rejim sektori va xavfsizlik sektoridan iborat.

2. Axborotni himoya qilish bo'limi.
3. Muhandislik va texnik guruh.
4. Tashqi faoliyat xavfsizligini ta'minlash guruhi.

Yuqorida keltirilgan xavfsizlik tuzilmasi universal emas va ma'lum bir tashkilotga moslashtirilishi kerak. U yong'in xavfsizligi bo'limi, xodimlarni boshqarish guruhi yoki yuklarni eskort qilish guruhi kabi yangi bo'limlarni joriy qilishi mumkin. Qoida tariqasida, o'z xavfsizligi tuzilmasini shakllantirish yoki isloh qilish hozirgi paytda hal qilinishi kerak bo'lgan vazifalar to'g'risida xabardor bo'lish orqali amalga oshiriladi.

Xavfsizlik xizmatining asosiy funktsiyalari quyidagilardan iborat:

1. Boshqa korxonalar tomonidan adolatsiz raqobat holatlarini aniqlash.
2. Jinoyat ishlari to'g'risida ma'lumot olish.
3. Korxona faoliyati to'g'risidagi maxfiy ma'lumotlarni oshkor qilish holatlarini o'rganish.
4. Korxona bilan bitimlar tuzgan odamlar to'g'risida ma'lumot olish.
5. Korxonaning yo'qolgan mol-mulkini qidirishni tashkil etish va ushbu korxonaning tovar (firma) belgilaridan noqonuniy foydalanish holatlarini tekshirish.
6. Korxonaga tegishli tovarlar (firma) belgilarni noqonuniy foydalanish holatlarini o'rganish.
7. Yo'qolgan xodimlarni qidirish.
8. To'lovga layoqatsiz sheriklarni aniqlash.
9. Ishonchsiz biznes sheriklarini aniqlash.
10. Fuqarolik ishlari bo'yicha ma'lumot to'plash.
11. Biznes muzokaralariga tayyorgarlik ko'rish uchun ma'lumot to'plash.
12. Xodimlarning hayoti va sog'lig'ini noqonuniy harakatlardan himoya qilish.
13. Korxona mulkini himoya qilish.
14. Korxona tomonidan o'tkaziladigan tadbirlarda, shu jumladan vakillik, maxfiy va ommaviy tadbirlarda xavfsizlik va tartibni ta'minlash.

15. Korxona rahbariyati va xodimlariga xavfsizlik masalalari bo'yicha maslahat va tavsiyalar berish.

Mavzu 12. Davlatlarning iqtisodiy xavfsizlikni tashkil etish tizimi

Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash har qanday davlat millatining barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va farovonligiga erishish uchun zarur shartdir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlatlarning iqtisodiy xavfsizligini aniqlashda yagona yondashuv mavjud emas. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, bu tushuncha iqtisodiy fan va xalqaro munosabatlar nazariyasi o'rtasida joylashgan. Bundan tashqari, ushbu tushuncha g'arbiy va postsovet mamlakatlari uchun nisbatan yangi bo'lib, bu ham yagona ta'rifning yo'qligiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli, davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash muammosini va uni xalqaro hamjamiyatda amalga oshirish amaliyotini o'rganishda jahon tajribasini tahlil qilish eng muhim vazifadir. Maqsad iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflarni ishlab chiqishdir.

"Iqtisodiy xavfsizlik" atamasi paydo bo'lishidan oldin, jahon amaliyotida 1980-yillarning o'rtalarida G'arb adabiyotida keng tarqalgan "milliy iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasi ishlatilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, "milliy iqtisodiy xavfsizlik" atamasi birinchi marta AQShda 1970 yilda iqtisodiy inqiroz davrida, mamlakat jahon iqtisodiy rahbari bo'lish istagini bildirganida ishlatilgan.

Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash doirasida AQSh siyosatning ustuvor yo'nalishlarini ta'kidlaydi:

- mahalliy tovarlarning raqobatbardoshligini oshirish,
- savdo-iqtisodiy munosabatlarda hamkorlikni rivojlantirish va
- xorijiy kreditlar hajmini kamaytirish.

**Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha jahon
amaliyotining qiyosiy tahlili**

Mamlakat	Normativ-huquqiy hujjatlar (NPA)	Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy nuqtalari
1	2	3
AQSh	1. 1947 yilda milliy xavfsizlik to'g'risidagi qonun qabul qilindi. 2. AQSh milliy xavfsizlik strategiyasi 3. 1990 yilgi memorandum	- mahalliy ishlab chiqarilgan tovarlarning raqobatbardoshligini oshirish; - savdo-iqtisodiy sohalarda hamkorlikni rivojlantirish; - xorijiy kreditlar sonini kamaytirish.

Yaponiya	1. Yoshida doktrinasi 1946-1954 (Yaponiya Bosh vaziri va Liberal partiya rahbari) 2. 1976-1990 yillarda "milliy xavfsizlikni har tomonlama ta'minlash" doktrinasi	- "AQSh - Yaponiya-Evropa" uchburchagini yaratish orqali siyosiy xavfsizlik; - iqtisodiy xavfsizlik G'arbiy-Sharqiy va Shimoliy-Janubiy mojarolarni tashqi yordam ko'rsatish, AQSh siyosatini qo'llab-quvvatlash maqsadida xalqaro institutlarga sarmoya kiritish orqali hal qilishga qaratilgan; - Yaponiya orollarini himoya qilishga va AQSh bilan birgalikda "asosiy mudofaa kuchlari"ni yaratishga qaratilgan harbiy xavfsizlik.
Frantsiya	1. 1964 yili milliy xavfsizlik to'g'risidagi qonun	- tashqi xavflarni minimallashtirish; - tadbirkorlik sub'ektlari uchun to'siqlarni bartaraf etish; - mamlakat iqtisodiyotining ustuvor tarmoqlariga ta'sir etuvchi tashqi omillardan mustaqillik.
Germaniya	1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi yo'q. 2. Iqtisodiy xavfsizlik mudofaa vazirligi direktivalari orqali amalga oshiriladi.	- raqobatni rivojlantirish; - monopoliyalarni cheklash; - milliy valuta kursining barqarorligi.

Buyuk Britaniya	Iqtisodiy xovsizlik bo'yicha NPA yo'q	- tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash; - tarmoq (tarmoq) yaratish: institutlar-hukumat-biznes; - iqtisodiy tahdidlarni bashorat qilish va himoya qilish.
Ispaniya	Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi bor (konsepsia)	- kuchli me'yoriy-huquqiy baza; - mas'ul davlat organlarining dinamik tuzilishi; - nazorat qiluvchi davlat organlarini tashkil etish.
Italiya	Iqtisodiy xovsizlik bo'yicha NPA yo'q	- kooperativlarni joriy etish; - mahalliy tadbirkorlar va ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish.

AQShda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan birinchi dastur 1990 yilgi Memorandum deb hisoblanishi mumkin. Ushbu hujjat AQShning texnologik sohalardagi etakchi mavqeini himoya qilish va mamlakatning jahon miqyosidagi iqtisodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun yaratilgan.

Muvofiqlashtirilgan iqtisodiy xavfsizlik siyosatini ishlab chiqish uchun AQSh iqtisodiy xavfsizlik tizimini boshqarishning asosiy mexanizmini ishlab chiqqan idoralararo ishchi guruhini tuzdi. Uning ishi natijasida yangi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi, shuningdek, kadrlar qayta tayyorlandi. Ishchi guruh mamlakatning iqtisodiy xavfsizligiga asosiy tahdidlarni aniqladi va "iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlar katalogi va ularni baholash" ni ishlab chiqdi.

Yaponiyaning milliy xavfsizlik modelini o'rganish shuni ko'rsatadiki, u urushdan keyingi ishg'ol tufayli Amerika modeli bilan bog'liq bo'lib, bu Yaponiya va AQSh o'rtasida ittifoq munosabatlarining shakllanishiga olib keldi.

Yaponiyaning milliy xavfsizlikni ta'minlashga oid asosiy hujjatlari Yoshida doktrinasi (Yoshida - 1946-1954 yillarda Bosh vazir va Yaponiya Liberal partiyasi rahbari) va XX asr o'rtalarida qabul qilingan va ikkinchi jahon urushidan keyin milliy xavfsizlikni ta'minlash siyosatiga asoslangan milliy xavfsizlikni kompleks ta'minlash doktrinasi. Ushbu ta'limotlar iqtisodiyotni jadal rivojlantirishga qaratilgan. Yaponiyaning tabiiy resurslari cheklanganligi sababli boshqa mamlakatlar bilan ilmiy-texnik va savdo hamkorlikni yo'lga qo'yish to'g'risida qaror qabul qilindi.

Ushbu doktrina Yaponiyaning milliy xavfsizlik siyosati uchun asos bo'lib xizmat qildi, chunki mamlakat 1968 yilda amalga oshirilganligi tufayli sanoat ishlab chiqarish hajmi bo'yicha dunyodagi eng yaxshi yigirma mamlakat qatoriga kirdi.

Evropa Ittifoqidagi (Evropa Ittifoqi) vaziyat biroz farq qiladi, chunki Evropa Ittifoqidagi iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi ikkita ta'rifga ega.

Birinchi ta'rif Evropa Ittifoqi o'zini global iqtisodiy tizimda xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun Evropa davlatlarining birlashmasi sifatida ko'rishidan kelib chiqadi. Evropa ittifoqini tuzish to'g'risida qaror qabul qilindi, chunki Evropaning ayrim mamlakatlari dunyo va AQShning boshqa rivojlangan mamlakatlariga nisbatan tabiiy va mehnat resurslari bilan bog'liq muammolarga duch kelishdi.

Ikkinchi ta'rif Evropa mamlakatlari o'rtasida iqtisodiy tenglik va birdamlikni ta'minlashni e'lon qiladi. Evropa Ittifoqi va Evropa taraqqiyot banki Evropaning barcha mamlakatlariga iqtisodiyotni, infratuzilmani rivojlantirish va tabiiy ofatlar oqibatlarini bartaraf etish uchun katta byudjet mablag'larini ajratmoqda. Evropa Ittifoqining asosiy maqsadi bir xil iqtisodiy salohiyatga va bir xil turmush darajasiga ega bo'lgan Evropa davlatlarini birlashtirishdir.

Evropa Ittifoqining iqtisodiy xavfsizligini ko'rib chiqish uchun Evropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarning iqtisodiy xavfsizligi dasturlari, doktrinalari va tushunchalarini ko'rib chiqish lozim.

Frantsiyada iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash 1964 yilda milliy xavfsizlik to'g'risidagi qonun qabul qilingandan so'ng boshlangan. Frantsiyada iqtisodiy xavfsizlik toifasidan foydalanishdan oldin "milliy iqtisodiy xavfsizlik" atamasi ishlatilgan, chunki aholining turmush darajasini yaxshilash orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga urg'u berilgan. Milliy xavfsizlik to'g'risidagi qonunda asosiy mezon sifatida quyidagi xabarlardan foydalanilgan:

- tashqi xavflarni minimallashtirish;
- tadbirkorlik sub'ektlari uchun to'siqlarni bartaraf etish;
- iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarining tashqi omillarga bog'liqligini bartaraf etish.

Frantsiyadan farqli o'laroq, Germaniyada mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini tartibga soluvchi maxsus hujjat yo'q. Ya'ni, mamlakatda to'g'ridan-to'g'ri mamlakatning iqtisodiy xavfsizligiga bag'ishlangan qonunlar, tushunchalar yoki ta'limotlar mavjud emas. Iqtisodiy xavfsizlik muammolari bilan vazirlik qonun hujjatlarining bir qismi ko'rib chiqilgan mamlakat mudofaa vazirligi shug'ullanadi. Ular raqobatni rivojlantirish, monopoliyalarni cheklash, milliy valyuta kursining barqarorligi va boshqalarni ta'minlaydigan ustuvor yo'nalishlarni tavsiflaydi.

Buyuk Britaniyada iqtisodiy xavfsizlik milliy tizimning bir qismidir va mamlakat aholisining umumiy manfaatlarini himoya qilish sifatida qabul qilinadi. Mamlakatda iqtisodiy xavfsizlik bo'yicha NXX (normativ-huquqiy hujjatlar) mavjud emas. Iqtisodiy xavfsizlikning asosiy xususiyatlari tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, hukumat va biznes o'rtasidagi aloqani tashkil etish, tahdidlarni bashorat qilish va davlatning iqtisodiy xavfsizligini himoya qilishdir.

Boshqa Evropa Ittifoqi davlatlaridan farqli o'laroq, mamlakatda qabul qilingan Ispaniyaning iqtisodiy xavfsizligi kontseptsiasining eng muhim asosi:

- kuchli me'yoriy-huquqiy baza;
- mas'ul davlat organlarining operativ tuzilmasi;
- davlat nazorat organlarining tashkil etilishi va samarali ishlashi.

Iqtisodiy xavfsizlik tushunchalari iqtisodiy sohani rivojlantirish uchun mas'ul bo'lgan davlat organlari o'rtasida huquqlarni, shuningdek hukumat qarorlarining bajarilishini nazorat qilish mexanizmlarini to'g'ri taqsimlashga imkon beradi. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy chora-tadbirlari investitsiya va valyuta siyosatini monitoring qilish, sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish va biznes uchun me'yoriy-huquqiy bazani yaratishdir.

Italiya davlat boshqaruvi tartibga soluvchi hujjatga ega emas, lekin ayni paytda xalqaro bozorda mahalliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilishga imkon beradi. Hukumat xalqaro hamkorlik va tashqi savdo faoliyatini, sanoat ishlab chiqarishida kooperativlarni joriy etishni va mahalliy ishbilarmonlarning manfaatlarini himoya qilishni afzal ko'radi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, Frantsiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Ispaniya va Italiya kabi Iqtisodiy Ittifoqning etakchi davlatlari, bir-biridan ajralib turadigan iqtisodiy siyosatga qaramay, davlat va uning fuqarolarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, yaxshilash va ta'minlashga qodir samarali iqtisodiy tizimni shakllantirishga muvaffaq bo'lishdi.

20-21-asrlar oralig'ida siyosiy va iqtisodiy tizimlarning o'zgarishi sharoitida mamlakatlar iqtisodiyoti nafaqat ichki o'zgarishlarga, balki boshqa davlatlar va umuman jahon iqtisodiyotining ta'siriga ham duch keldi. Bunday vaziyatda mamlakatlarning milliy va ayniqsa iqtisodiy xavfsizligi alohida ahamiyat kasb eta boshladi.

Rossiyaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash strategiyasi rasmiy ravishda qabul qilingan me'yoriy hujjatlarga, shu jumladan Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasiga, Rossiya Federatsiyasining 1992 yil 5 martdagi 2446-1-sonli "xavfsizlik to'g'risida" gi Qonuniga, Rossiya Federatsiyasining Davlat iqtisodiy xavfsizlik strategiyasiga va Rossiyaning 2020 yilgacha bo'lgan Milliy xavfsizlik strategiyasiga asoslanadi. Ushbu hujjatlarda iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning ajralmas elementi sifatida qaraladi, bu esa o'z navbatida tashqi va ichki omillarni, shaxs, jamiyat va davlatning muhim manfaatlarini, shuningdek ularning xavfsizligiga Real va potentsial tahdidlarni, xavfsizlikni ta'minlaydigan institutlar va sub'ektlarni o'z ichiga olgan tizimdir.

Uzoq muddatli istiqbolda Rossiyaning iqtisodiy sohadagi milliy xavfsizligiga asosiy strategik xavf va tahdidlar milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning eksport-xom ashyo modelini saqlab qolish, raqobatbardoshlikning pasayishi va eng muhim sohalarning tashqi iqtisodiy sharoitiga yuqori bog'liqlik, milliy resurslar ustidan nazoratni yo'qotish, sanoat va energetikaning xom ashyo bazasining yomonlashishi, mintaqalarning notekis rivojlanishi, milliy moliyaviy tizimning past barqarorligi va xavfsizligi., korruptsiya va iqtisodiy va moliyaviy munosabatlarni kriminallashtirish, shuningdek noqonuniy migratsiya uchun shart-sharoitlarni saqlash.

Iqtisodiy o'sish orqali milliy xavfsizlikka erishish uchun Rossiya Federatsiyasi o'z sa'y-harakatlarini fan, texnologiya va ta'limni rivojlantirishga, shuningdek mudofaa, harbiy va xalqaro sohalarda xavfsizlik darajasini oshirishga qaratmoqda. Milliy investitsiya va moliya institutlarining faoliyati mustahkamlanmoqda.

Kelgusida Rossiya iqtisodiyotning raqobatbardosh tarmoqlarini rivojlantirish, mahsulot bozorlarini kengaytirish, yoqilg'i-energetika kompleksi samaradorligini oshirish va davlat-xususiy sheriklikning afzalliklaridan foydalanishni muhim deb biladi. Shuningdek, Arktika zonasida, Sharqiy Sibir va uzoq Sharqda transport, energetika, axborot va harbiy infratuzilmani shakllantirishni yakunlash kerak.

Postsovet hududidagi boshqa ko'plab mamlakatlar singari, O'zbekiston Respublikasi ham atrof-muhitni ifloslantiruvchi jismoniy va ma'naviy jihatdan eskirgan uskunarlar va texnologiyalar bilan energiya sarflaydigan iqtisodiyot va materiallarni talab qiladigan ishlab chiqarishni meros qilib oldi. Ma'muriy-buyruqbozlik iqtisodiyotidan bozorga o'tish sharoitida atrof-muhitni muhofaza qilishni hisobga olgan holda makroiqtisodiy rejalashtirishni joriy etish va shu asosda mamlakat va aholining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Shu munosabat bilan hukumat tomonidan bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Mavjud sharoitlardan kelib chiqib, yangi mustaqil Davlat-O'zbekistonda hayotning barcha sohalarini o'zgartirish kursi ishlab chiqildi. Ushbu kursning asosiy xususiyati bozor iqtisodiyotiga o'tish bo'yicha o'z strategiyasini ishlab chiqish, iqtisodiyotda "shok terapiyasi" dan foydalanishni rad etish va tubdan va tizimli o'zgarishlarga ishonchli yo'nalish olish edi.

O'zbekistonning bozorga o'tish modeli boshqalarning tajribasini oddiy nusxalash emas, balki xalq mentaliteti, ko'p asrlik an'analar va islohotlar boshlangan paytda mavjud bo'lgan noyob sharoitlarga asoslangan edi. Shu bilan birga, turli sohalarda ijobiy xorijiy tajriba qo'llanildi, ammo o'zgarishning har bir bosqichida O'zbekistondagi mavjud sharoitlarga moslashtirildi. Islohotning dastlabki davrida strategiya O'zbekiston Prezidenti I. A. Karimov tomonidan shakllantirilgan beshta tamoyilga asoslangan edi.

Birinchi tamoyil iqtisodiyotni siyosatdan ustun qo'yish, shuningdek ichki va tashqi iqtisodiy munosabatlarni deideologizatsiya qilishdir.

Ikkinchi tamoyil shundan iboratki, davlat o'tish davrida respublikada amalga oshirilayotgan o'zgarishlarning asosiy islohotchisi va izchil tashabbuskori vazifasini bajaradi.

Uchinchi tamoyil ijtimoiy hayotning barcha sohalarida qonuniylik va qonun ustuvorligini ta'minlashdir.

To'rtinchi tamoyil shundaki, kuchli ijtimoiy siyosat o'tish davrida aholining zaif qatlamlarini ijtimoiy himoya qilish va qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Beshinchi tamoyil shundan iboratki, bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich evolyutsion o'tish va shok terapiyasidan voz kechish izchil va bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Ushbu va boshqa tadbirlar O'zbekiston Respublikasining birinchi ma'muriyati tomonidan amalga oshirilgan iqtisodiy xavfsizlik milliy siyosatining asosi bo'ldi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy xavfsizlik strategiyasiga bag'ishlangan maxsus alohida hujjat mavjud emas. Biroq, bu mamlakat ichki va tashqi tahdidlarga va davlat, jamiyat va fuqarolarning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashga etarlicha e'tibor bermayapti degani emas. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan" yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan rivojlanish strategiyasi " da butun hujjat O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy xavfsizligining turli jihatlarini himoya qilishga bag'ishlangan.

Strategiyada mavjud bo'lgan 100 ta maqsad orasida har biri mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash muammosini hal qiladi.

VII bob mamlakat xavfsizligi va mudofaa salohiyatini mustahkamlash, shuningdek, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat yuritishga bag'ishlangan. Unda quyidagilar e'lon qilinadi::

- davlatning mudofaa qobiliyatini yanada kuchaytirish,

- Qurolli kuchlarning jangga tayyorligini, jangovar qobiliyatini va salohiyatini oshirish,

- favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularga javob berishning samarali tizimini yaratish,

-Markaziy Osiyoda xavfsizlik, savdo-iqtisodiy, suv, energetika, transport va madaniy-gumanitar munosabatlar sohasida yaqin hamkorlikni yuqori darajaga ko'tarish;

- O'zbekistonning Birlashgan Millatlar tashkiloti organlari va institutlarida, shuningdek, global va mintaqaviy iqtisodiy, moliyaviy va gumanitar tashkilotlarda ishtirokini mustahkamlash.

- tashqi hamkorligimiz geografiyasini kengaytirish va iqtisodiy diplomatiyani kuchaytirishga ustuvor ahamiyat berib, O'zbekistonning an'anaviy hamkorlar bilan munosabatlarini yanada rivojlantirish.

- Jahon savdo tashkilotiga qo'shilish va Evroosiyo iqtisodiy Ittifoqi bilan integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirish.

- jahon hamjamiyati auditoriyasi orasida mamlakatimiz obro'sini oshirishga qaratilgan axborot tarqatish samaradorligini oshirish.

-tashqi siyosat va tashqi iqtisodiy faoliyatning normativ-huquqiy bazasini, shuningdek xalqaro hamkorlikning shartnomaviy asoslarini takomillashtirish.

- O'zbekiston Respublikasining boshqa mamlakatlardagi diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari orqali o'zbekiston fuqarolariga xorijda xizmatlar ko'rsatish tizimini takomillashtirish.

VII bob siyosiy xavfsizlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa-da, strategiyaning boshqa bo'limlarida iqtisodiyotning turli sohalarida iqtisodiy xavfsizlikni rivojlantirish bilan bog'liq maqsadlarni ko'rish mumkin. Masalan,:

80-maqсад ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish, shahar va tumanlardagi ekologik vaziyatni yaxshilash, shuningdek, "yashil hudud" milliy loyihasini amalga oshirishni nazarda tutadi.

24-maqсад iqtisodiyotni uzluksiz energiya bilan ta'minlash, barcha sohalarga "yashil" texnologiyalarni faol joriy etish va iqtisodiyotning energiya samaradorligini 20 foizga oshirishdan iborat.

22-maqсад milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlash, yalpi ichki mahsulotdagi sanoat ulushini oshirish va sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravar oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini amalga oshirishni davom ettirishdan iborat.

21-maqсад iqtisodiyotning turli tarmoqlarida barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash orqali aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot hajmini keyingi besh yil ichida 1,6 baravar oshirishdir. 2030 yilga kelib aholi jon boshiga YIM hajmi 4 ming AQSh dollariga yetishi va O'zbekistonning "o'rtacha daromaddan yuqori davlatlar" toifasiga kirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi kerak.

13-maqсад mulkiy huquqlarning ishonchli himoya qilinishini ta'minlash va davlat organlarining mulkiy munosabatlarga noqonuniy aralashuvini cheklashdir.

14-maqсад qonun ustuvorligi va konstitutsiyaviy qonuniylikni ta'minlash, shuningdek, insonning sha'ni va qadr-qimmatini ushbu jarayonning asosiy mezon sifatida belgilashdir.

"Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan rivojlanish strategiyasi" nomli butun hujjat iqtisodiy xavfsizlikka bag'ishlangan bo'lsa-da, iqtisodiyotning tashqi va ayniqsa ichki tahdidlari bilan bog'liq ayrim masalalar o'z aksini topmaganligi aniq. Shu munosabat bilan maxsus hujjat – "O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi" ni yaratish zarur bo'lib tuyuladi, unda O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha yuqorida ko'rsatilgan barcha savollarga javob topish mumkin.

Glossariy

Axborot xavfsizligi - bu kompaniyaning axborot resurslari va axborot oqimlarini himoya qilish holati.

Axborotga ruxsat berilgan kirish - kirishni chegaralash qoidalarini buzmaydigan ma'lumotlarga kirish.

Axborotni autentifikatsiya qilish - ma'lumotlarning haqiqiyligini faqat ichki asosda aniqlash.

Axborotni huquqiy himoya qilish - axborotni huquqiy asosda himoya qilishni ta'minlaydigan maxsus huquqiy hujjatlar, qoidalar, protseduralar va tadbirlar.

Davlat huquqi - bu ijtimoiy va davlat tuzilishini, tizimini, davlat organlarini tashkil etish va faoliyati tamoyillarini, fuqarolarning asosiy huquq va majburiyatlarini mustahkamlaydigan huquqiy normalar majmui bo'lgan huquq sohasi.

Davlat siri - uning harbiy, tashqi siyosiy, iqtisodiy, razvedka, kontrrazvedka va tezkor-qidiruv faoliyati sohasidagi davlat tomonidan himoya qilinadigan ma'lumotlar, ularning tarqalishi Rossiya federatsiyasi xavfsizligiga zarar etkazishi mumkin.

Dushmanlik bilan egallab olish - bu maqsadli kompaniyaning moliyaviy-xo'jalik faoliyati yoki aktivlari ustidan nazoratni boshqaruv yoki maqsadli kompaniyaning asosiy ishtirokchilari tomonidan qarshilik ko'rsatish sharoitida olish.

Firibgarlik - bu jinoyat bo'lib, uning qurboni o'z moddiy boyliklarining bir qismini ixtiyoriy ravishda firibgarga topshiradi.

Global yagona bozor-bu dunyo miqyosidagi bozor bo'lib, u erda milliardlab iste'molchilar yagona jahon standartlariga javob beradigan tovarlar va xizmatlarni sotib olishadi va yagona axborot tizimi doirasida muloqot qilishadi.

Globalashuv-bu G'arb davlatlarini yagona (Markaziy) reproduktiv kompleksga birlashtirish, unga periferik mamlakatlarni jalb qilish va sayyoraviy reproduktiv kompleksni shakllantirish bo'yicha uzoq tarixiy jarayon.

Hujjatga murojaat qilish - hujjatni tanishtirish (bajarish) uchun ruxsat berilgan aniq shaxslarni ko'rsatgan holda, hujjatning o'zida yoki maxsus valfda rezolyutsiya shaklida ma'lum bir hujjatga kirishga ruxsat.

Huquqbuzarlik-qonun hujjatlarida ma'muriy javobgarlik ko'zda tutilgan noqonuniy, aybdor (qasddan yoki ehtiyotsiz) harakat yoki harakatsizlik.

Identifikatsiya - ob'ektlar yoki shaxslarni ularning xususiyatlari, hujjatlar yoki belgilar bo'yicha identifikatsiya qilish va maxfiy ma'lumotlarga kirish bilan bog'liq vakolatlarni aniqlash orqali aniqlash.

Iqtisodiy inqiroz-tovarlar va xizmatlarga talab va taklif o'rtasidagi muvozanatning buzilishi. Iqtisodiy sharoitda depressiv jarayonni keltirib chiqaradi. Ichida keng ma'noda-bu alohida sanoat yoki mintaqaga xos bo'lgan universal yoki o'ziga xos bo'lgan tushkun kon'yunktura holati.

Iqtisodiy o'sish-ma'lum bir vaqt ichida (odatda bir yil ichida) ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlar hajmining doimiy o'sishi.

Iqtisodiy razvedka (biznesda) - iqtisodiy muammolar bo'yicha axborot-tahliliy ishlar (qazib olish, qayta ishlash, xulosa ma'lumotlarini olish).

Iqtisodiy xavfsizlik - tahdidlarning oldini olish (zararsizlantirish, yo'q qilish) va bozor iqtisodiyoti sharoitida kompaniyaning barqaror ishlashini ta'minlash uchun barcha turdagi resurslardan eng samarali foydalanish holati.

Iqtisodiy xavfsizlik chegaralari - bu chegara qiymatlari, ularga rioya qilmaslik rivojlanishning normal rivojlanishiga to'sqinlik qiladi va ishlab chiqarish va aholining turmush darajasi sohasidagi inqiroz tendentsiyalarining shakllanishiga olib keladi.

Iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlari - bu umuman iqtisodiy tizimning holati, uning barqarorligi va harakatchanligi to'g'risida umumiy tasavvur beradigan eng muhim parametrlar: YAIM o'sishi, aholining ko'pchiligining hayot darajasi va sifati, inflyatsiya darajasi, ishsizlik darajasi, iqtisodiyot tarkibi, aholining mulkiy tabaqalanishi, iqtisodiyotni kriminallashtirish, iqtisodiyotning texnik bazasi holati, ilmiy-tadqiqot ishlari xarajatlari, raqobatbardoshlik, importga qaramlik, iqtisodiyotning ochiqligi, davlatning ichki va tashqi qarzi.

Iqtisodiy xavfsizlik-bu milliy manfaatlarning kafolatlangan himoyasi, umuman mamlakatning ijtimoiy yo'naltirilgan rivojlanishi, ichki va tashqi jarayonlarning rivojlanishi uchun eng noqulay sharoitlarda ham etarli mudofaa salohiyati ta'minlanadigan iqtisodiyot va hokimiyat institutlarining holati.

Iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlar-bu mamlakat iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy manfaatlariga putur etkazadigan hodisalar va jarayonlar.

Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash choralari-ichki va tashqi xavfsizlik tahdidlarining oldini olishga qaratilgan usullar, ongli harakatlar to'plami.

Iqtisodiyotning Real sektori-bu ichki iqtisodiy adabiyotlarda, jurnalistikada, ommaviy axborot vositalarida tarkibiy qayta qurish va iqtisodiy o'sish jarayonlarini spekulyativ kapital harakatiga qarama-qarshi qo'yish uchun ishlatiladigan tushuncha. Real sektorni rivojlantirish dvigateli-bu texnik qayta jihozlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradigan boshqa yangiliklarga yo'naltirilgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar.

Jahon savdo tashkiloti (JST) - mamlakatlar o'rtasidagi savdo normalari va huquqlarini tartibga soluvchi xalqaro tashkilot. Tashkilotni tashkil etishning asosiy maqsadi JSTga a'zo davlatlar tomonidan ishlab chiqilgan savdo aloqalarini tartibga solish mexanizmi, tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish va savdosining o'sishi, xom ashyo manbalaridan oqilona foydalanish va boshqalar asosida xalqaro savdoni erkinlashtirishdir.

Josuslik - shaxsiy manfaatdan foydalanish yoki maxfiy sirni tashkil etuvchi ma'lumotlarni (davlat, harbiy, iqtisodiy, sanoat, tijorat va boshqalar) xorijiy davlatga yoki uning agentligiga topshirish uchun topshirish, o'g'irlash, qazib olish yoki yig'ish.

Kirishni farqlash - foydalanuvchilarga faqat ishni bajarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etishni ta'minlaydigan tadbirlar tizimi.

Kompyuter josusligi - maxfiy ma'lumotlarni olib tashlash yoki ularga zarar etkazish uchun egalarining roziligisiz kompyuterlarga ulanish (yoki ularni tinglash).

Kontrrazvedka - boshqa davlatlar (kompaniyalar) razvedkalariga qarshi kurashish maqsadida davlat (kompaniya) maxsus organlarining faoliyati.

Ko'p darajali himoya - turli darajadagi maxfiylik ob'ektlariga turli xil kirish huquqlariga ega bo'lgan sub'ektlarning kirishini chegaralashni ta'minlaydigan himoya.

Kriptografiya-bu maxfiy yozuv, ma'lumotni (matn, nutq) bilmagan shaxslar uchun tushunarsiz qilish uchun o'zgartirish tizimi.

Mamlakatning iqtisodiy salohiyati-rivojlanish darajasiga, ishlab chiqarish kuchlari miqyosiga, aholi soniga, hudud hajmiga, tabiiy resurslarning mavjudligiga bog'liq bo'lgan qiymat.

Ma'muriy huquq (MX) - davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq sohasi. AP normalari boshqaruv apparatini tashkil etish va faoliyat yuritish tartibini, mansabdor shaxslar va fuqarolarning huquq va majburiyatlarini belgilaydi. Apning huquqiy manbalari Konstitutsiya, shuningdek ma'muriy-huquqiy normalarni o'z ichiga olgan qonunlar, farmonlar, qoidalar, nizomlar, qarorlar, buyruqlar, buyruqlar va turli xil boshqaruv organlarining ko'rsatmalari.

Ma'muriy javobgarlik - jinoiy javobgarlikka tortilmaydigan huquqbuzarliklar va huquqbuzarliklar uchun huquqiy javobgarlik turi.

Maxfiy ma'lumotlar - davlat sirlari to'g'risidagi Qonuniga muvofiq davlat sirini tashkil etuvchi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan ma'lumotlar.

Maxfiy ma'lumotlarga kirish - vakolatli mansabdor shaxs tomonidan ma'lum bir shaxsni davlat yoki tijorat sirini tashkil etuvchi ma'lumotlar bilan tanishtirish.

Maxfiylik muhri - axborot tashuvchisidagi yoki unga ilova qilingan hujjatlardagi maxsus belgi, bu tashuvchida maxfiy ma'lumotlar mavjudligini ko'rsatadi.

Maxfiylik muhri - bu ularning tashuvchisidagi ma'lumotlarning maxfiylik darajasini ko'rsatadigan, tashuvchining o'zida va/yoki unga ilova qilingan hujjatlarda ko'rsatilgan tafsilotlar. Davlat sirini tashkil etuvchi ma'lumotlarning maxfiyligining uch darajasi va tegishli maxfiylik panjaralari aniqlandi: "alohida ahamiyatga ega", "juda maxfiy" va "maxfiy".

Milliy daromad (nd) - YaIM minus amortizatsiya (sof YAIM), minus bilvosita soliqlar va ortiqcha subsidiyalar sifatida hisoblangan ko'rsatkich. Soliqlar miqdori katta. Ular tovarlar va xizmatlarning bozor narxlariga kiritiladi va oxirgi iste'molchi tomonidan to'lanadi

Milliy xavfsizlik-mavjud resurslar va imkoniyatlarni hisobga olgan holda shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, harbiy, texnogen, ekologik, axborot va boshqa tabiatdagi tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilish sohasidagi maqsadlar va davlat strategiyasiga rasmiy ravishda qabul qilingan qarashlar to'plami.

Mintaqaviy integratsiya-iqtisodiy yaqinlashish va mamlakatlarning mintaqaviy darajadagi o'zaro ta'siri, natijada iqtisodiy yaqinlashish va mamlakatlarning mintaqaviy darajadagi o'zaro ta'siri, jahon iqtisodiyotining nisbatan mustaqil markazlarini yaratish yo'nalishi bo'yicha rivojlanayotgan yirik mintaqaviy integratsiya tuzilmalari shakllanadi.

Mojaro-bu raqiblar yoki o'zaro ta'sir sub'ektlarining qarama-qarshi maqsadlari, pozitsiyalari, fikrlari va qarashlarining to'qnashuvi.

Moliyaviy xavfsizlik strategiyasi - bu mamlakat, uning iqtisodiy makoni va moliya tizimining birligi va yaxlitligini saqlab qolish va mustahkamlash bilan birga moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o'sish uchun sharoit va resurslarni yaratishga qaratilgan davlat hokimiyati moliya organlari, iqtisodiy va moliyaviy-bank tuzilmalari faoliyatidagi siyosiy va iqtisodiy kurs.

Moliyaviy xavfsizlik-bu moliya-bank tizimining holati bo'lib, unda davlat ma'lum chegaralar ichida davlat hokimiyati muassasalari va bozor institutlari faoliyatining umumiy iqtisodiy sharoitlarini kafolatlashi mumkin.

Multiplikator (yillar. multiplied-ko'paytirish, ko'paytirish) - investitsiyalarning ko'payishi (kamayishi) va daromad miqdorining o'zgarishi o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiruvchi koeffitsient. Investitsiyalarning o'sishi daromadning oshishiga olib keladi va investitsiyalarning o'sishidan katta miqdorda.

Poligraf (yolg'on detektori) - qon bosimi, yurak urish tezligi, terining namligi, nafas olish tezligi va boshqa fiziologik o'zgaruvchilar qiymatlarini doimiy ravishda o'lchaydigan asbob.

Raqobat (lat. concurrencia-to'qnashuv) - tovarlar va xizmatlar ishlab chiqaruvchilari o'rtasidagi savdo bozori uchun raqobat, bozorning ma'lum bir segmentini zabt etish.

Sanoat josuslik ob'ekti - korxonaning tijorat sirini o'z ichiga olgan va mijoz uchun har qanday qiziqish uyg'otadigan har qanday moddiy va nomoddiy ob'ektlar: hujjatlar, chizmalar, mahsulot namunalari, rasmiylashtirilmagan patentlar, texnik loyihalar, narxlar, shartnomalar, etkazib beruvchilar va boshqalar to'g'risidagi ma'lumotlar.

Savdo-sanoat palatasi (TPP) - bu mamlakat korxonalari va tadbirkorlarini birlashtirgan nodavlat notijorat tashkiloti. U yuridik shaxs bo'lib, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkin.

Shaxsiy ma'lumotlar - bunday ma'lumotlar asosida aniqlangan jismoniy shaxsga (shaxsiy ma'lumotlar sub'ektiga) tegishli har qanday ma'lumot, shu jumladan uning familiyasi, ismi, otasining ismi, yili, oyi, tug'ilgan sanasi va joyi, manzili, oilasi, ijtimoiy, mulkiy holati, ma'lumoti, kasbi, daromadi, boshqa ma'lumotlar.

Shaxsiy ma'lumotlar operatori - shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashni tashkil etuvchi va (yoki) amalga oshiradigan, shuningdek shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashning maqsadlari va mazmunini belgilaydigan davlat organi, shahar organi, yuridik yoki jismoniy shaxs (ya'ni har bir ish beruvchi o'z xodimlariga nisbatan operator hisoblanadi, chunki shaxsiy ishlarni olib boradi).

Siyosiy barqarorlik-bu siyosiy tizimning barqaror holati bo'lib, uning tuzilishi va ijtimoiy o'zgarishlar jarayonlarini boshqarish qobiliyatini saqlab, tashqi va ichki muhit ta'siri ostida samarali ishlashi va rivojlanishiga imkon beradi.

Soyali iqtisodiy faoliyat-bu ochiq tekshirish usullari bilan aniqlanmagan va qonun hujjatlari, soliqqa tortish yoki buxgalteriya hisobi talablariga javob bermaydigan moddiy va moliyaviy oqimlarni shakllantiradigan iqtisodiy operatsiyalar majmui.

Tijorat siri - ishlab chiqarish, texnologik ma'lumotlar, menejment, moliya va korxonaning boshqa faoliyati bilan bog'liq davlat sirlari bo'lmagan, oshkor etilishi yoki oqishi uning manfaatlariga zarar etkazishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar. Ta'sis hujjatlari va ustav tijorat sirini tashkil eta olmaydi; tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi hujjatlar; moliya-xo'jalik faoliyati to'g'risida belgilangan hisobot shakllari to'g'risidagi ma'lumotlar; to'lov qobiliyati to'g'risidagi hujjatlar; ishchilarning soni, tarkibi, ularning ish haqi va mehnat sharoitlari, shuningdek bo'sh joylarning mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotlar; soliqlar va majburiy to'lovlarni to'lash to'g'risidagi hujjatlar; atrof-muhitning ifloslanishi to'g'risidagi ma'lumotlar; korxona mansabdor shaxslarining kooperativlarda, kichik korxonalarda, sherikliklarda va boshqalarda ishtiroki to'g'risidagi ma'lumotlar.

Transmilliy kompaniya (korporatsiya) - (transnational corporation, TNC)-xorijiy aktivlarga (investitsiyalarga) ega bo'lgan va xalqaro miqyosda iqtisodiyotning har

qanday sohasiga (yoki bir nechta sohalarga) kuchli ta'sir ko'rsatadigan yirik kompaniya (yoki turli mamlakatlar firmalarining birlashmasi).

Uskunani himoya qilish vositalari - mexanik, elektromexanik, elektron, optik, lazer, radio, radiotexnika, radar va boshqa qurilmalar, ma'lumotlarni NSD, nusxalash, o'g'irlash yoki o'zgartirishdan himoya qilish uchun mo'ljallangan tizimlar va inshootlar.

Vakolat - foydalanuvchi yoki u vakolat bergan sub'ektning himoyalangan ma'lumotlarga nisbatan muayyan protseduralarni amalga oshirish huquqi.

Valyuta-moliya tizimi-xalqaro iqtisodiyotdagi iqtisodiy sub'ektlar o'rtasidagi valyuta-moliyaviy munosabatlarni tashkil etish shakli va xalqaro shartnomalar shaklida mustahkamlangan.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya-bu alohida milliy iqtisodiyot o'rtasidagi chuqur barqaror munosabatlar va mehnat taqsimotini rivojlantirish, ularning iqtisodiyotlarining turli darajalarda va turli shakllarda o'zaro ta'siri asosida mamlakatlarning iqtisodiy va siyosiy birlashishi jarayoni.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar-tovarlar va xizmatlarning xalqaro savdosi, kapitalning xalqaro harakati, xalqaro mehnat migratsiyasi, xalqaro valyuta-moliyaviy va kredit munosabatlari kabi sohalardagi jahon iqtisodiy aloqalari tizimi.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlik (ieb) - bu jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning holati bo'lib, unda davlatlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishi ta'minlanadi va iqtisodiy kuchdan noqonuniy foydalanishni istisno qiladigan o'zaro manfaatli iqtisodiy hamkorlik uchun sharoitlar yaratiladi.

Xavf-natijaning ob'ektiv ravishda aniqlangan noaniqligi tufayli foyda olish, kamroq rejalashtirilgan yoki to'g'ridan-to'g'ri yo'qotish xavfi.

Xavfni tahlil qilish - tizim va uning alohida tarkibiy qismlarining xavfsizligiga tahdidlarni aniqlash, ularning xususiyatlari va potentsial zararlarini aniqlash, shuningdek himoya choralarini ishlab chiqish jarayoni.

Xavfsizlik ma'muri - avtomatlashtirilgan tizimlar va tarmoqlarda xavfsizlikni ta'minlash uchun mas'ul bo'lgan vakolatli vakil (shaxs yoki shaxslar guruhi).

Xavfsizlik xizmati (XX) - kompaniya faoliyati xavfsizligini ta'minlash uchun mo'ljallangan shtat boshqaruv organlari va tashkiliy tuzilmalar tizimi.

Xavfsizlikni boshqarish - ichki va tashqi muhitning o'zgaruvchan sharoitlariga muvofiq xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan muntazam himoya choralari tizimi.

Yagona iqtisodiy muhit-bu davlatlar, xalqaro tashkilotlar, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar (kompaniyalar va firmalar), mintaqalar, qit'alar, umuman mamlakatlar aholisi va "dunyo iste'molchisi"bo'lgan alohida ijtimoiy guruhlar va qatlamlar darajasidagi ilmiy, texnologik, iqtisodiy va ishlab chiqarish, tashkiliy va axborot munosabatlarining ma'lum bir majmuasi.

Yalpi ichki mahsulot (YAIM) - bu ma'lum bir davrda u erda faoliyat yuritayotgan korxonalarning millatidan qat'i nazar, ma'lum bir mamlakat hududida chiqarilgan yakuniy tovarlar va xizmatlarning umumiy hajmining ifodasidir.

Yalpi milliy mahsulot (YaMM) - bu ma'lum bir millatdagi korporatsiyalar va jismoniy shaxslar nazorati ostidagi ishlab chiqarish hajmini aks ettiruvchi ko'rsatkich.

Yopiq ma'lumotlar - cheklangan foydalanuvchilar doirasi uchun mavjud bo'lgan ma'lumotlar. Qoida tariqasida, kirishni cheklash ma'lum qoidalar (parollar) yordamida demarkatsiya tizimi tomonidan amalga oshiriladi.

Mavzular bo'yicha nazorat savollari

1 mavzu bo'yicha.

1. Kategoriyalarning mohiyati va mazmuni: xavfsizlik, iqtisodiy xavfsizlik
2. Ichki va tashqi xavfsizlik tahdidlari
3. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar.
4. Korxonalarning tashqi va ichki, sub'ektiv va ob'ektiv xavflari va tahdidlari
5. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining funktsional tarkibiy qismlari.

2 mavzu bo'yicha.

1. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning asosiy yo'nalishlari va usullari.
2. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashni tashkil etish bosqichlari.
3. Korxona (tashkilot) iqtisodiy xavfsizligining asosiy chegaralari.
4. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi strategiyalari tushunchasi va turlari.

3 mavzu bo'yicha.

1. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining texnik va texnologik tarkibiy qismining mohiyati
2. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining texnik va texnologik tarkibiy qismi holatining asosiy ko'rsatkichlari
3. Texnik va texnologik komponentning xususiy funktsional mezonlari.
4. Korxonaning texnik va texnologik xavfsizligini ta'minlash usullari.

4 mavzu bo'yicha.

1. Axborot va axborot xavfsizligi kontsepsiyasi
2. Biznesning axborot xavfsizligini ta'minlash yo'nalishlari
3. Axborotni himoya qilish maqsadlari
4. Axborot xavfsizligiga tahdidlar va xatarlar
5. Axborot xavfsizligining tashkiliy jihatlari.

5 mavzu bo'yicha.

1. Davlatning moliyaviy xavfsizligining mohiyati
2. Korxonaning moliyaviy xavfsizligining mohiyati
3. Moliyaviy xavfsizlik va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash
4. Moliyaviy xavfsizlikka ichki va tashqi tahdidlar.

6 mavzu bo'yicha.

1. Moliyaviy xavfsizlik ko'rsatkichlarini keltiring:
 - * To'lov qobiliyati ko'rsatkichlari
 - * Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari
 - * Ishbilarmonlik faoliyati ko'rsatkichlari
 - * Rentabellik ko'rsatkichlari
2. Aktivlarning likvidlik ko'rsatkichlarini keltiring:
 - * Tez (oraliq) likvidlik koeffitsienti

* Joriy koeffitsient

* Mutlaq likvidlik koeffitsienti.

7 mavzu bo'yicha.

1. Zamonaviy korxonaning intellektual salohiyatining mohiyati
2. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining kadrlar komponenti.
3. Korxonaning intellektual va kadrlar xavfsizligiga tashqi va ichki tahdidlar
4. Kadrlar xavfsizligi mexanizmining samarali ishlashini ta'minlash va uni mustahkamlash.

8 mavzu bo'yicha.

1. Iqtisodiy ko'rsatkichlarning mohiyati, ularning roli va ahamiyati
2. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining intellektual va kadrlar tarkibiy qismining holati ko'rsatkichlari
3. Korxonaning kadrlar xavfsizligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar
4. Chegaralarni engib o'tish
5. Intellektual mulk ob'ektlari
6. Korxonaning kadrlar xavfsizligini baholashning indikator usulining mohiyati
7. Ko'rsatkichlarning chegaralari
8. Korxonaning kadrlar xavfsizligi chegaralarini aniqlash usullari
9. Kadrlar xavfsizligi chegaralarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillar
10. Kadrlar xavfsizligi ko'rsatkichlarining chegara qiymatlarini aniqlash algoritmi
11. Kadrlar xavfsizligining asosiy ko'rsatkichlari va tavsiya etilgan chegaralar.

9 mavzu bo'yicha.

1. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining ekologik tarkibiy qismining mohiyati
2. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining ekologik tarkibiy qismini ta'minlash usullari
3. Korxonaning ekologik xavfsizligining asosiy ko'rsatkichlari
4. Ekologik ekspertiza va uning tamoyillari
5. Korxonaning ekologik menejmenti
6. Korxonaning ekologik auditi (ekoaudit).

10 mavzu bo'yicha.

1. Korxonaning ekologik xavfsizligini baholash
2. Korxonaning atrof-muhitga ta'sirini miqdoriy baholash
3. Korxonaning ekologik samaradorligi
4. Moliyaviy va ekologik parametrlar
5. Ishlab chiqarish tizimining ekologik xavfsizligi
6. Kompaniyaning boshqarishning ekologik samaradorligi
7. Atrof-muhitga ta'sir etuvchi omillar va atrof-muhit holatini baholash ko'rsatkichlari.

11 mavzu bo'yicha.

1. Himoyaga muhtoj korxona ob'ektlari

2. Tijorat sirlarini himoya qilishni tashkil etish.
3. Korxonani muhofaza qilishning maqsad va vazifalari
4. Korxona xavfsizlik xizmati
5. Xavfsizlik tuzilishi
6. Xavfsizlik xususiyatlari.

12 mavzu bo'yicha.

1. Davlatning iqtisodiy xavfsizligi.
2. Milliy iqtisodiy xavfsizlik
3. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha jahon amaliyotining qiyosiy tahlili
4. Rossiya Federatsiyasida iqtisodiy xavfsizlik
5. O 'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligi.

Testlar
Nazorat sinovlari (1-modul)

1. Xaker -

1. Bu kognitiv maqsadlar uchun Intranetni buzadigan shahs;
2. Bu sodda va ochko'zlarni aldash umidida o'z xabarlarini yuboradigan firibgar;
3. Bu tizimni buzish maqsadida o'rganadigan va ma'lumotni o'g'irlash va dasturiy ta'minotni buzadigan viruslarni yozishda o'zining jinoiy tendentsiyalarini amalga oshiradigan shaxs;
4. Shunday qilib, 19-asrda ular yomon golfchi, havaskorni chaqirishdi;
5. Bu firibgarlar, ular ishonchli tarmoq foydalanuvchilaridan maxfiy ma'lumotlarni aldashadi.

2. Fraker –

1. Bu kognitiv maqsadlar uchun Intranetni buzadigan shahs ;
2. Bu sodda va ochko'zlarni aldash umidida o'z xabarlarini yuboradigan firibgar;
3. Bu tizimni buzish maqsadida o'rganadigan va ma'lumotni o'g'irlash va dasturiy ta'minotni buzadigan viruslarni yozishda o'zining jinoiy tendentsiyalarini amalga oshiradigan shaxs;
4. Shunday qilib, 19-asrda ular yomon golfchilarni, havaskorlarni chaqirishdi;
5. Bu firibgarlar, ular ishonchli tarmoq foydalanuvchilaridan maxfiy ma'lumotlarni aldashadi.

3. Fisher –

1. Bu kognitiv maqsadlar uchun Intranetni buzadigan shahs;

2. Bu sodda va ochko'zlarni aldash umidida o'z xabarlarini yuboradigan firibgar;
3. Bu tizimni buzish maqsadida o'rganadigan va ma'lumotni o'g'irlash va dasturiy ta'minotni buzadigan viruslarni yozishda o'zining jinoiy tendentsiyalarini amalga oshiradigan shaxs;
4. Shunday qilib, 19-asrda ular yomon golfchilarni, havaskorlarni chaqirishdi;
5. Bu firibgarlar, ular ishonchli tarmoq foydalanuvchilaridan maxfiy ma'lumotlarni aldashadi.

4. Skamer -

1. Bu kognitiv maqsadlar uchun Intranetni buzadigan shahs;
2. Bu sodda va ochko'zlarni aldash umidida o'z xabarlarini yuboradigan firibgar;
3. Bu tizimni buzish maqsadida o'rganadigan va ma'lumotni o'g'irlash va dasturiy ta'minotni buzadigan viruslarni yozishda o'zining jinoiy tendentsiyalarini amalga oshiradigan shaxs;
4. Shunday qilib, 19-asrda ular yomon golfchilarni, havaskorlarni chaqirishdi;
5. Bu firibgarlar, ular ishonchli tarmoq foydalanuvchilaridan maxfiy ma'lumotlarni aldashadi.

5. Moliyaviy xavfsizlik bu:

- A) moliya tizimining samarali ishlashi;
- B) mamlakatning moliyaviy-iqtisodiy mexanizmining barcha elementlarining xavfsiz ishlashini ta'minlash;
- C) milliy valyutaning barqaror kursi.

6. Iqtisodiy xavfsizlikning ichki tahdidlariga quyidagilar kiradi:

- A) iqtisodiyotning tarkibiy o'zgarishlari;
- B) demografik o'zgarishlar va bandlik muammolari;
- C) yuqori tashqi qarz;

7. Davlat iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi:

- A) milliy xavfsizlik strategiyasining ajralmas qismi;
- B) davlatning iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishi;
- C) davlat milliy xavfsizlik strategiyasida ustunlik qiladi.

8. Shaxs, jamiyat va davlatning progressiv rivojlanishining mavjudligi va imkoniyatlarini ishonchli ta'minlaydigan ehtiyojlar qondirilishi to'plami:

- A) xavfsizlik;
- B) hayotiy manfaatlar;
- C) iqtisodiy xavfsizlik sub'ektlari.

9. Quyidagilardan qaysi biri kapitalni "oqish" usuli emas:

- A) Shuttle savdosi;
- B) "havo importi";
- B) import qilinadigan tovarlarning kontrakt narxlarini haqiqiy narxlarga nisbatan oshirib yuborish;
- C) eksport tovarlari uchun kontrakt narxlarini haqiqiy narxlarga nisbatan oshirib yuborish.

10. Bozor islohotlari davrida davlat iqtisodiyotining qaysi sohalarining ko'payishi parazitar-spekulyativ xususiyatga ega edi:

- A) tashqi savdo;

- B) energiya;
- C) qazib olish;
- D) kredit va moliyaviy.

11. Ishlab chiqarish va ilmiy-texnik salohiyatni doimiy ravishda oshirish, bu kimning manfati:

- A) jamiyatlar;
- B) davlatlar;
- C) shaxslar.

12. Mamlakat tashqi siyosatida proteksionizmning kuchayishi:

- A) iqtisodiy notinchlikning oldini olish zarurligi to'g'risida;
- B) mamlakatning o'z resurslari hisobidan to'liq o'z-o'zini ta'minlashi to'g'risida;
- C) importning keskin o'sishi alohida tovarlarning milliy ishlab chiqarilishiga tahdid solayotgani to'g'risida.

13. Xorijiy davlatlarning har qanday usul bilan yuqori texnologiyali tovarlar va zamonaviy xizmatlarni sotuvchilarini jahon bozorlaridan olib tashlashga urinishlari:

- A) barcha mamlakatlar tomonidan qo'llaniladigan normal tashqi iqtisodiy faoliyat amaliyoti;
- B) davlatning tashqi iqtisodiy manfaatlariga tashqi tahdid;
- C) davlatning tashqi iqtisodiy manfaatlariga ichki tahdid.

14. Iqtisodiy xavfsizlik-bu tizimning qobiliyati:

- A) salbiy tashqi ta'sirlarga nisbatan barqarorlikni saqlash;
- B) salbiy ichki ta'sirlarga nisbatan barqarorlikni saqlash;
- C) o'zgarmay qolish, ya'ni tohtamaslik va rivojlanmaslik.

15. Rossiya iqtisodiyoti tuzilmasining deformatsiyasi quyidagilarga bog'liq:

- A) iqtisodiyotning yoqilg'i-xomashyo yo'nalishini kuchaytirish;
- B) ko'pgina mahalliy korxonalar mahsulotlarining yuqori raqobatbardoshligi;
- C) Rossiyaning tashqi qarzining o'sishi va davlat byudjetining uni to'lash xarajatlarining ko'payishi.

16. Rossiya Federatsiyasida xususiylashtirishning salbiy oqibatlari quyidagilardan iborat:

- A) nodavlat korxonalar sonining ko'payishi;
- B) mahalliy korxonalarning katta qismi ustidan nazoratni chet elliklarga o'tkazish;
- C) tovar taklifining o'sishi.

17. Eksport nazorati tizimining harakatlari yo'naltirilgan:

- A) ommaviy qirg'in qurolini olib chiqishga yo'l qo'ymaslik uchun;
- B) xalq iste'mol tovarlari olib chiqilishiga yo'l qo'ymaslik uchun;
- C) ayrim turdagi xomashyo, materiallar olib chiqilishiga yo'l qo'ymaslik uchun.

18. Tashqi iqtisodiy sohadagi iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlarga quyidagilar kiradi:

- A) aktsiz to'lanadigan tovarlarni noqonuniy olib chiqish;
- B) iqtisodiyotni dollarlashtirish;

C) eksportning o'sishi.

19. Energiya xavfsizligiga ichki tahdidlarga quyidagilar kiradi:

- A) ba'zi energiya tarmoqlarini mamlakat hududidan o'tishi;
- B) kapital qo'yilmalar taqchilligi;
- C) yoqilg'i-energetika kompleksi korxonalarining ekologiya va ijtimoiy sohaga salbiy ta'sirini zaiflashtirish.

20. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarini tovarlar va xizmatlarning jahon bozorlarida birlashtirish va ularning ushbu bozorlardagi rolini bosqichma-bosqich oshirish:

- A) tashqi iqtisodiy xavfsizlikning hayotiy manfati;
- B) tashqi iqtisodiy xavfsizlikka potentsial ichki tahdid;
- C) tashqi iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash mezoni.

21. Chet elga "oqish" kanallariga eng yangi texnologiyalari va tadqiqot natijalari to'g'risidagi ma'lumotlar kiradi:

- A) nashrlarning noto'g'riligi;
- B) xorijiy nodavlat tashkilotlar tomonidan istiqbolli ilmiy jamoalar va alohida olimlarga grantlar berish;
- C) xorijiy moliyaviy sanoat guruhlar tomonidan ko'plab korxonalarining ilmiy-ishlab chiqarish bazasi ustidan nazorat;
- D) yuqorida aytilganlarning barchasi.

22. Milliy xavfsizligiga tahdidlarning asosiy sababi bu sohadagi inqiroz holatidir:

- A) harbiy;
- B) iqtisodiy;

- C) energiya;
- D) ekologik.

23. Iqtisodiy xavfsizlik bu:

- A) iqtisodiy jarayonlarning davlat darajasida barqarorligi, samarali boshqaruvi ta'minlanadigan, davlatning iqtisodiy manfaatlarini xalqaro darajada himoya qiladigan iqtisodiyotning holati;
- B) ustuvor tarmoqlarning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlaydigan, aholining ayrim ijtimoiy qatlamlari ehtiyojlarini etarli darajada qondiradigan iqtisodiyotning holati;
- C) barqaror iqtisodiy o'sish, ijtimoiy ehtiyojlarni etarli darajada qondirish, samarali boshqarish, milliy va xalqaro miqyosda iqtisodiy manfaatlarni himoya qilish ta'minlanadigan iqtisodiyotning holati;
- D) mudofaa mavjudligining etarli darajasini, mumkin bo'lgan tashqi va ichki tahdidlar va ta'sirlarga nisbatan uning harbiy manfaatlarining daxlsizligi va mustaqilligini ta'minlaydigan iqtisodiyotning holati.

24. Iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soladigan ichki omillarga quyidagilar kiradi:

- A) eksportning xom ashyo yo'nalishi;
- B) iqtisodiyotning past raqobatbardoshligi;
- C) importga bog'liqlikni kuchaytirish;
- D) tashqi investitsiyalarga bog'liqlikni kuchaytirish.

25. Davlatning iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha birinchi qadami:

- A) iqtisodiy xavfsizlik parametrlari va mezonlarini ishlab chiqish;
- B) iqtisodiy xavfsizlik kontseptsiyasini ishlab chiqish;
- C) iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlarni belgilovchi omillarni monitoring qilish;

D) iqtisodiy xavfsizlik chegaralarini ishlab chiqish.

26. Dali Kobba Indeksi:

- A) barqaror iqtisodiy farovonlik indeksi, uni hisoblashda atrof-muhitni oqilona boshqarish bilan bog'liq ekologik xarajatlar uchun tuzatishlar kiritiladi;
- B) iqtisodiy rivojlanish darajasi va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash darajasining umumlashtiruvchi ko'rsatkichi;
- C) barqaror iqtisodiy o'sish indeksi;
- D) YIM darajasi va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash darajasining umumlashtiruvchi ko'rsatkichi.

27. "Iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasining mohiyatini ochib berish bilan bog'liq:

- A) xavfsizlik xavfini tushunish bilan;
- B) xavf manbalaridan kelib chiqadigan xavfsizlik xavfini tushunish bilan;
- C) xavf manbalarini tushunish bilan.

28. Iqtisodiy xavfsizlik quyidagi darajalarga bo'linadi:

- A) xalqaro, milliy, mahalliy va xususiy;
- B) global, mintaqaviy, firmalar va shaxslar;
- C) mamlakat ichida xalqaro, mintaqaviy yoki sanoat.

29. Xavfning mumkin bo'lgan salbiy oqibatlari hajmi va ko'lami bo'yicha quyidagilar bo'lishi mumkin:

- A) xalqaro, milliy, mahalliy;
- B) dunyo mintaqalari va xususiy ma'noda global va mintaqaviy;
- C) xalqaro, milliy, mahalliy va xususiy

30. Iqtisodiy xavfsizlik ob'ektlariga quyidagilar kiradi: davlat, uning iqtisodiy tizimi va uning barcha tabiiy boyliklari, institutlari, muassasalari, firmalari va shaxsiyati bo'lgan jamiyat. Bu to'g'rimi?

A) ha;

B) yo'q.

31. Iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi shaxs, jamiyat va davlatning hayotiy iqtisodiy manfaatlariga xavf tug'diradigan sharoitlar va omillar to'plami sifatida iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlarni tavsiflashni o'z ichiga oladimi?

A) ha, shu jumladan ichki va tashqi tahdidlar:

B) ha, shu jumladan faqat ichki tahdidlar:

C) yo'q.

32. Banklar, birjalar, fondlar va sug'urta kompaniyalari ular iqtisodiy xavfsizlik sub'ektlarimi?

A) ha;

B) yo'q.

33. Hozirgi vaqtda ichki tahdidlar korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga eng katta xavf tug'diradimi?

A) ha;

B) yo'q.

34. Iqtisodiy sohada xorijiy davlat va davlatlararo maxsus xizmatlarning razvedka faoliyatini kuchaytirish va faollashtirish:

- A) tashqi tahdid;
- B) ichki tahdid.

35. Ob'ektiv salbiy ta'sirlar va sub'ektiv salbiy ta'sirlar o'rtasidagi farq nima?

- A) ob'ektiv salbiy ta'sirlar korxona yoki uning xodimlarining ishtirokisiz va irodasiga qo'shimcha ravishda yuzaga keladi va sub'ektiv salbiy ta'sirlar korxona yoki uning xodimlarining samarasiz ishlashi natijasida yuzaga keladi;
- B) ob'ektiv salbiy ta'sirlar majburiy holatlar natijasida yuzaga keladi va sub'ektiv salbiy ta'sirlar korxona rahbarlari va xodimlarining samarasiz ishlashi natijasida yuzaga keladi.

36. Iqtisodiy razvedka kompleksda va o'zaro bog'liqlikda maxsus kuchlar va vositalar yordamida yordam beradi:

- A) davlatning tashqi iqtisodiy kursi;
- B) korxonalarning tijorat faoliyati;
- C) davlatning tashqi iqtisodiy kursi va korxonalarning tijorat faoliyati.

Nazorat sinovlari (2-modul)

1. Xavfsizlik:

- 1.1. Xatarlarni minimallashtirish
- 1.2. Tahdidlardan himoya qilish
- 1.3. Zararni qoplash

2. Tahdid-bu:

2.1. Zarar ehtimoli

2.2. Xavf

2.3. Noqulay omillar to'plami

3. Maxfiylik bu:

3.1. Tijorat sirlarini himoya qilish sharti

3.2. Tijorat sirining namoyon bo'lish shakli

3.3. Axborotning maxfiyligi

4. Tijorat siri bu:

4.1. Bozor qiymati

4.2. Bo'lgan ma'lumotlar. Tijorat tashkilotining maxfiy ma'lumotlari

4.3. Tijorat tashkilotining himoyalangan qimmatli ma'lumotlari

5. Intellektual mulk bu:

5.1. Tashkilotning nomoddiy aktivlari

5.2.. Shaxsning intellektual faoliyat natijalariga mutlaq huquqi

5.3.. Patentlar va mualliflik huquqlari

6. Tijorat sirlarini himoya qilish xarajatlarining maqbul miqdori

6.1. Ishlab chiqarish tannarxiga 5%

6.2. 15%

6.3. 25%

7. Mutlaq likvidlik koeffitsientining ruxsat etilgan qiymatlari

7.1. 0.1-0.2

7.2. 0.2-0.5

7.3. 0.5-0.7

8. Xavf darajasi texnikalar yordamida baholanadi

8.1. SWOT tahlili

8.2. Sherrington

8.3. Lorents

9. Iqtisodiy faoliyat buzilganligi to'g'risida dalillarni to'plash uchun quyidagi usullardan foydalaniladi:

9.1. AHDD

9.1. Taftish

9.3. Ekspertiza

10. Intellektual soxtalashtirish bilan:

10.1. Haqiqiy hujjatga o'zgartirishlar kiritiladi

10.2. Haqiqiy hujjatda ma'lumotlar haqiqiyga mos kelmaydi

10.3. Hujjat yangisiga almashtirildi

11. Ochiq tashkilotlarda ishga yollashda shaxsiy ma'lumotlarni tekshirish:

11.1. Xodimning rozilgisiz amalga oshiriladi

11.2. Xodimning yozma roziligi bilan amalga oshiriladi

11.3. Ichki ishlar vazirligi organlarining ko'rsatmasi bo'yicha amalga oshiriladi

12. Firibgarlik uchburchagi:

12.1. Firibgarlik sub'ektlarining xususiyatlari

12.2. Firibgarlik belgilari ro'yxati

12.3. Firibgarlik shartlarini baholash

13. Mehnat munosabatlaridagi til biriktirish quyidagicha baholanadi:

13.1. Jinoiy jazolanadigan munosabatlar shakli

13.2. Deviant munosabatlarning shakli

13.3. Qiynoq munosabatlarining shakli

14. Boshqa odamlarning xatti-harakatlariga ta'sir qilish huquqi quyidagicha belgilanadi:

14.1. Mas'uliyat

14.2. Quvvat

14.3. Vakolatlar

15. Jamoadagi norasmiy munosabatlarning tabiati aniqlanadi:

15.1. Rahbar

15.2. Ishchilar

15.3. Kasaba uyushmasi

16. Ijtimoiy innovatsiyalarni boshqarish quyidagilarga qaratilgan:

16.1. Ish haqini o'zgartirish

16.2. Xodimlarning malakasini o'zgartirish

16.3. Jamoadagi munosabatlarning o'zgarishi

17. Oqim koeffitsientining optimal qiymati:

17.1. 2%

17.2. 5%

17.3. 10%

18. Ishdan bo'shatish to'g'risidagi ariza quyidagilar vaktda taqdim etiladi:

18.1. 2 oy.

18.2. 2 hafta

18.3. 1 oy.

19. Mehnat daftarchasiga yozish amalga oshiriladi:

19.1. Ishga qabul qilinganda darhol

19.2. 1 hafta ichida

19.3. Sinov muddati tugagandan so'ng

20. Xodimga ta'sir qilish chorasi sifatida jarima:

20.1. Mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlarida ruxsat etilgan

20.2. Taqiqlangan

20.3. Mehnat shartnomasi shartlari bilan belgilanadi.

21. Intellektual mulk

21.1. Bilim, ko'nikma, ko'nikmalar

21.2. Shaxsning intellektual faoliyati natijalari

21.3. Nomoddiy aktivlar.

22. Maxfiylik

22.1. Sir

22.2. Sirni ifodalash shakli

23.3. Hujjatga kirish paneli

23. Firibgarlik

23.1. Noqonuniy xatti-harakatlar

23.2. Firibgarlik yo'li bilan mulkka egalik qilish

23.3. Ishonchni suiiste'mol qilish

24. Moddiy aktivlarni himoya qilishning tashkiliy choralari

24.1. Sudda himoya

24.2. Buxgalteriya hisobi va xavfsizlik

24.3. Moddiy sanksiyalar

25. Axborot xavfsizligi

25.1. Axborotni himoya qilish

25.2. Axborotni himoya qilishni ta'minlaydigan holat

25.3. Axborot xatarlarini minimallashtirish

26. Iqtisodiy xavfsizlik mezonlari

26.1. Qiymatlar

26.2. Shartlar

26.3. Asoslar

27. Mulk huquqlari

27.1. Mulkka egalik qilish shartlarini aniqlang

27.2. Ular mulk huquqining elementi

27.3. Mulkni tasarruf etish shartlarini aniqlang

28. Aksiyadorlarning mulkiy manfaatlarini himoya qilish chora-tadbirlari

28.1. Rahbarning buyrug'i bilan

28.2. Aksiyadorlik jamiyati ustavi

28.3. Direktorlar kengashi qarori bilan

29. Korxonaning moliyaviy barqarorligi aniqlanadi

29.1. O'z mablag'larining qiymati

29.2. Balans valyutasidagi qarz kapitalining ulushi

29.3. Korxonaning to'lov qobiliyati

30. Moddiy qalbakilashtirish

30.1. Hujjatni almashtirish

30.2. Hujjatdagi ma'lumotlarni o'chirish

30.3. Hujjatni olib qo'yish

31. Intellektual qalbakilashtirish

31.1. Hujjat mazmunining hujjat shakliga mos kelmasligi

31.2. Hujjat mazmunining

31.3. Faktga mos kelmasligi.Hujjat shakli uning mazmuniga mos kelmasligi

32. Tijorat sirini tashkil etuvchi ma'lumotlar ro'yxati

32.1. Hukumati tomonidan tasdiqlangan

32.2. Korxona rahbari tomonidan tasdiqlangan

32.3. Tijorat sirlarini oshkor qilmaslik to'g'risidagi shartnomada keltirilgan

33. Tijorat sirini o'z ichiga olgan hujjatlar grifga ega

33.1. Yashirin

33.2. Maxfiy

33.3. Rasmiy foydalanish uchun

34. Shaxsiy ma'lumotlar

34.1. Shaxsiyat haqida ma'lumot

34.2. Shaxsni aniqlashga imkon beradigan ma'lumotlar

34.3. Pasport ma'lumotlari

35. Shaxsiy ma'lumotlarni tekshirish

35.1. Xodimning roziligi bilan amalga oshiriladi

35.2. Xodimning roziligini talab qilmaydi

35.3. Majburiy tartibda amalga oshiriladi

36. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash xarajatlarining maqbul darajasi (tannarxda%)

36.1. 5%

36.2. 15%

36.3. 25%

37. Maxfiylik muhri

37.1. Shart

37.2. Belgisi

37.3. Ko'rsatkich

38. Xatarlarni boshqarish bu:

38.1. Xavfdan qochish

38.2. Xavfni minimallashtirish

38.3. Xavfni qabul qilish

39. Firibgarlik belgilari mavjudligini ko'rsatadi

39.1. Jinoiy vaziyat

39.2. Firibgarlik uchburchagi

39.3. Zarar

40. Dosye bu

40.1. Xodimning anketasi

40.2. Ma'lumotlar bazasi

40.3. Shaxsiy ish

Referatlar mavzulari

1. Iqtisodiy xavfsizlik: mohiyati, xavfsizlik turlari, ularning xususiyatlari.
2. Iqtisodiyotning soyali sektori: mavjudlik sabablari va baholash usullari.
3. Davlat qarzi: tasnifi, ruxsat etilgan o'lchamlari va uning mamlakat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashdagi roli.
4. Moliyaviy xavfsizlik: mohiyati, baholash ko'rsatkichlari.
5. Bank xavfsizligi: mohiyati, baholash ko'rsatkichlari.
6. Rossiya Federatsiyasining iqtisodiy xavfsizligi tushunchasi.
7. Soliq xavfsizligi: mohiyati, baholash ko'rsatkichlari.
8. Mamlakat milliy xavfsizlik tizimidagi iqtisodiy xavfsizlik.
9. Mamlakat xavfsizligi: iqtisodiy xavfsizlikning mohiyati va o'rni.
10. Rossiya Federatsiyasining iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi.
11. Iqtisodiy xavfsizlik: xarakteristikasi va uning tasnifi.
12. Soliq xavfsizligi: federal davlatda tushuncha, baholash mezonlari.
13. Rossiya Federatsiyasidagi soya iqtisodiyoti va uning mamlakatning iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri.
14. Iqtisodiy xavfsizlik mamlakat milliy xavfsizligining elementi sifatida.
15. Mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi darajasini baholash.
16. Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi darajasini hisoblash usullari.
17. Viloyat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning asosiy yo'nalishlari.
18. Iqtisodiy xavfsizlik tizimni boshqarishning tashkiliy va iqtisodiy xususiyatlari.
19. Iqtisodiy xavfsizlikni taminlash usullari.

20. Ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning iqtisodiy xavfsizligini baholashning zamonaviy metodologiyasini shakllantirish.
21. Ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning iqtisodiy xavfsizligini boshqarish mexanizmi.
22. Iqtisodiy mexanizmni shakllantirishning ob'ektiv shartlari
23. Ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning xavfsizligi.
24. Soliqlar mamlakatning iqtisodiy qudratining moddiy asosi sifatida (rasmiy statistika misollaridan foydalangan holda)
25. Mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi mexanizmini yaratish zarurligini nazariy asoslash.
26. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha xorijiy tajriba (ayrim mamlakatlar tajribasi: AQSh, Frantsiya, Yaponiya, Germaniya, Buyuk Britaniya va boshqalar) (davlat, mintaqa, firma, uy xo'jaligi va boshqalar).
27. Iqtisodiy xavfsizlikning turli darajalari (davlat, mintaqa, sanoat, tashkilot, shaxs) mezonlari va ko'rsatkichlarini asoslash.
28. Iqtisodiy xavfsizlik tizimlari (jahon hamjamiyati, davlatlar, mintaqa, tashkilotlar, shaxslar).
29. Iqtisodiy xavfsizlik turlari (moliyaviy, ishlab chiqarish, tijorat, bank, axborot, investitsiya, innovatsion, kadrlar, oziq-ovqat, energetika, xom ashyo, transport, ilmiy-texnik va boshqalar).
30. Soya iqtisodiyoti davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid sifatida.
31. Soya iqtisodiyoti (davlat, mintaqa) darajasini baholash usullari.
32. Iqtisodiy xavfsizlikka (davlat, mintaqa, tashkilot) xavf va tahdidlarni tashxislash metodikasi.
33. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi (davlat, mintaqa, tashkilot).

34. Mahsulotlarning raqobatbardoshligi va uning mamlakat xavfsizligiga iqtisodiy ta'siri.
35. Energiya xavfsizligi mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash sharti sifatida.
36. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash.
37. Iqtisodiy xavfsizlik tizimining institutsional asoslari.
38. Transport xavfsizligi iqtisodiy ta'minlash sharti sifatida
39. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda narx omili
40. Mamlakatning innovatsiyasi va iqtisodiy xavfsizligi
41. Kompaniyaning iqtisodiy xavfsizligi: muammolar va istiqbollar
42. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda rivojlangan mamlakatlarning tajribasi
43. Davlatning iqtisodiy xavfsizligi tizimni boshqarishning tashkiliy va iqtisodiy xususiyatlari.
44. Soliq nazorati va uning mamlakatning iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri
45. Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha xorijiy tajriba (ayrim mamlakatlar tajribasi: AQSh, Frantsiya, Yaponiya, Germaniya, Buyuk Britaniya va boshqalar)
46. Soya iqtisodiyoti davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid sifatida
47. Soya iqtisodiyoti davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid sifatida
48. Davlatning moliyaviy xavfsizligi nazariyasi va metodologiyasi.
49. Uy xo'jaliklarining moliyaviy xavfsizligi asoslari.
50. Moliya bozorlaridagi xususiy va professional bo'lmagan investorlarning moliyaviy xavfsizligi.

51. To'lov va pul tizimlarining xavfsizligi davlatning moliyaviy xavfsizligining bir qismi sifatida.
52. Davlatning moliyaviy xavfsizligi sohasida davlat tomonidan tartibga solish usullari.
53. Tijorat bankida kredit risklarini boshqarish tizimi.
54. Tijorat bankida xatarlarni boshqarishda ichki nazorat xizmatining roli.
55. Davlatning iqtisodiy siyosati.
56. Evropa Ittifoqining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash tajribasi.
57. Global oziq-ovqat xavfsizligini shakllantirish.
58. Mintaqaviy darajada oziq-ovqat xavfsizligi kontseptsiyasini amalga oshirish xususiyatlari.
59. Mamlakat oziq-ovqat xavfsizligi: O'zbekiston Respublikasida baholash xususiyatlari.
60. O 'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligi

Mustaqil ishlar uchun nazorat savollari

1. Asosiy tushunchalarni aniqlang. Ekologik xavfsizlik. Ekologik xavflar. Sertifikatlash. Ekologik kapital qo'yilmalar. Xavf. Standartlashtirish. Oziq-ovqat xavfsizligi. Ekologiyani davlat tomonidan tartibga solish.
2. Korxona (tashkilot) ning iqtisodiy xavfsizligi chegaralarini aniqlang.
3. Davlat investitsiya faoliyatini tartibga solishi kerakmi?
4. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining axborot tarkibiy qismi holatining ko'rsatkichlari qanday?
5. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining axborot tarkibiy qismini ta'minlashning qanday usullarini bilasiz?
6. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining moliyaviy tarkibiy qismining mohiyati nimada.
7. Investitsiya xavfini hisoblash usullari qanday?
8. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining texnik va texnologik tarkibiy qismi holatining asosiy ko'rsatkichlari qanday?
9. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning asosiy yo'nalishlari va usullari qanday?
10. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning asosiy tashkilotlari qanday?
11. Korxona qachon tashqi kreditga murojaat qiladi? Uning rentabellik chegaralari qayerda?
12. Kompyuter texnikasini himoya qilish mumkinmi?
13. Korxonaning moliyaviy xatarlarini nomlang va tavsiflang.
14. Bankrotlik instituti (bankrotlik) keng qamrovli huquq instituti degan qoidani asoslang.
15. Xodimlarning moddiy javobgarligini tashkil etish.

16. Ekologik komponentning asosiy mohiyati.
17. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining moliyaviy tarkibiy qismi holatining asosiy ko'rsatkichlari.
18. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining ekologik tarkibiy qismining asosiy ko'rsatkichlari.
19. Kadrlar xavfi tushunchasi, tasnifi, xususiyatlari.
20. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ichki va tashqi tahdidlarning mazmunini ochib berasizmi?
21. Xodimlarni yollash va targ'ib qilish xavfi.
22. Xavfsizlik xizmatlari tuzilmalarini yaratish va tashkil etish.
23. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining intellektual va kadrlar tarkibiy qismini ta'minlash usullari.
24. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining siyosiy va huquqiy tarkibiy qismini ta'minlash usullari.
25. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining siyosiy va huquqiy tarkibiy qismining mohiyati.
26. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash uchun nimani bilishingiz kerak?
27. Axborotni huquqiy himoya qilish nimani anglatadi?
28. Majburiy to'lovlar nima?
29. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining texnik va texnologik komponenti nima?
30. MA mamlakatlari uchun suv tanqisligi xavfi

Mustaqil ishlar uchun topshiriqlar (keyslar)

1 vazifa. Tashkilot davlat sirini tashkil etuvchi ma'lumotlar va tijorat siri bo'lgan ma'lumotlar bilan ishlaydi. Davlat va tijorat sirlarining qiyosiy tavsifini bering. Ham davlat, ham tijorat sirlarini himoya qilish bo'yicha tadbirlarni taklif eting.

2 vazifa. Ko'pgina rus texnologiyalari chet el texnologiyalari bilan almashtirildi. Rossiya korxonalari tomonidan innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan moliyaviy mablag'larning ulushi 5% dan oshmaydi, bu sanoati rivojlangan mamlakatlarga qaraganda 10-15 baravar past. Fuqarolik ilmini talab qiladigan mahsulotlarning global savdo hajmidagi Rossiya hajmi atigi 0,3% ga baholanmoqda. Shunday qilib, masalan, XXRda bu ko'rsatkich 6% ni tashkil qiladi. Bu nima bilan bog'liqligini va bu korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga qanday ta'sir qilishini tushuntiring?

3 vazifa. Nima uchun kompyuter jinoyatini ochish ko'pincha baxtsiz hodisa bilan bog'liq? Masalan, bir marta bir nechta neft kompaniyalariga xizmat ko'rsatgan hisoblash markazining xodimi, mijozlardan biri yozib olish indikatori yonishidan oldin har doim o'qish indikatori uzoq vaqt yonib turishini payqadi. Tergov shuni ko'rsatdiki, bu kishi sanoat josusligi bilan shug'ullangan va kompaniya ma'lumotlarini raqobatdosh kompaniyalarga sotgan.

4 vazifa. Kuzatuvchilarning ta'kidlashicha, ilmiy-texnikaviy rivojlanish va ko'plab sanoat innovatsiyalarining kirib kelishi bilan axloqiy jihatdan to'g'ri harakatlar va axloqiy jihatdan to'g'ri hayot haqidagi oldingi g'oyalarning chegaralari tobora ko'proq buziladi. Siz bunga qo'shilasizmi?

5 vazifa. Kompaniyaning egasi tomonidan tayinlangan moliyaviy menejeri mulkni boshqarish nuqtai nazaridan samarasiz. Menejerning taxminiy ko'rsatkichlarini aytib bering. Vaziyatni nazorat ostiga olishga imkon beradigan tadbirlarni tuzing. Ularning samaradorligini baholang.

6 vazifa. Xavfsizlik chilangar asboblari ishchilari tomonidan o'g'irlik holatlarini qayd etdi. Do'kon rahbariyati o'g'irlik holatlarini tasdiqlamaydi. Vaziyatning sabablarini aniqlang. Vaziyat diagnostikasining taxminiy ko'rsatkichlarini shakllantirish. Vaziyatni takrorlash ehtimolini istisno qiladigan tadbirlarni ishlab chiqing.

7 vazifa. "Qarzdor ham, kreditor ham bo'lmang", deb maslahat berdi polonius o'g'liga Uilyam Shekspir pyesasida. Agar siz korxona rahbari bo'lganingizda, ushbu maslahatga amal qilgan bo'larmidingiz?

8 vazifa. Kompaniyaning egasi tomonidan tayinlangan moliyaviy menejeri mulkni boshqarish nuqtai nazaridan samarasiz. Menejerning taxminiy ko'rsatkichlarini aytib bering. Vaziyatni nazorat ostiga olishga imkon beradigan tadbirlarni tuzing. Ularning samaradorligini baholang.

9 vazifa. Xavfsizlik chilangar asboblari ishchilari tomonidan o'g'irlik holatlarini qayd etdi. Do'kon rahbariyati o'g'irlik holatlarini tasdiqlamaydi. Vaziyatning sabablarini aniqlang.

Vaziyat diagnostikasining taxminiy ko'rsatkichlarini shakllantirish. Vaziyatni takrorlash ehtimolini istisno qiladigan tadbirlarni ishlab chiqing.

10 vazifa. Xodim ishga kechikishi munosabati bilan rahbarning so'zlariga qo'pol munosabatda bo'ldi. Guvohlar yo'q edi. Sabablarni aytib, vaziyatni baholang. Rahbarning harakat taktikasini taklif eting. Bunday holatlarning takrorlanishini istisno qiladigan tadbirlarni shakllantirish.

11 vazifa. Siz xodimlarni boshqarish xizmatining rahbarisiz va korxonaning iqtisodiy xavfsizligi dasturini ishlab chiqish bo'yicha komissiyaga kiritilgansiz. Mumkin bo'lgan kadrlar xavfini aniqlang. Ushbu xavflarning ehtimolini baholang. Kadrlar xavfini kamaytirish uchun tadbirlarni ishlab chiqing.

12 vazifa. Rivojlanish strategiyasini amalga oshiradigan kompaniya rahbariyati sizga-kadrlar bo'limi boshlig'iga-kadrlar xavfini minimallashtirish vazifasini qo'ydi. Kadrlar xavfini shakllantirish. Kadrlar xavfini bashorat qilish imkoniyatini ta'minlaydigan ko'rsatkichlar va usullarni taklif eting.

13 vazifa. Korxonada axborot texnologiyalaridan keng foydalaniladi. Axborot xavfsizligini ta'minlash uchun kadrlar xizmatiga tashkiliy chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqish taklif qilindi. Kontseptsyani shakllantirish. Asosiy vazifalarni aniqlang. Asosiy choralarni shakllantirish.

14 vazifa. Korxonada ekologik xavfsizlik dasturini ishlab chiqish uchun iloji boricha tahdidlar, xatarlar, zararlar to'g'risida to'liq ma'lumotga ega bo'lish kerak. Tahdid, xavf haqida ta'rif bering. Tahdid va xatarlarni baholashning asosiy usullarini aytib bering. Zararni baholash usulini keltiring.

15 vazifa. Suv omilining aholi salomatligiga ta'sirini hisobga olgan holda, suv bilan bog'liq yuqumli bo'lmagan kasallik quyidagi holatlarga bog'liq bo'lishi mumkinligi aniqlandi: - mikroelementlarning ko'payishi yoki kamayishi; - toksik va radioaktiv moddalarning mavjudligi; - ichimlik suvlarining kimyoviy tarkibi va jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari, immunobiologik reaktivlik, yurak-qon tomir tizimining holati o'rtasidagi bog'liqlik. Ushbu salbiy fikrlarni kamaytirish yoki umuman yo'q qilish uchun nima qilish kerak?

16 vazifa. Ko'pincha avariya sababi ko'plab ko'rsatmalarning u yoki bu qismini buzgan operatorning xatolari bilan bog'liq. Darhaqiqat, ko'rsatmalarning xatolari va ongli ravishda yo'qligi butun sanoat operatorlari ishida istisno emas, balki odatiy holga aylandi. Ushbu hodisaning sababi nima? Faqat operatorlarning ommaviy beparvoligi bormi? Masalan, Chernobil AESidagi avariya sabablarini tekshirishda asosiy aybdorlar orasida uskunadan foydalanish bo'yicha Yo'riqnomaning bir qator bandlarini buzgan operatorlar ham bor edi. Ammo ko'rsatmalarning hech birida bunday buzilishlar energiya blokining portlashiga olib kelishi mumkinligi haqida hech qanday ma'lumot yo'q edi. Bundan tashqari, stantsiyada qo'llaniladigan reaktorlarning xavfsizligi bo'yicha har qanday adabiyotlarda portlash printsiplal jihatdan mumkin emasligi ko'rsatilgan. Bu haqda qanday fikr bildirasiz?

Imtihon savollari

1. Xavfsizlik turlari
2. Tashqi xavf va davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar
3. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga tashqi tahdidlar
4. Ichki xavf va davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar
5. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ichki tahdidlar
6. Globallashuv: ijobiy va salbiy tomonlari
7. Rossiya Federatsiyasining iqtisodiy xavfsizligi bo'yicha davlat strategiyasi
8. Demografik xavfsizlik
9. Iqtisodiy xavfsizlikka ta'sir qiluvchi halokatli omillar
10. Investitsiya xavfsizligi va jamoaviy investitsiya institutlari
11. Innovatsiya va iqtisodiy xavfsizlik
12. Axborot xavfsizligi biznesning iqtisodiy xavfsizligining ajralmas qismi sifatida
13. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi xavfining manbalari
14. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini tasniflash va baholash
15. Iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlarning tasnifi
16. Raqobatbardoshlik va iqtisodiy xavfsizlik: belgilovchi omillar va nazariyalar
17. Korruptsiya iqtisodiy va milliy xavfsizlikka tahdid sifatida
18. Rossiya Federatsiyasining iqtisodiy xavfsizligi talablariga javob beradigan iqtisodiy holat mezonlari va parametrlari
19. Davlatning iqtisodiy xavfsizligi mezonlari va ko'rsatkichlari
20. Davlatning iqtisodiy xavfsizligi mezonlari
21. Madaniyat iqtisodiy xavfsizlik omili sifatida

22. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy siyosat choralari va mexanizmlari
23. Davlatning moliyaviy xavfsizligiga ehtiyoj. Moliyaviy xavfsizlik, uning mohiyati.
24. Korxona xavfsizlik ob'ektlari
25. Iqtisodiy xavfsizlik davlat strategiyasining ob'ektlari
26. Tadbirkorlik faoliyati xavfsizligini ta'minlashda xorijiy davlatlarning tajribasi
27. Davlat byudjeti xavfsizligini mustahkamlash bo'yicha asosiy chora-tadbirlar. Davlatning moliyaviy-pul tizimining xavfsizligi va uni ta'minlash choralari.
28. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga asosiy tahdidlar
29. Iqtisodiyotning ochiqligi: ochiqlik uchun potentsial tahdidlar
30. Davlatning milliy iqtisodiy xavfsizligi ko'rsatkichlari
31. Davlatning iqtisodiy xavfsizligi ko'rsatkichlari
32. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi
33. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tushunchasi
34. Davlat xavfsizligini ta'minlash tamoyillari
35. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tizimini tashkil etish tamoyillari
36. Moliyaviy xavfsizlik tizimi.
37. Davlatning moliyaviy xavfsizligini mustahkamlash choralari.
38. Iqtisodiy xavfsizlikning mazmuni
39. Ijtimoiy va demografik xavfsizlik: shaxs xavfsizligi. Ishsizlik.
40. Davlat xavfsizligi sub'ektlari
41. Korxona xavfsizligi sub'ektlari

42. Tashqi iqtisodiy xavfsizlikning mohiyati.
43. Soya iqtisodiyoti davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid sifatida
44. Tashqi iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlar.
45. Yashirin iqtisodiyotga Rossiyaning milliy manfaatlariga tahdidlar
46. Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini boshqarish
47. Xavfsizlik darajasi
48. Iqtisodiyotning globallashuv darajasi
49. Xavfsizlik xususiyatlari
50. Iqtisodiy xavfsizlik davlat strategiyasining maqsadlari

Adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar:

1. Бочаров В.П. Экономика и организация производства: учеб. пособие / под ред. Ю.И. Трещевского, Ю.В. Вертаковой, Л.П. Пидоймо ; рук. авт. кол. Ю.В. Вертакова. М.: ИНФРА-М, 2018. - 381 с.: Режим доступа: <http://znanium.com/catalog/product/814430>
2. Бухалков М.И. Производственный менеджмент: организация производства: Учебник / М.И. Бухалков. – 2-е изд. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2018. – 395 с. – Режим доступа: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=949884>
3. Кормишкина Л.А. Экономическая безопасность организации (предприятия) : учебное пособие / Л.А. Кормишкина, Е.Д. Кормишкин, И.Е. Илякова. — М. : РИОР : ИНФРА-М, 2018. — 293 с. — URL: <http://znanium.com/catalog/product/951723>
4. Наров У.И. Угрозы экономической безопасности: учебное пособие. ТГВУ, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti rektorining 2023-yilning 10-oktabrdagi 252-UM-sonli buyrug'iga asosan Tashkent, 2023, 141 bet
5. Экономика, организация и управление промышленным предприятием: учебник / Е.Д. Коршунова, О.В. Попова, И.Н. Дорожкин, О.Е. Зимовец, с.в. Курилова, А.Г. Схиртладзе, А.А. Корниенко. — М.: КУРС: Инфра-м, 2018. — 272 с. — URL: <http://znanium.com/catalog/product/930126>
6. Экономическая безопасность: учеб. пособие / под ред. Н.В. Манохиной. — М. : ИНФРА-М, 2019. — 320 с. — URL: <http://znanium.com/catalog/product/993528>

Normativ-huquqiy hujjatlar:

1. Федеральный закон "О государственных и муниципальных унитарных предприятиях" от 14.11.2002 N 161-ФЗ (последняя редакция) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39768/
2. Закон Республики Узбекистан «О гарантиях свободы предпринимательской деятельности» (Новая редакция). Настоящая редакция утверждена Законом РУз от 02.05.2012 г. № ЗРУ-328 с изменениями в соответствии с Законом РУз от 29.12.2015 № ЗРУ-396. (Народное слово, 3 мая 2012 г.; Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2012 г., N 18, ст. 201; Ведомости палат Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 2012 г., N 5, ст. 133)
3. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-4848 от 05.10.2016 г. «О дополнительных мерах по обеспечению ускоренного развития предпринимательской деятельности, всемерной защите частной собственности и качественному улучшению делового климата» (Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2016 г., № 40, ст. 467, 2017 г., № 37, ст. 982; Национальная база данных законодательства, 20.02.2018 г., № 06/18/5347/0788) URL: <http://www.press-service.uz/ru/document/5340/>
4. ISO 9001 - Quality Management Systems – Requirements / The ISO Survey of Management System Standard Certifications (1993-2015) – Режим доступа: http://www.iso.org/iso/home/standards/management-standards/iso_9000.htm

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Sh.M. Mirziyoyev. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. - Toshkent: O'zbekiston, 2024.

2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonda taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo'lini qat'iy davom ettiramiz. 6-jild. - Toshkent: O'zbekiston, 2023
3. Sh.M. Mirziyoyev. Yangi O'zbekistonda erkin va faravon yashaylik. 5-jild.- Toshkent: O'zbekiston, 2023.
4. Mirziyoyev Sh.M. Inson qadri, uning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlar uchun. –Toshkent: O'zbekiston, 2022.
5. Sh.M. Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. - Toshkent: O'zbekiston, 2022.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: “O'zbekiston”, 2022.
5. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. - T.: “O'zbekiston”, 2017. - 48 b.
6. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: “O'zbekiston”, 2017.
7. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. - 488 b.
8. Vaxabov A.V. va boshqalar. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. Darslik. T., 2015.-708 bet.
9. Закирова С.А. Экономика регионов мира. Учеб.пособие. Т.2017.с.-472.

Scopusdan maqolalar

10. Nyoman Sugihartini¹, Gede Partha Sindu² Faculty of Engineering and Vocational Universitas Pendidikan Ganesha Singaraja, Indonesia

¹sugix8587@gmail.com, ²gepasi87@gmail.comKadek Sintya Dew

Language and Art Faculty Universitas Pendidikan Ganesha Singaraja,

Improving Teaching Ability with Eight Teaching

Skills. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 394 3rd International Conference on Innovative Research Across Disciplines (ICIRAD 2019).

11. Giang, T. T., Khanh, M. Q., Hong, N. T. T., & Hoa, V. L. (2022). Life skills education capacity structure of teacher in the context of current education innovation. *International Journal of Social Sciences*, 5(2), 105-109. <https://doi.org/10.21744/ijss.v5n2.1893>

12. Бухалков М. И. Организация и нормирование труда: Учебник для вузов/Бухалков М. И., 4-е изд., испр. и доп. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2016. – 380 с. – Режим доступа: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=526939>

13. Генкин Б.М. Организация, нормирование и оплата труда на промышленных предприятиях: Учебник для вузов / Б.М. Генкин. - 6-е изд., изм. и доп. – М.: Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2014. – 416 с. – Режим доступа: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=462619>

14. Голов Р.С. и др. Системы управления инновационно-инвестиционной деятельностью промышленных организаций и подготовкой машиностроительного производства [Электронный ресурс] : Монография / Р. С. Голов А. В. Рождественский А. П. Агарков и др.; под ред. д.э.н., проф. Р. С. Голова, д.э.н., проф. А. В. Рождественского. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2014. – 448 с. – Режим доступа: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=512676>

15. Грядов С.И. и др. Организация сельскохозяйственного производства: Учебное пособие / Грядов С.И. и др.; Под ред. М.П. Тушканова, Ф.К. Шакирова. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2014. - 292 с. – Режим доступа: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=427186>

16. Минько Р.Н. Организация производства на транспорте: Учебное пособие / Р.Н.Минько – М.: Вузовский учебник, НИЦ ИНФРА-М, 2015. –160 с.– Режим доступа: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=501811>
17. Организация энергосбережения (энергоменеджмент). Решения ЗСМК-НКМК-НТМК-ЕВРАЗ: Учебное пособие / Под ред. Кондратьев В.В. – М.:НИЦ ИНФРА-М, 2017. – 108 с. – Режим доступа: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=599254>
18. Тушканов М.П. и др. Организация сельскохозяйственного производства: учебник / М.П. Тушканов, С.И. Грядов, А.К. Пастухов [и др.] ; под ред. М.П. Тушканова, Ф.К. Шакирова. – М.: ИНФРА-М, 2017. – 292 с. – Режим доступа: <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=809825>
19. Устойчивая конкурентоспособность компаний высокотехнологичных отраслей: моногр. /И.П. Комарова. – М.: Русайнс, 2017. Источник: <https://www.rea.ru/ru/org/managements/biblcentr/Pages/reviews.aspx> © ФГБОУ ВО «РЭУ им. Г.В. Плеханова».
20. Рукинов Максим Владимирович «Защита национальных экономических интересов и обеспечение экономической безопасности России в условиях экономикополитических и технологических трансформаций» Специальность 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность) АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук Санкт-Петербург – 2020.
21. Индарбаев Асхаб Алиевич «Формирование системы экономической безопасности федеральных субъектов на основе управления инвестиционными рисками» 5.2.3. Региональная и отраслевая экономика: экономическая безопасность ДИССЕРТАЦИЯ на соискание ученой степени кандидата экономических наук Научный руководитель Безденежных Вячеслав Михайлович, доктор экономических наук, профессор Москва – 2022.

22. Феофилова, Татьяна Юрьевна «Экономическая безопасность в обеспечении развития социально-экономической системы региона: теория и методология»: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук : специальность 08.00.05 / Феофилова Татьяна Юрьевна ; Санкт-Петербургский университет МВД Российской Федерации. - Санкт-Петербург, 2014. -46 с. : ил. ; 21. - Библиогр.: с. 41-46 (53 назв.).

23. Степченкова Ольга Сергеевна «Механизм мониторинга экономической безопасности в научно-технологической сфере» Специальность 5.2.3. «Региональная и отраслевая экономика» (экономическая безопасность) ДИССЕРТАЦИЯ на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Санкт-Петербург – 2024.

24. Подтихова Наталья Николаевна «Развитие методического инструментария оценки финансово-экономической безопасности (на примере угледобывающих коммерческих организаций красноярского края)» Специальность 5.2.3 - Региональная и отраслевая экономика (экономическая безопасность) Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Санкт-Петербург – 2023.

25. Дрындал Анастасия Александровна «Аграрная политика в области продовольственной обеспеченности (на материалах Донецкой Народной Республики)» Специальность 5.2.3. Региональная и отраслевая экономика 3. Экономика агропромышленного комплекса (АПК) ДИССЕРТАЦИЯ на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Донецк – 2023.

Intizomni (modulni) o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan "Internet" axborot-telekommunikatsiya tarmog'ining resurslari ro'yxati:

1. Правительственные порталы – <https://www.press-servis.ru>; www.presservice.uz; <http://government.ru>; <https://www.gov.uz/uz>;

2. Информационно-правовые системы – <http://www.consultant.ru/>;
<http://www.garant.ru/>; <http://www.norma.uz/>; <http://www.kodeks.net/>;
3. Электронно-библиотечные системы – <http://www.sciencedirect.com/>;
<https://www.aeaweb.org/econlit/>; <http://znanium.com/>; <http://absopac.rea.ru/>;
<http://cyberleninka.ru/>; <http://elibrary.ru/>; <http://bibliotekar.ru/>;
4. Экономические порталы – <http://www.economicus.ru/>;
<http://institutiones.com/>; <http://www.economyst.org.ua/>;
5. Обзорная информация по мировой экономике - www.ereport.ru/;
6. Стратегическое управление и планирование – <http://www.stplan.ru/>;
7. Справочник для экономистов – <http://www.catback.ru/>.

Amalga oshirishda foydalaniladigan axborot texnologiyalari ro'yxati:

Fan (modul) bo'yicha o'quv jarayoni, shu jumladan dasturiy ta'minot va axborot ma'lumot tizimlari ro'yxati

Axborot texnologiyalari, dasturiy ta'minot ro'yxati, axborot ma'lumot tizimlari:

1. ЕКportal.ru – Информационный сайт по экономике
2. Электронно библиотечная система / <http://znanium.com/>
3. Научная электронная библиотека «Киберленинка» –
<http://cyberleninka.ru/>
4. Учебники. – <http://economicus.ru/>